

Størrelser og enheter

(1)

Eks:

Lengde ; $l = 42.2$

↑
fysisk
størrelse

↑
symbol

↑

tallverdi

dekadisk forståelse

($k = \text{kilo} = 10^3$)

km

↑
SI-enhet

(her: 3 gjeldende siffer

Notasjon : $[l] = m$

"SI-enheten til lengde er meter"

Grunnenheter i SI-systemet :

Lengde

$[d] = m$

Masse

$[m] = kg$

Tid

$[t] = s$

Strømstyrke

$[I] = A$

Temperatur

$[T] = K$

Stoffmengde

$[n] = mol$

Lysstyrke

$[I] = cd$

(2)

Sammensatte enheter :

Hastighet $[v] = \text{m/s}$

Akselerasjon $[a] = \text{m/s}^2$

Impuls (bevegelsesmengde) $[p] = \text{kg m/s}$

osv.

Avledete enheter (med egne symboler) :

Kraft $[F] = \text{kg m/s}^2 = \text{N}$

Energi $[W] = \text{Nm} = \text{J}$

Effekt $[P] = \text{J/s} = \text{W}$

Ladning $[Q] = \text{As} = \text{C}$

osv.

Se f.eks wikipedia.no

Se også (f. eks)

www.nature.com/articles/nphys3612.pdf

om redefinisjon av kg, A, K og mol,
muligens vedtatt allerede 16. 11. 2018 !

Se også "1001 Gram", med Ane Dahl Torp !!

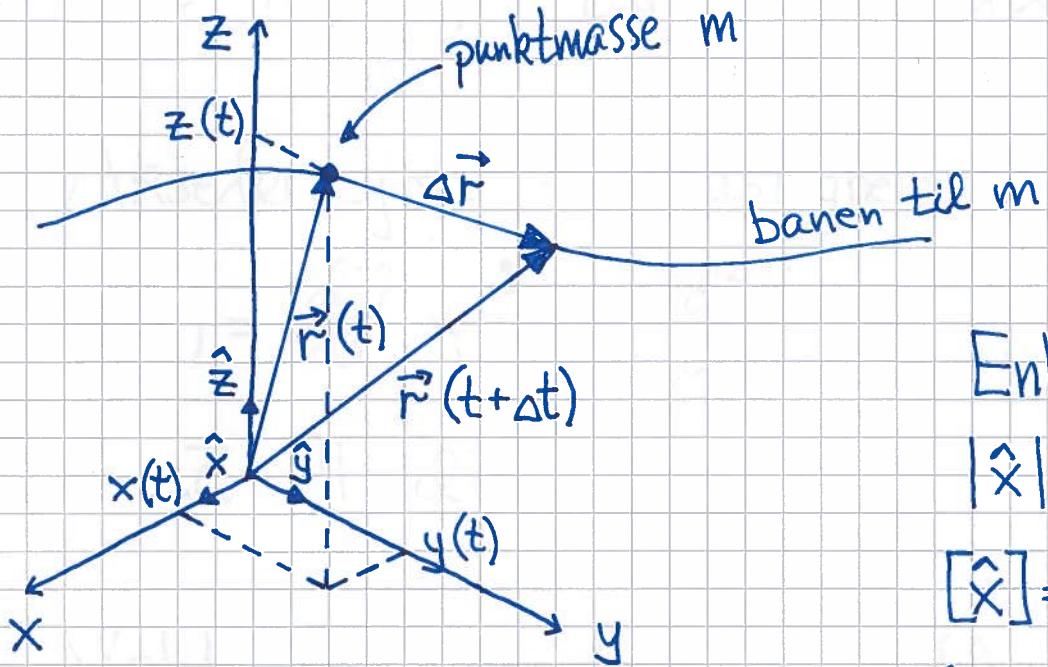
MEKANIKK

[YF 2-11, 14 ; LL 1-7, 9]

(3)

Kinematikk

[YF 2, 3 ; LL 1]

Enhetsvektorer :

$$|\hat{x}| = |\hat{y}| = |\hat{z}| = 1$$

$$[\hat{x}] = [\hat{y}] = [\hat{z}] = 1$$

(dvs dimensjonsløse)

$$\hat{x} \cdot \hat{x} = \hat{y} \cdot \hat{y} = \hat{z} \cdot \hat{z} = 1 ; \quad \hat{x} \cdot \hat{y} = \hat{y} \cdot \hat{z} = \dots = 0$$

Posisjon (til m, ved tid t) :

$$\vec{r}(t) = x(t)\hat{x} + y(t)\hat{y} + z(t)\hat{z}$$

Forflytning (i løpet av Δt) :

$$\Delta \vec{r} = \vec{r}(t + \Delta t) - \vec{r}(t)$$

(4)

Hastighet $\stackrel{\text{def}}{=}$ forflytning pr tidsenhet

$$\vec{v}(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta \vec{r}}{\Delta t} = \frac{d \vec{r}}{dt} = \dot{\vec{r}}$$

$\Rightarrow \vec{v} \parallel \Delta \vec{r}$, tangentiell til banen

Akselerasjon $\stackrel{\text{def}}{=}$ hastighetsendring pr tidsenhet

$$\vec{a}(t) = \frac{d \vec{v}}{dt} = \ddot{\vec{v}} = \frac{d^2 \vec{r}}{dt^2} = \ddot{\vec{r}}$$

$\Rightarrow \vec{a} \parallel d \vec{v}$

Vektorrelasjonene må gjelde komponentvis:

$$\vec{v} = v_x \hat{x} + v_y \hat{y} + v_z \hat{z}$$

$$\text{med } v_x = dx/dt = \dot{x} \text{ osv}$$

$$\vec{a} = a_x \hat{x} + a_y \hat{y} + a_z \hat{z}$$

$$\text{med } a_x = dv_x/dt = d^2x/dt^2 \text{ osv}$$

Derivasjon gir $\vec{v}$ fra $\vec{r}$ og $\vec{a}$ fra $\vec{v}$

(5)

$\Rightarrow$ Integrasjon gir $\vec{r}$ fra $\vec{v}$ og $\vec{v}$ fra $\vec{a}$:

$$\vec{v} = \frac{d\vec{r}}{dt} \Rightarrow d\vec{r} = \vec{v} dt$$

$$\Rightarrow \int_{\vec{r}(0)}^{\vec{r}(t)} d\vec{r} = \int_0^t \vec{v}(t) dt$$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{r}(t) = \vec{r}(0) + \int_0^t \vec{v}(z) dz}$$

$$\vec{a} = \frac{d\vec{v}}{dt} \Rightarrow d\vec{v} = \vec{a} dt$$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{v}(t) = \vec{v}(0) + \int_0^t \vec{a}(z) dz}$$

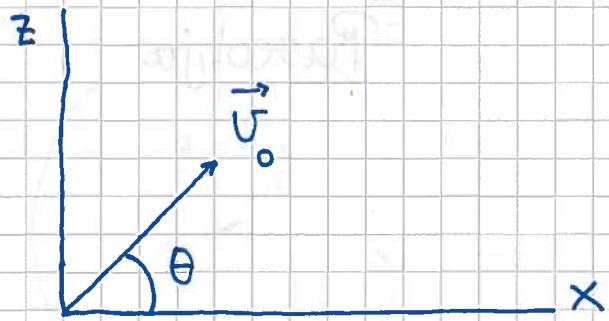
Dersom $\vec{a}$ er konstant:

$$\vec{v}(t) = \vec{v}_0 + \vec{a}t ; \quad \vec{v}(0) = \vec{v}_0$$

$$\vec{r}(t) = \vec{r}_0 + \vec{v}_0 t + \frac{1}{2} \vec{a} t^2 ; \quad \vec{r}(0) = \vec{r}_0$$

(6)

Eks: Kast i tyngdefeltet

$$\vec{a} = -g \hat{z}$$

$$\vec{r}(0) = 0, \quad \vec{v}(0) = \vec{U}_0$$

Finn $\vec{r}(t)$ og banen $z(x)$

Løsn:

$$\vec{v}(t) = \vec{U}_0 + \vec{a} t = \vec{U}_0 - g t \hat{z}$$

$$\vec{r}(t) = \vec{r}_0 + \vec{U}_0 t + \frac{1}{2} \vec{a} t^2 = \vec{U}_0 t - \frac{1}{2} g t^2 \hat{z}$$

$$\Rightarrow x(t) = U_0 t \cos \theta, \quad z(t) = U_0 t \sin \theta - \frac{1}{2} g t^2$$

Banen:

$$t = \frac{x}{U_0 \cos \theta}$$

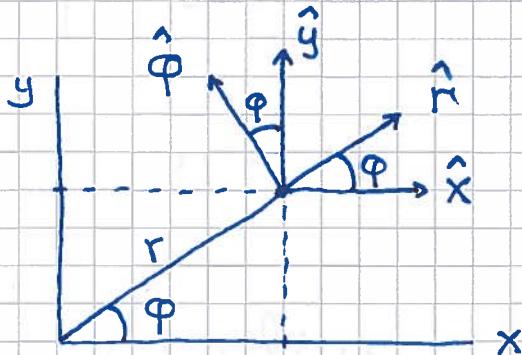
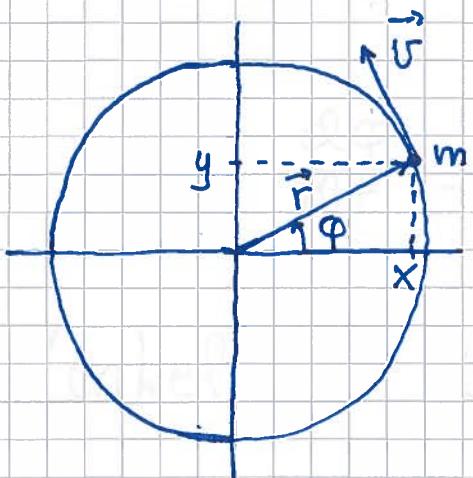
$$\Rightarrow z(x) = x \tan \theta - \frac{gx^2}{2U_0^2 \cos^2 \theta}$$

Parabel (som observert)

Sirkelbevegelse

[YF 3.4 ; LL 1.7, 1.8]

(7)

Polarkoordinater :

r = avstand fra origo

φ = vinkel mellom $\hat{x}$ og $\hat{r}$, positiv mot klokka

$$x = r \cos \varphi, \quad y = r \sin \varphi$$

$$\varphi = \arctan(y/x), \quad r = |\vec{r}| = \sqrt{x^2 + y^2}$$

$$\vec{r} = \hat{x} r \cos \varphi + \hat{y} r \sin \varphi = r \hat{r}$$

$$\hat{r} = \hat{x} \cos \varphi + \hat{y} \sin \varphi$$

$$\hat{\varphi} = -\hat{x} \sin \varphi + \hat{y} \cos \varphi$$

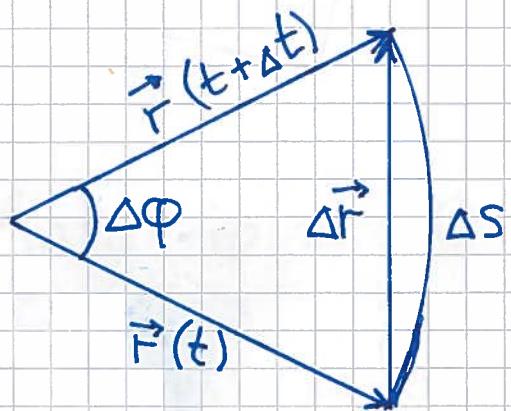
(8)

Vinkelhastighet $\stackrel{\text{def}}{=}$ omlopt vinkel
pr tidsenhet

$$\omega = \frac{d\varphi}{dt} = \dot{\varphi} ; [\omega] = \text{s}^{-1}$$

Vinkel $\stackrel{\text{def}}{=}$ buelengde / radius

$$\Delta\varphi = \frac{\Delta s}{r} ; [\varphi] = 1 \text{ (rad)}$$

Når $\Delta t \rightarrow 0$:

$$\Delta\varphi \rightarrow 0$$

$$\Delta r = |\vec{\Delta r}| \rightarrow \Delta s = r \Delta\varphi$$

$$\vec{\Delta r} \perp \vec{r}$$

$$\Rightarrow v = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta r}{\Delta t} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{r \Delta\varphi}{\Delta t} = r \frac{d\varphi}{dt} = r\omega$$

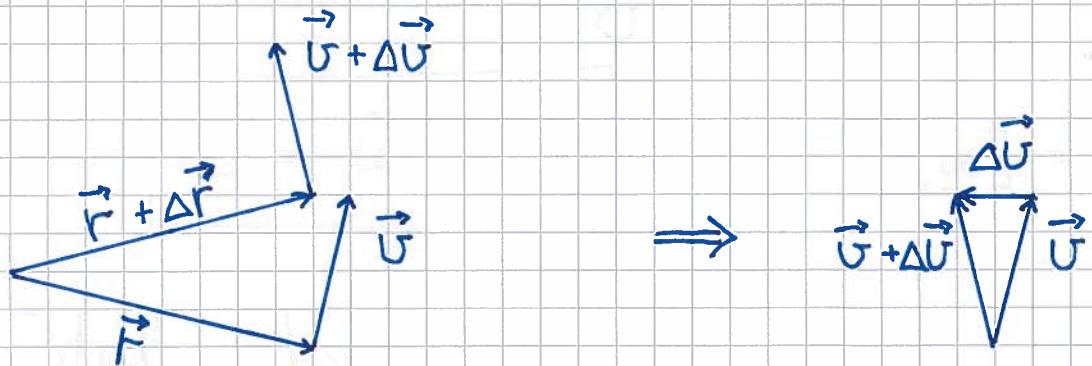
$$\vec{v} \parallel \vec{\Delta r} \text{ og } \vec{\Delta r} \perp \vec{r} \Rightarrow \vec{v} \perp \vec{r}$$

$$\Rightarrow \vec{v} = v \hat{\varphi} = r\omega \hat{\varphi}$$

(9)

Akselerasjon ved sirkelbevegelse :

Anta uniform sirkelbevegelse, dvs konstant ω og v . Ser da at $\Delta \vec{U}$, og dermed $\vec{a}$, peker inn mot sentrum:

Anta $\varphi(0) = 0$

$$\Rightarrow \int_0^\varphi d\varphi = \omega \int_0^t dt \Rightarrow \varphi(t) = \omega t$$

$$\Rightarrow \vec{r}(t) = \hat{x} r \cos \omega t + \hat{y} r \sin \omega t$$

$$\Rightarrow \vec{U}(t) = -\hat{x} \omega r \sin \omega t + \hat{y} \omega r \cos \omega t$$

$$\begin{aligned} \Rightarrow \vec{a}(t) &= -\hat{x} \omega^2 r \cos \omega t - \hat{y} \omega^2 r \sin \omega t \\ &= -\omega^2 \vec{r}(t) \end{aligned}$$

Som kalles sentripetalakselerasjonen

$$\boxed{\vec{a}_\perp = -\omega^2 \vec{r}}$$

(10)

Dersom ω og v også endrer seg,
har vi baneakselerasjon ;

$$a_{||} = \ddot{v} = r \ddot{\omega}$$

og vinkelekselerasjon

$$\ddot{\alpha} = \ddot{\omega} = \ddot{\phi}$$

$$[\alpha] = s^{-2}$$

Total akselerasjon blir

$$\vec{a} = \vec{a}_{\perp} + \vec{a}_{||} = -\omega^2 r \hat{r} + \dot{\omega} r \hat{\phi}$$

$$\omega = v/r \Rightarrow \vec{a}_{\perp} = -\frac{v^2}{r} \hat{r}$$

Periode = tid pr omloop : $T = \frac{2\pi r}{v} = \frac{2\pi}{\omega}$

Frekvens = antall omloop pr tidsenhet : $f = \frac{1}{T}$

$$\Rightarrow f = \frac{\omega}{2\pi}$$

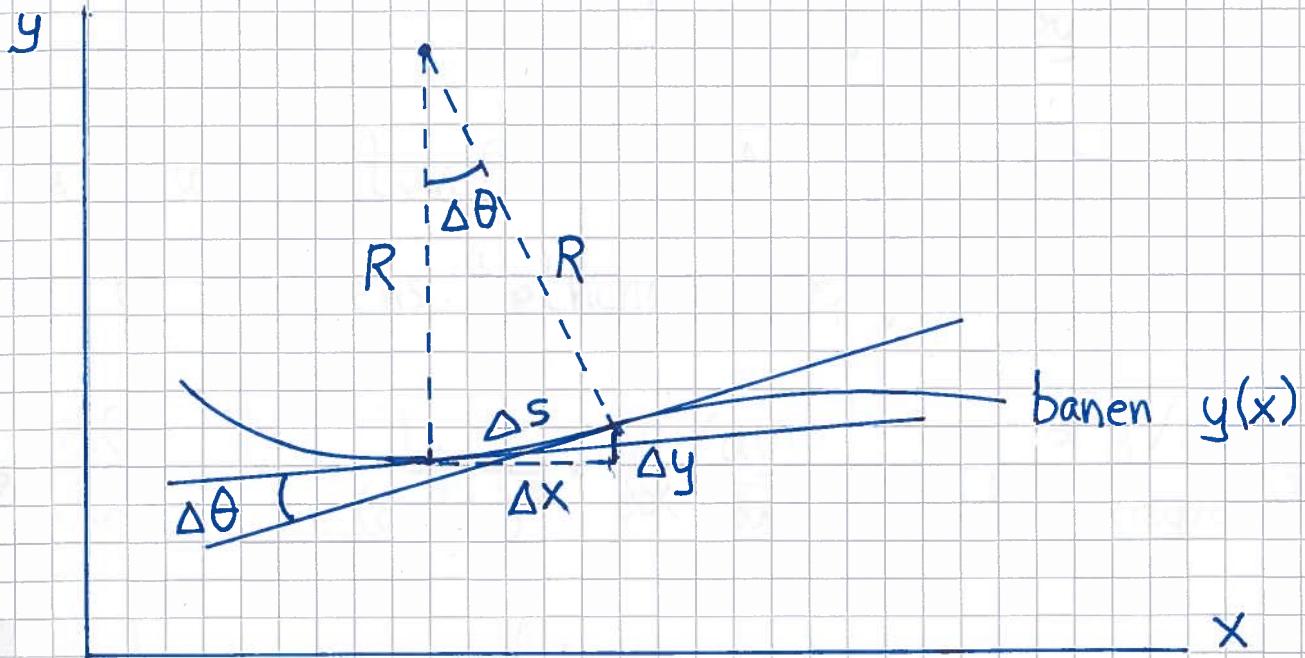
$$[T] = s ; [f] = s^{-1} = Hz \quad (\text{hertz})$$

$$[\omega] = s^{-1}$$

(11)

Krumlinjet bevegelse

(f. lab og humpete veier)

$$a_{\perp} = v^2/R$$

R = radius i "tenkt" sirkel som best
tangerer banen $y(x)$ = krumningsradien

Små Δs og $\Delta \theta \Rightarrow \Delta s \rightarrow ds$, $\Delta \theta \rightarrow d\theta$

Vinkeldef: $d\theta = ds/R \Rightarrow R = ds/d\theta$

Pythagoras: $(ds)^2 = (dx)^2 + (dy)^2$

$$\Rightarrow ds = dx \cdot \sqrt{1 + (dy/dx)^2}$$

$$\text{Kjerneregel: } \frac{d\theta}{ds} = \frac{d\theta}{dx} \cdot \frac{dx}{ds}$$

$$= \frac{d\theta}{dx} \cdot \frac{1}{\sqrt{1 + (\frac{dy}{dx})^2}}$$
(12)

Fra figur: $\tan \theta = \frac{dy}{dx} \Rightarrow \theta = \arctan \left(\frac{dy}{dx} \right)$
 (der θ = banens hellingsvinkel)

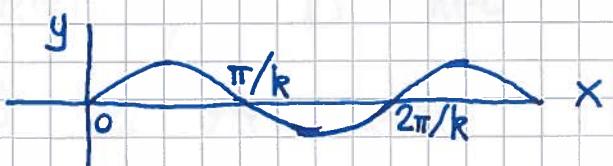
$$\Rightarrow \frac{d\theta}{dx} = \frac{1}{1 + (\frac{dy}{dx})^2} \cdot \frac{d}{dx} \left(\frac{dy}{dx} \right) = \frac{\frac{d^2y}{dx^2}}{1 + (\frac{dy}{dx})^2}$$

Gir krumningsradius

$$R = \frac{\left[1 + (\frac{dy}{dx})^2 \right]^{3/2}}{\left| \frac{d^2y}{dx^2} \right|}$$

(der R velges positiv)

Eks: $y(x) = y_0 \sin kx$

$$y'(x) = y_0 k \cos kx, \quad y''(x) = -y_0 k^2 \sin kx$$

$$\Rightarrow R = \left[1 + y_0^2 k^2 \cos^2 kx \right]^{3/2} / \left| y_0 k^2 \sin kx \right|$$

dvs $R \rightarrow \infty$ for $kx = n\pi$

$$\Rightarrow \exists r = 1/R = "krumningen" = 0 \quad \text{for } kx = n\pi$$

Newton's lover [YF 4,5; LL 2,3] (13)

$m, \vec{v}, \vec{a}$ = legemets masse, hastighet, akselerasjon

$\vec{F}$ = netto ytre kraft på legemet

N1: $\vec{F} = 0 \Leftrightarrow \vec{v} = \text{konstant}$

N2: $\vec{F} = m\vec{a}$

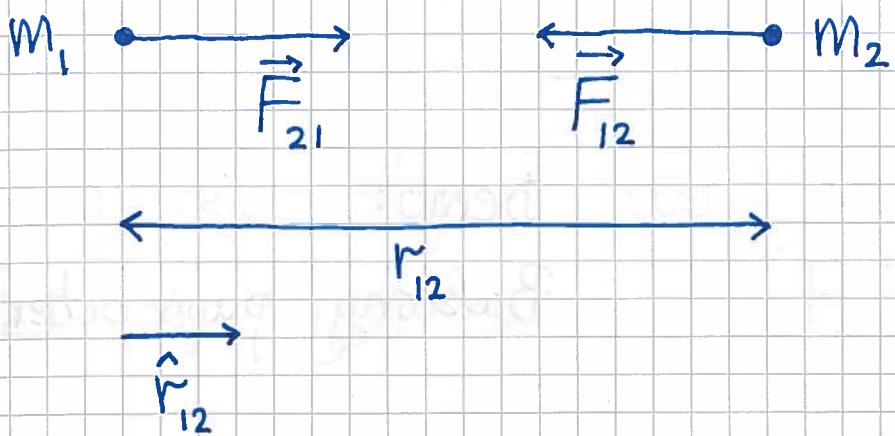
N3: $\vec{F}_{BA} = -\vec{F}_{AB}$

Dvs: Krefter er vekselvirking mellom legemer. Dersom A virker på B med kraft $\vec{F}_{AB}$, virker B på A med kraft $\vec{F}_{BA} = -\vec{F}_{AB}$

$$[F] = \text{kg} \cdot \frac{\text{m}}{\text{s}^2} = \text{N} \quad (\text{newton})$$

Fundamentale krefter i naturen [YF5.5; LL 2.1] (14)

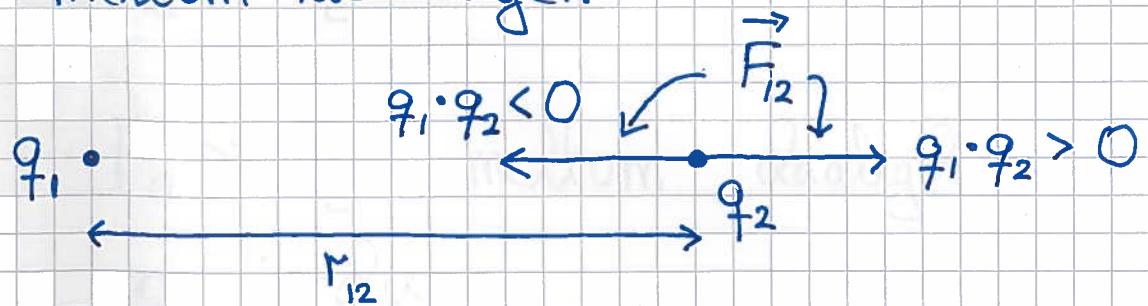
- Gravitasjon. Svak tiltrekning mellom masser.

Newton's gravitasjonslou: $\vec{F}_{21} = G \cdot \frac{m_1 m_2}{r_{12}^2} \hat{r}_{12}$

Gravitasjonskonstanten: $G \approx 6.67 \cdot 10^{-11} \text{ N m}^2/\text{kg}^2$

- Elektromagnetisk v.v. Tiltrekning/frastøtning mellom ladninger.

Coulombs lou: $\vec{F}_{12} = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \cdot \frac{q_1 q_2}{r_{12}^2} \hat{r}_{12}$

$[q] = C = A \cdot s$ (coulomb)

Vakuumpermittiviteten: $\epsilon_0 \approx 8.85 \cdot 10^{-12} \frac{C^2}{Nm^2}$

- Kjernekrefter, svake og sterke. Svært kort rekkevidde. Gir hhv radioaktivitet og stabile atomkjerner.

(15)

Dagliglivet styres av coulombkrefter (F_E) og gravitasjon (F_G).

Protonet: $m_p \approx 1.67 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$, $q = e \approx 1.6 \cdot 10^{-19} \text{ C}$

Elektronet: $m_e \approx 9.11 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$, $q = -e$

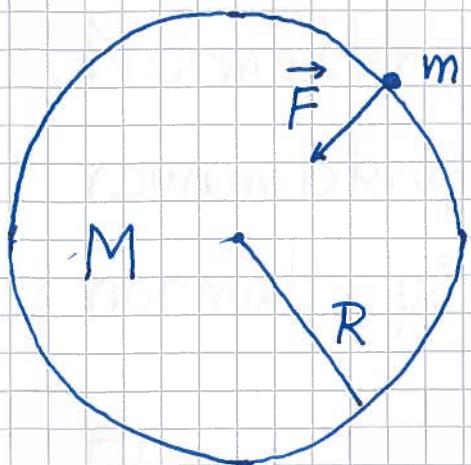
$\Rightarrow F_E \gg F_G$ mellom elementærpartikler, atomer, molekyler og "dagligdagse" legemer

$F_G \gg F_E$ mellom himmellegemer

$F_G \gg F_E$ mellom dagliglags legeme og jorda

Tyngde [YF 4.4 ; LL 2.5]

16

Tyngden til m =
gravitasjonskraften på
 m fra M :

$$F = G \cdot \frac{M \cdot m}{R^2}$$

Jorda: $M \approx 6 \cdot 10^{24} \text{ kg}$, $R \approx 6370 \text{ km}$

$$\Rightarrow g = GM/R^2 \approx 9.81 \frac{\text{m}}{\text{s}^2} = \text{tyngdens akselerasjon,}$$

når m er nær Jordas overflate

Fritt fall hvis tyngdekraften mg er
eneste kraft på m :

$$N2: mg = ma \Rightarrow \underline{a = g}$$

Kontaktkrefter [YF 4.1 ; LL 3]

(17)

Normalkraft : $N = \text{netto frastøtende coulombkraft mellom to legemer i kontakt, normalt på kontaktflaten}$

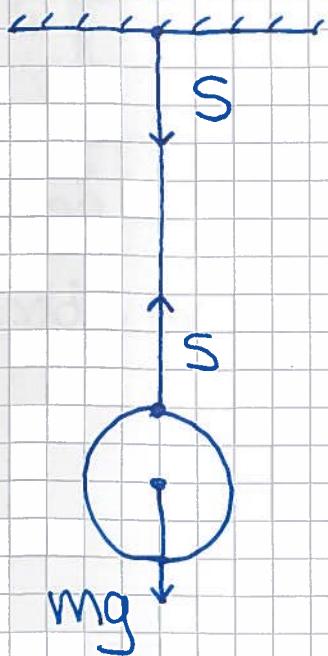
Eks:

Hvis kloss i ro :

$$N = mg \quad (\text{pga N1})$$

Snorkraft : $S = \text{netto tiltrekkende coulombkraft mellom snora og legemet som henger i snora}$

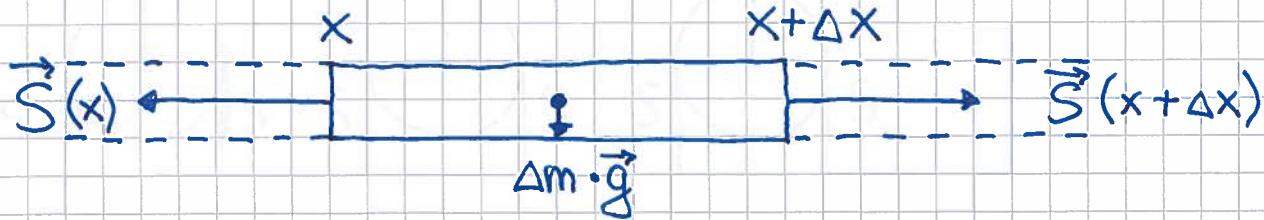
Hvis kule i ro :

$$S = mg \quad (\text{pga N1})$$

[Hva er "N3-motkreflene"

til mg , N og S ?]

Lett og stram snor blir rett, med konstant snordrag S : (18)

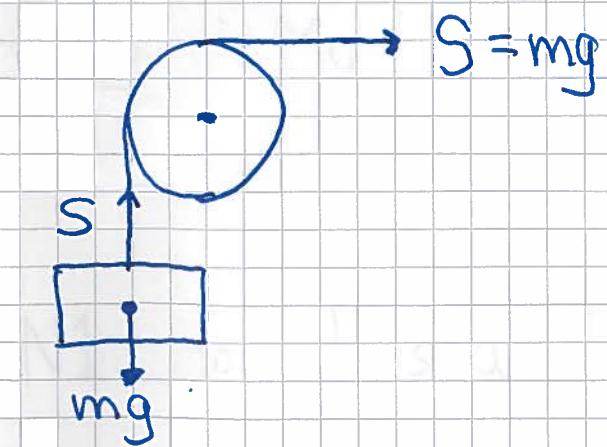

$$N2: \vec{S}(x) + \vec{S}(x+\Delta x) + \Delta m \cdot \vec{g} = \Delta m \cdot \vec{a}$$

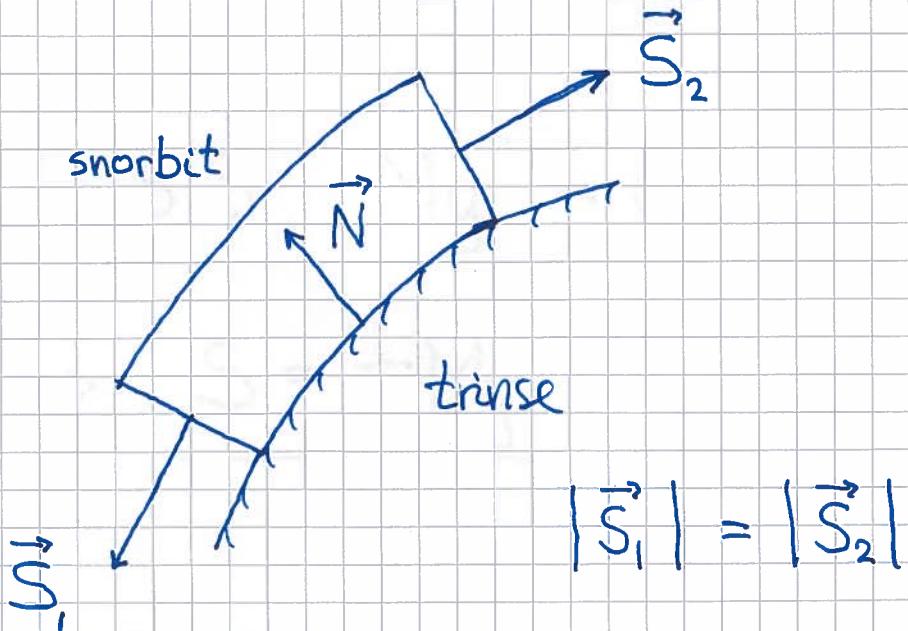
$$\text{Med } \Delta m \approx 0 \text{ er } \vec{S}(x+\Delta x) = -\vec{S}(x)$$

$\Rightarrow S = |\vec{S}|$ konstant langs snora

Friksjonsfri trinse endrer retning på $\vec{S}$:

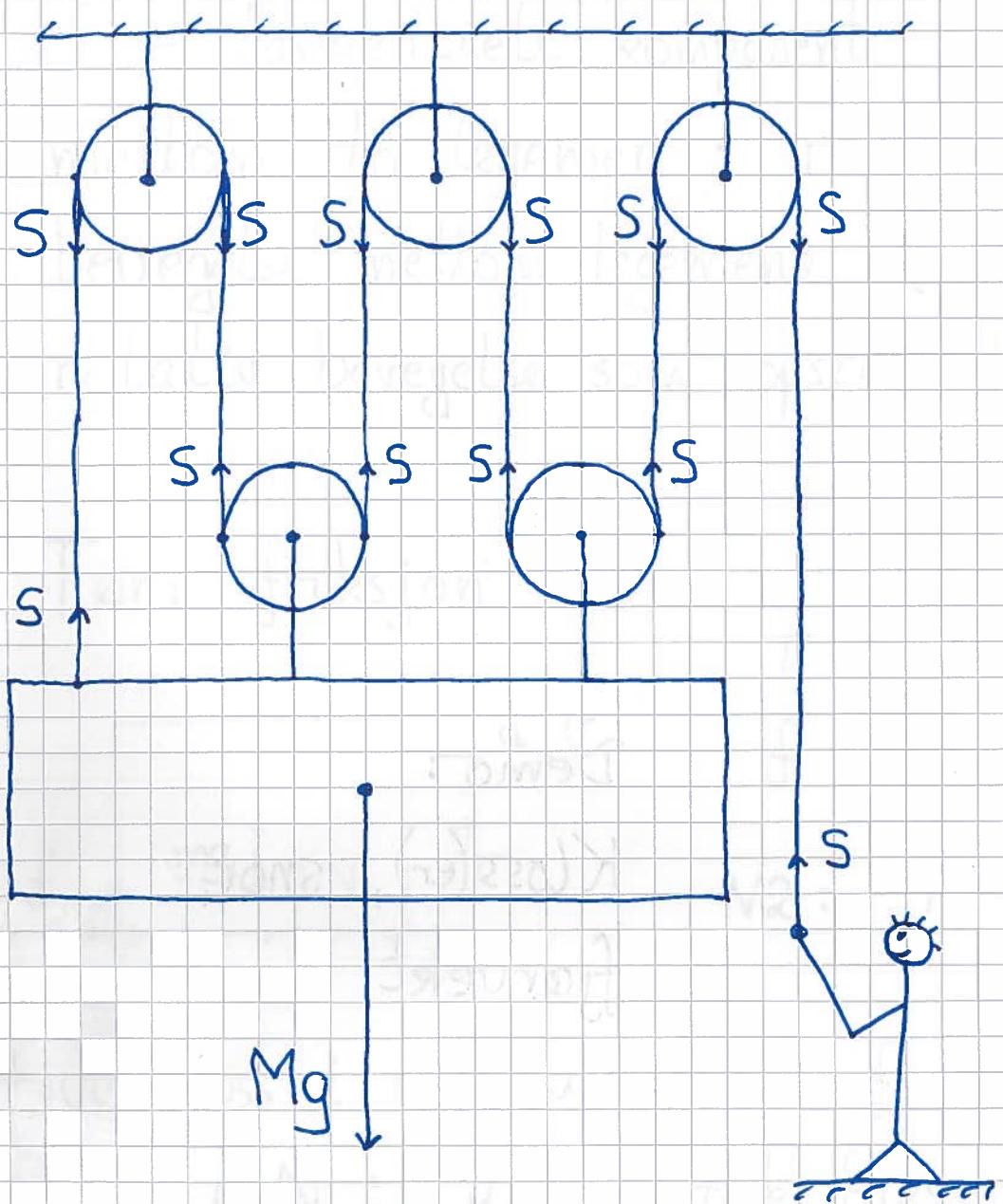

(Lodd i ro)

$$|\vec{S}_1| = |\vec{S}_2|$$

Talje :

$$N_1 \text{ for kassa: } 5S - Mg = 0$$

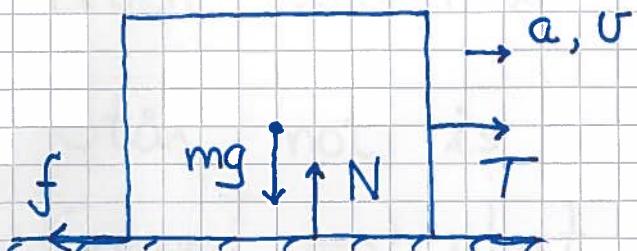
$$\Rightarrow \underline{\underline{S = \frac{1}{5}Mg}}$$

Friksjonskrefter : [YF 5.3 ; LL 3.1]

(20)

f = tangentiell komponent av kontaktkraft mellom to legemer ; retning mot relativ bevegelse mellom legemene (evt: mot relativ bevegelse som oppstår uten friksjon)

Tørr friksjon

T = trekke-kraft

f = friksjonskraft

$$N_2: T - f = ma$$

Hvis kloss i ro ($a = 0$) : $f = T$;

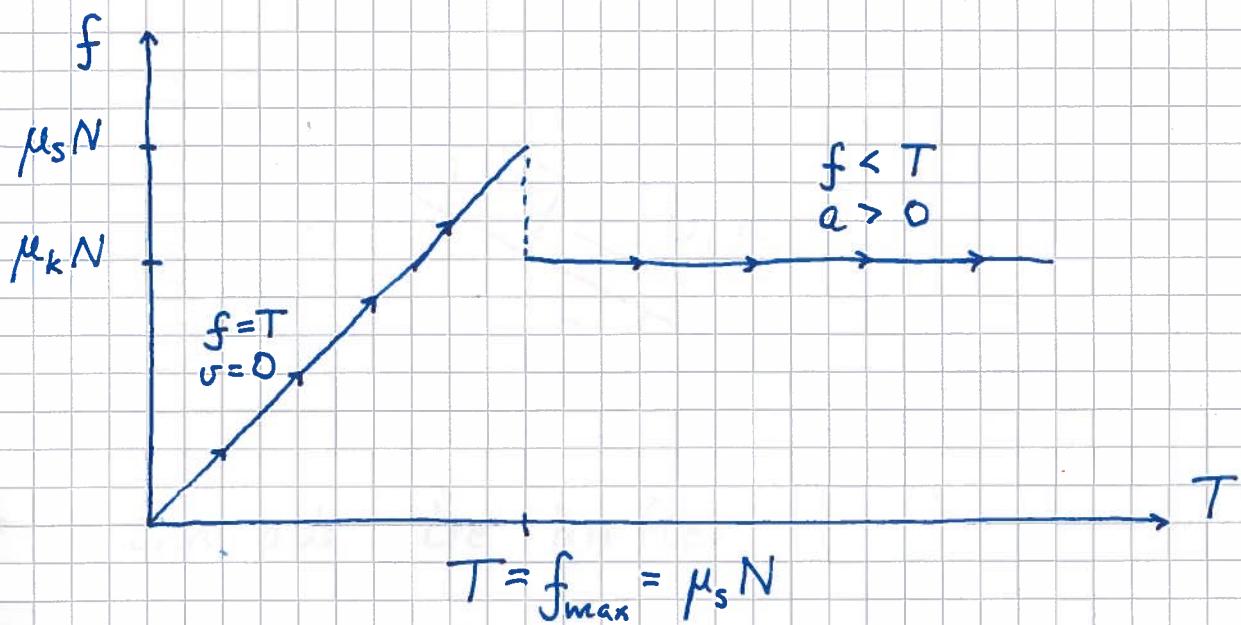
$f_{\max} = \mu_s N$; μ_s = statisk friksjonskoeffisient

Klossen glir hvis $T > f_{\max}$; da er
 $f = \mu_k N$; μ_k = kinetisk friksjonskoeffisient

Som regel er $\mu_k \lesssim \mu_s$: ujeunheter i overflatene gir best grep når $U = 0$

Grafisk, $f(T)$:

(25)

Noen tallverdier:

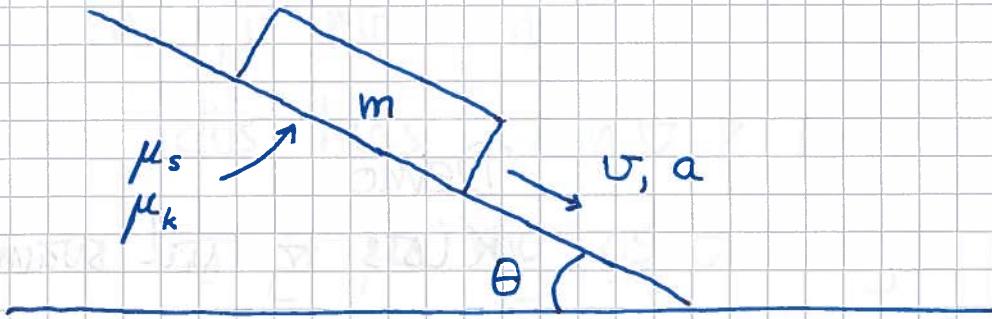
Stål mot is $\mu_s \approx 0.03$

Gummi mot plast $\mu_s \sim 1$

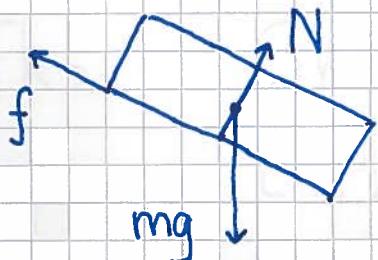
Våt svamp mot bordplate $\mu_s > 1$

Eks (inkl problemløsningsstrategi) :

(22)

- Finn alle ytre krefter

"fritt-legeme-diagram"

- Velg koordinatsystem. Dekomponer.

$$N = N_{\perp}, \quad N_{||} = 0, \quad f = f_{||}, \quad f_{\perp} = 0$$

$$G_{\perp} = mg \cos \theta, \quad G_{||} = mg \sin \theta$$

- Bruk N1 ($\sum_i \vec{F}_i = 0$) eller N2 ($\vec{a} = \sum_i \vec{F}_i / m$)

$$N1, \perp : \quad N = mg \cos \theta$$

$$N2, || : \quad mg \sin \theta - f = ma$$

Hvis kloss i ro: $f = mg \sin \theta$ ($a=0$)

(23)

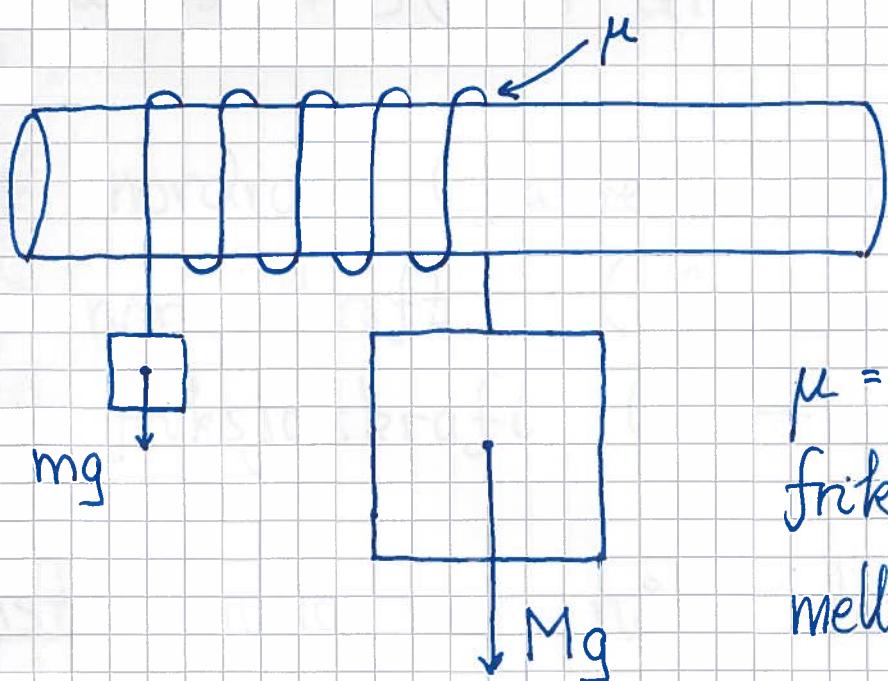
Klossen glir hvis $mg \sin \theta > f_{\max} = \mu_s mg \cos \theta$
dvs hvis $\tan \theta > \mu_s$

Da er $f = \mu_k mg \cos \theta$ og
 $a = g (\sin \theta - \mu_k \cos \theta)$

Eks: Snorfriksjon

["Med livet som innsats", youtube/nrk]

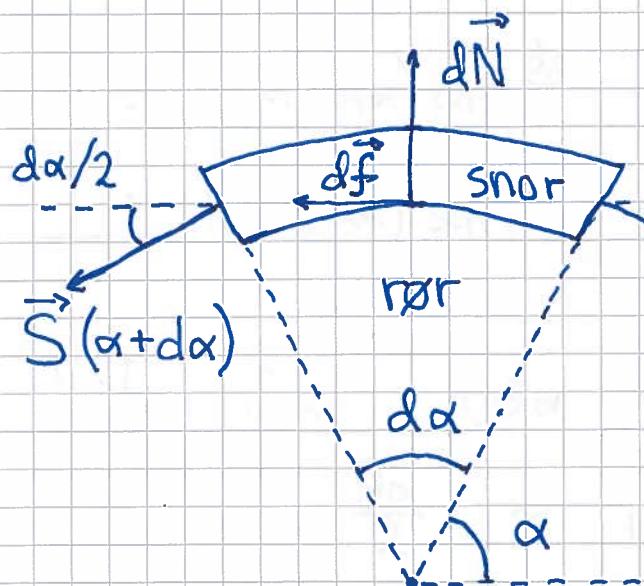
μ = statisk
friksjonskoeff.
mellan snor og rør

Bestem minste m som holder M oppe
med kontaktvinkel φ mellom snor og rør.

I figuren er $\varphi = 90^\circ$.

Løsn: N1 for liten snorbit

24

$$\sum \vec{F} = 0$$

$$\Rightarrow \vec{S}(\alpha + d\alpha) + \vec{S}(\alpha) + \vec{dN} + \vec{df} = 0$$

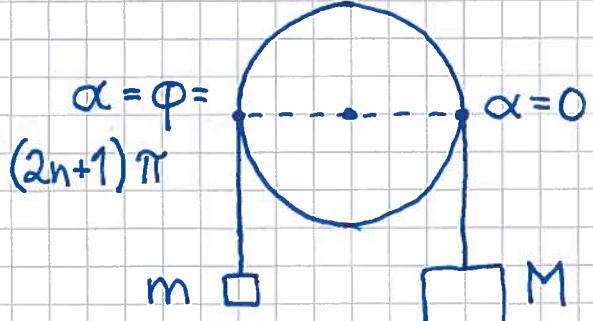
$\vec{S}$ = snordrag (fra resten av snora)

$\vec{dN}$ = normalkraft (fra røret)

$\vec{df}$ = friksjonskraft (—||—)

Minste mulige m når statisk friksjon er størst mulig, dvs

$$df = df_{\max} = \mu \cdot dN$$

Dekomponerer :

$$\parallel : S(\alpha + d\alpha) \cos \frac{d\alpha}{2} - S(\alpha) \cos \frac{d\alpha}{2} + \mu dN = 0$$

$$\perp : S(\alpha + d\alpha) \sin \frac{d\alpha}{2} + S(\alpha) \sin \frac{d\alpha}{2} - dN = 0$$

Liten $d\alpha$ ($d\alpha \rightarrow 0$) :

$$\cos \frac{d\alpha}{2} \approx 1, \quad \sin \frac{d\alpha}{2} \approx \frac{d\alpha}{2}$$

$$S(\alpha + d\alpha) - S(\alpha) = dS$$

$$S(\alpha + d\alpha) + S(\alpha) = 2S$$

Dermed :

$$dS = -\mu dN, \quad S d\alpha = dN$$

$$\Rightarrow dS/S = -\mu d\alpha$$

Integratorer fra $\alpha = 0$ til $\alpha = \varphi$

(der $\varphi = 9\pi$ ved 4.5 runder med snora) :

$$\frac{S(\varphi)}{S(0)} \int \frac{dS}{S} = -\mu \int_0^\varphi d\alpha \Rightarrow \ln \frac{S(\varphi)}{S(0)} = -\mu \varphi$$

$$\Rightarrow \underline{S(\varphi) = S(0) e^{-\mu \varphi}}$$

Dvs, siden $S(0) = Mg$ og $S(\varphi) = mg$: (26)

$$m = M \cdot \exp(-\mu\varphi)$$

I eksp. er $\mu \approx 0.17$, $M = 1 \text{ kg}$, $\varphi = 9\pi$

$$\Rightarrow m = 1000g \cdot \exp(-0.17 \cdot 9\pi) \approx 8 \text{ g}$$

Omvendt: Nødvendig kraft for å heise

$$M \text{ opp er } S(\varphi) = S(0) \cdot \exp(+\mu\varphi)$$

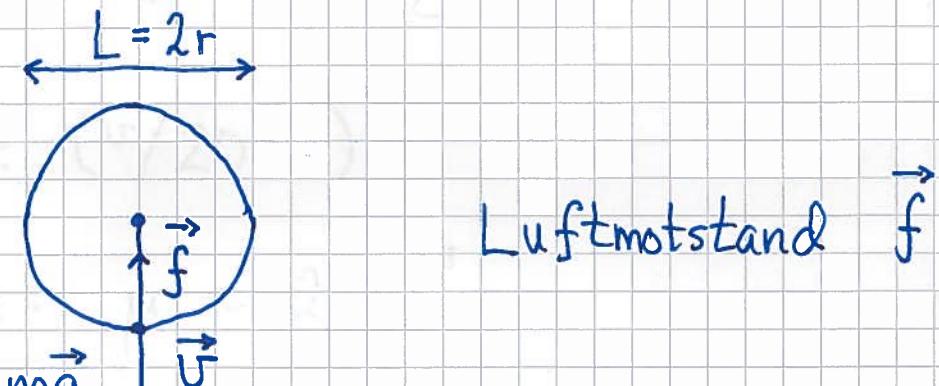
$$\Rightarrow m = 1 \text{ kg} \cdot \exp(+0.17 \cdot 9\pi) \approx 122 \text{ kg}$$

(27)

Friksjon i fluider: [YF 5.3; LL 8]

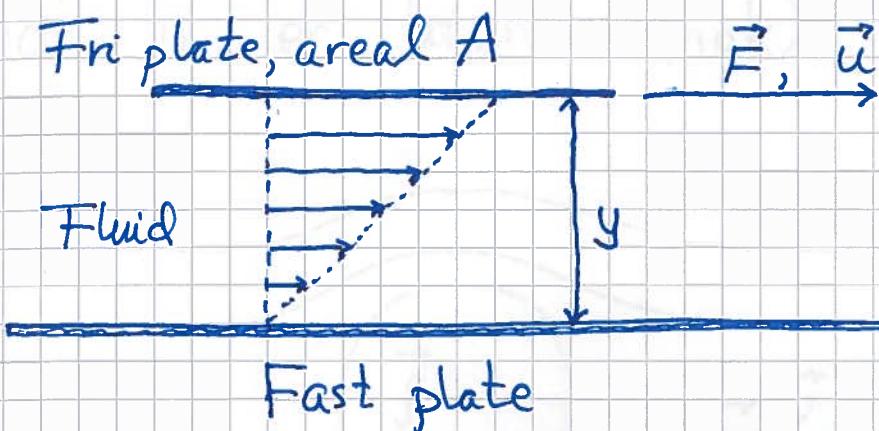
Anta symmetrisk legeme med lineær utstrekning L på tvers av $\vec{v}$; omgivende fluid (gass, væske) med massetetthet ρ og dynamisk viskositet μ .

Eks: Ball som faller i luft

$$A = \pi r^2$$

Definisjon og måling av μ :

Liten fart u gir
lineær fartsprofil
i fluidet

$$\text{Exp. gir } F = \mu \cdot \frac{A \cdot u}{y}$$

der μ = fluidets dynamiske viskositet; $[\mu] = \frac{\text{kg}}{\text{m} \cdot \text{s}}$

Eks: $(\nu/20^\circ\text{C})$

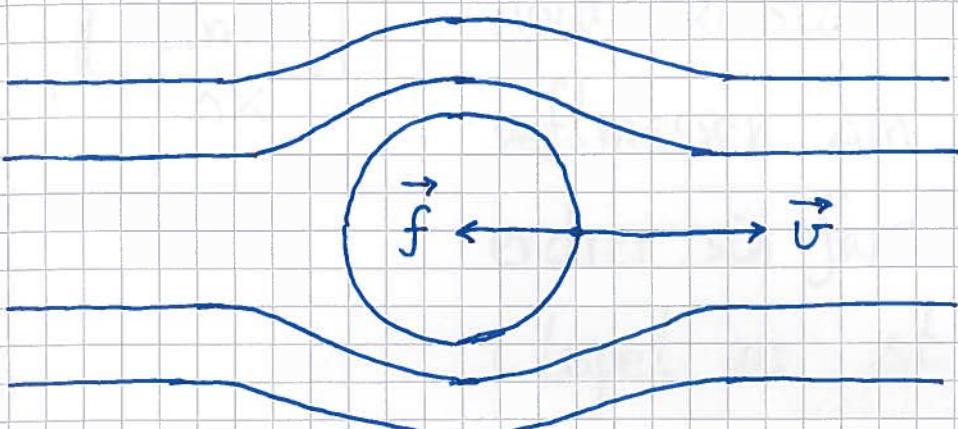
Luft: $\mu \approx 2 \cdot 10^{-5}$

Vann: 10^{-3}

Glyserol: 1

Sirup: 10^2

(29)
Laminer strømning (pen, lagdelt)
når v er liten (nok):

$$\vec{f} = -k \vec{v}$$

Kule med radius r : $k = 6\pi\mu r$

(Stokes' lov)

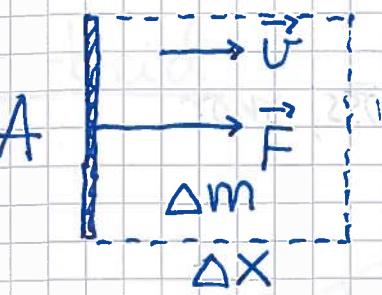
Turbulent strømning (uordnet, viruler)
når v er stor (nok):

$$\vec{f} = -\left(\frac{1}{2}\rho A C_d\right) v^2 \hat{v}$$

C_d = drag-koeffisienten

(Kule: $C_d \approx 0.5$)

Eks: C_d for plate

Må dytte med kraft F for å holde konstant fart v , fordi luftmassen $\Delta m = g \Delta V = g A \Delta x$ endrer sin fart fra 0 til v i løpet av $\Delta t = \Delta x / v$

$$\Rightarrow F = \frac{\Delta m \cdot v}{\Delta t} = \frac{g A \Delta x \cdot v}{\Delta t} = g A v^2 \Rightarrow \underline{C_d = 2}$$

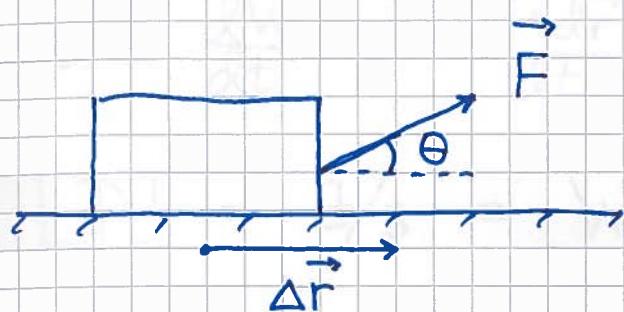
Eks: Bilen Revolve har $A \approx 1.1 \text{ m}^2$

og $C_d \approx 1.35$. Luftmotstand ved $v = 60 \text{ km/h}$ er da ca

$$\begin{aligned} f &= \frac{1}{2} g A C_d v^2 \\ &= \frac{1}{2} \cdot 1.2 \cdot 1.1 \cdot 1.35 \cdot (60/3.6)^2 \text{ N} \\ &\approx \underline{250 \text{ N}} \end{aligned}$$

Arbeid og energi [YF 6, 7; LL 4] (31)

Arbeid [YF 6.1-6.3; LL 4.1]

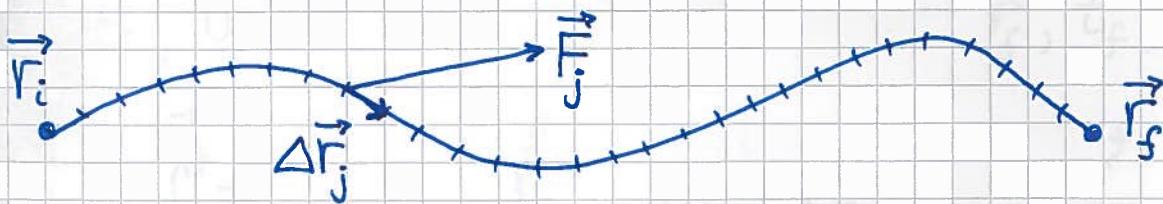
Kraft $\vec{F}$ utfører arbeid på klossen.

arbeid $\stackrel{\text{def}}{=}$ kraft $\times$ forflytning

$$\Delta W = \vec{F} \cdot \vec{\Delta r} = F \cdot \Delta r \cdot \cos \theta$$

$$[W] = N \cdot m = J \text{ (joule)}$$

Generelt :

$$W = \sum_i \Delta W_j = \sum_j \vec{F}_j \cdot \vec{\Delta r}_j \xrightarrow{\Delta r_j \rightarrow 0} \int_{\vec{r}_i}^{\vec{r}_f} \vec{F} \cdot d\vec{r}$$

= arbeidet utført av $\vec{F}$ ved forflytningen fra $\vec{r}_i$ til $\vec{r}_f$

Effekt

[YF 6.4 ; LL 4.1]

(32)

effekt $\stackrel{\text{def}}{=}$ arbeid (evt. energi) pr tidsenhet

$$P = \frac{dW}{dt} = \frac{\vec{F} \cdot \vec{dr}}{dt} = \vec{F} \cdot \vec{v}$$

$$[P] = \text{J/s} = W \text{ (watt)}$$

$$\underline{1 \text{ kWh}} = 1000 \frac{\text{J}}{\text{s}} \cdot 3600 \text{s} = \underline{3.6 \text{ MJ}}$$

Kinetisk energi [YF 6.2 ; LL 4.2]

$$W = \int_{\vec{r}_i}^{\vec{r}_f} \vec{F} \cdot d\vec{r} = \int_i^f m \frac{d\vec{v}}{dt} \cdot \vec{v} dt = m \int_i^f \vec{v} \cdot d\vec{v}$$

$$\vec{v} \cdot d\vec{v} = \frac{1}{2} (\vec{v} \cdot d\vec{v} + d\vec{v} \cdot \vec{v}) = \frac{1}{2} d(\vec{v} \cdot \vec{v}) = \frac{1}{2} d(v^2)$$

$$\Rightarrow W = \frac{1}{2} m \int_{v_i^2}^{v_f^2} d(v^2) = \frac{1}{2} m v_f^2 - \frac{1}{2} m v_i^2$$

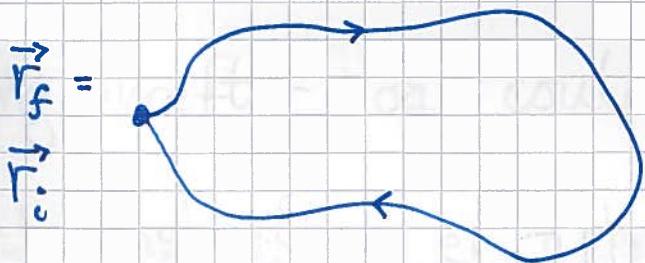
$$K = \text{kinetisk energi} \stackrel{\text{def}}{=} \frac{1}{2}mv^2$$

Dermed:
$$W = \Delta K = K_f - K_i$$

Arbeid W utført på et legeme tilsvarer endringen i legemets kin. energi, ΔK .

Konservative krefter [YF 7.3 ; LL 4]

Anta at $\vec{F}$ virker på et legeme som kommer tilbake der det startet, dvs $\vec{r}_f = \vec{r}_i$:

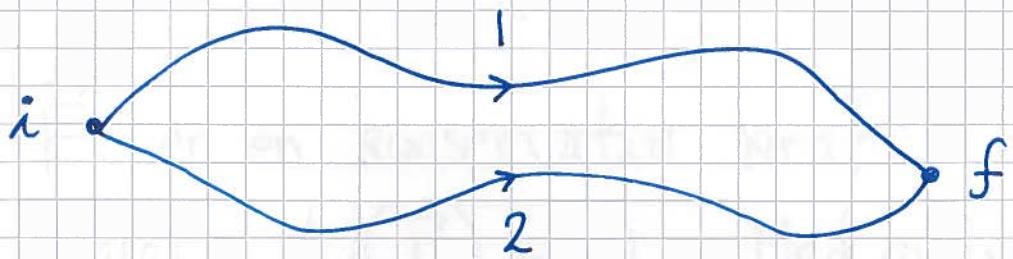

Hvis $K_f = K_i$, er $W = \Delta K = 0$, dvs

$$\int \vec{F} \cdot d\vec{r} = 0$$

Da er $\vec{F}$ en konservativ kraft.

Når $\vec{F}$ er konservativ, er arbeidet
 W uavhengig av veien :

$$0 = \oint \vec{F} \cdot d\vec{r} = \left\{ \int_i^f \vec{F} \cdot d\vec{r} \right\}_1 + \left\{ \int_f^i \vec{F} \cdot d\vec{r} \right\}_2 \\ = W_1 - W_2 \\ \Rightarrow W_1 = W_2 \quad (\text{qed})$$

Tyngdekrefter og coulombkrefter er konervative.

Friksjonskrefter er ikke konervative.

Potensiell energi [YF 7.1-7.4 ; LL 4.3-4.4]

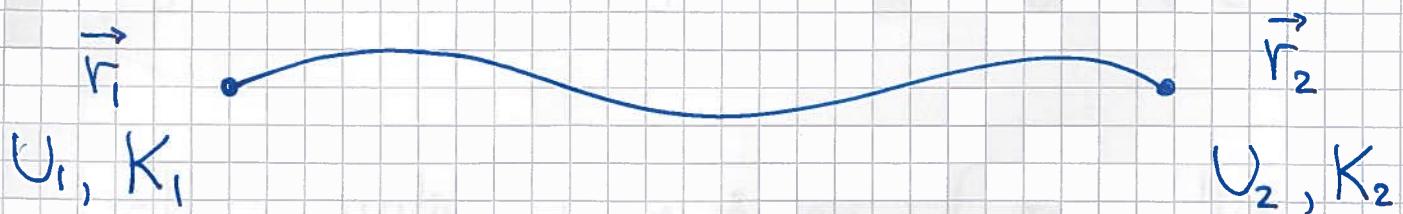
(35)

$$U(\vec{r}) \stackrel{\text{def}}{=} - \int_{\vec{r}_0}^{\vec{r}} \vec{F} \cdot d\vec{r}$$

der $\vec{F}$ er en konservativ kraft, og der vi har valgt $U(\vec{r}_0) = 0$. Med andre ord, kun forskjeller i pot. energi har fysisk betydning.

Bevarelse av mekanisk energi

[YF 7.1-7.3 ; LL 4.5]

$$\Delta K = K_2 - K_1 = W = \int_{-\vec{r}_1}^{\vec{r}_2} \vec{F} \cdot d\vec{r}$$

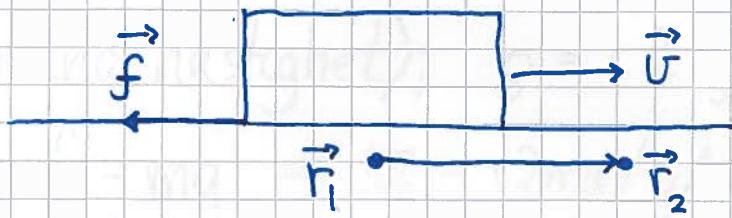
$$U_2 - U_1 = - \int_0^{\vec{r}_2} \vec{F} \cdot d\vec{r} - \left(- \int_0^{\vec{r}_1} \vec{F} \cdot d\vec{r} \right) = \int_{\vec{r}_1}^{\vec{r}_2} \vec{F} \cdot d\vec{r} = -W$$

$$\Rightarrow K_1 + U_1 = K_2 + U_2$$

Total mekanisk energi: $E = K + U$ ③6

$\Rightarrow E$ er bevart i et konserativt system

Friksjonsarbeid [YF 7.3; LL 4.5]

$$W_f = \int_{\vec{r}_1}^{\vec{r}_2} \vec{f} \cdot d\vec{r} < 0 \quad \text{da } \vec{f} \text{ alltid rettet mot } d\vec{r}$$

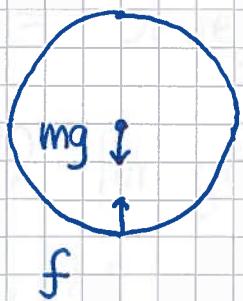
$\Rightarrow$ Mek. energi tapes ; omdannes til varme, lyd etc.

$$\int \vec{f} \cdot d\vec{r} < 0 \Rightarrow \vec{f} \text{ er ikke konserativ}$$

Lab: Rulling uten å gli ("ren rulling")
gir bevart mek. energi. Statisk friksjons-
kraft gjør ikke arbeid (ideelt sett).

Eks: Fallende bordtennisball

37

$$m = 2.7 \text{ g}, r = 20 \text{ mm}$$

- Max hastighet?
- Tapt andel mek. energi?

Løsn: Antar $f = \frac{1}{2} g A C_d v^2$ når $v = v_{\max} = v_t$ (terminalhastighet); $g = 1.2 \text{ kg/m}^3$, $A = \pi r^2$, $C_d = 0.5$.

$$\text{N1: } f = mg \Rightarrow v_t = \sqrt{\frac{2mg}{gAC_d}} \approx 8.4 \text{ m/s}$$

Anta at ballen slippes fra høyde h over gulvet.

$$\Rightarrow E_i = U_i = mgh; E_f = \frac{1}{2}mv_t^2$$

$$\frac{E_i - E_f}{E_i} = 1 - \frac{m}{gAC_d h}$$

$$\approx 64\% \quad \text{hvis } h = 10 \text{ m}$$

$$(\text{Hvis fritt fall } 10 \text{ m: } v_f = \sqrt{2gh} \approx 14 \text{ m/s})$$

Impuls [YF 8 ; LL 5]

(= bevegelsesmengde = linear momentum)

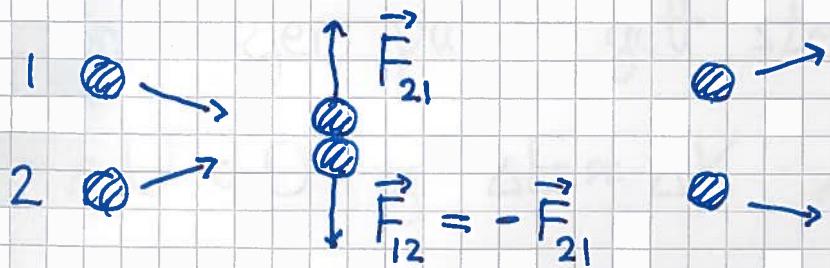
$$\text{N2 for gitt } m: \vec{F} = m \frac{d\vec{v}}{dt} = \frac{d}{dt}(m\vec{v}) = \frac{d\vec{p}}{dt}$$

$\vec{p} \stackrel{\text{def}}{=} m\vec{v}$ = massens impuls; $[p] = \text{kg m/s}$

Vi ser da:

Hvis $\vec{F} = \sum \vec{F}_{\text{ute}} = 0$, er impulsen $\vec{p}$ bevart

Indre krefter mellom legemer endrer ikke hele systemets totale impuls:

$$\text{N3} \Rightarrow \vec{F}_{21} + \vec{F}_{12} = 0$$

$$\xrightarrow{\text{N2}} d\vec{p}_1/dt + d\vec{p}_2/dt = 0$$

$$\Rightarrow \frac{d}{dt} \{ \vec{p}_1 + \vec{p}_2 \} = 0$$

$$\Rightarrow \vec{p}_{\text{tot}} = \vec{p}_1 + \vec{p}_2 = \text{konst.}$$

Kollisjoner [YF 8.3, 8.4 ; LL 5]

(39)

Total impuls er bevart i kollisjoner, mens
mek. energi kan gå tapt.

Elastisk støt: $\Delta E = 0$

Velastisk støt: $\Delta E < 0$

Fullstendig uelastisk støt: Max $|\Delta E|$.

Legemene henger sammen med felles hastighet
etter kollisjonen.

Har typisk svært kortvarige kollisjoner
som skjer på et gitt sted, slik at

$\Delta U \approx 0$ og $\Delta E \approx \Delta K$ i kollisjonen.

Tapt K $\rightarrow$ deformasjon, varme, lyd

Sentralt støt [YF 8.2-8.4 ; LL 5.3]

(40)

Kollisjon i 1D:

Før $m \rightarrow v$ $v \leftarrow M$ $\rightarrow +$

Etter $v' \leftarrow m$ $M \rightarrow V'$

$$\Delta p_{\text{tot}} = 0 \Rightarrow mv + MV = mv' + MV' \quad (1)$$

(a) Fullst. uel.: $v' = V' = \frac{mv + MV}{m + M}$

(b) Delvis uel.: Har kun 1 ligning, 2 ukjente
 $\Rightarrow$ trenger en lign./opplysning til.

(c) Elastisk: $\Delta K = 0$

$$\Rightarrow \frac{1}{2}mv^2 + \frac{1}{2}MV^2 = \frac{1}{2}m v'^2 + \frac{1}{2}MV'^2 \quad (2)$$

Skriver om (1) og (2):

$$m(v - v') = M(V' - V) \quad (1)$$

$$m(v - v')(v + v') = M(V' - V)(V' + V) \quad (2)$$

(2) dividert med (1):

$$v + v' = V' + V \quad (3)$$

(41)

(3) $\cdot M - (1)$ gir

$$v' = \frac{M}{m+M} \left\{ 2v + v \cdot \frac{m-M}{M} \right\}$$

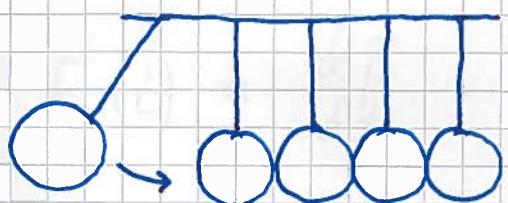
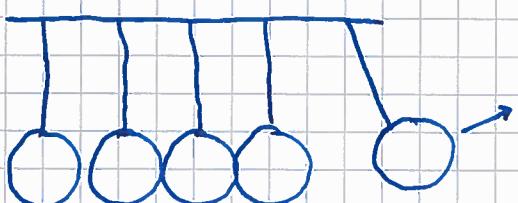
(3) $\cdot m + (1)$ gir

~~$$v' = \frac{m}{M+m} \left\{ 2v + V \cdot \frac{M-m}{m} \right\}$$~~

(oppagtt, r/ombytte av små og store bokstaver!)

Eks 1: $m = M \Rightarrow v' = v, v' = v$

Kjent fra leketøy:

 $\Rightarrow$

Eks 2: Ball mot vegg, elastisk støt

$$m \odot \rightarrow v \quad \left\{ \begin{array}{l} v=0 \\ M \approx \infty \end{array} \right.$$

$$v' \leftarrow m \quad \left\{ \begin{array}{l} v'=0 \\ v \end{array} \right.$$

$$v' = \frac{M}{m+M} \left\{ 0 + v \cdot \frac{m-M}{M} \right\} \stackrel{m \ll M}{=} -v \quad (\text{OK})$$

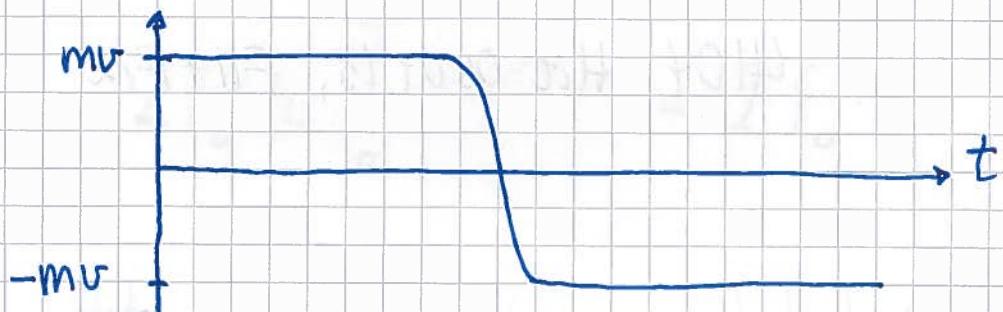
$$K' = \frac{1}{2} m v'^2 = \frac{1}{2} m v^2 = K ; \text{ OK}$$

$$p' = m v' = -m v$$

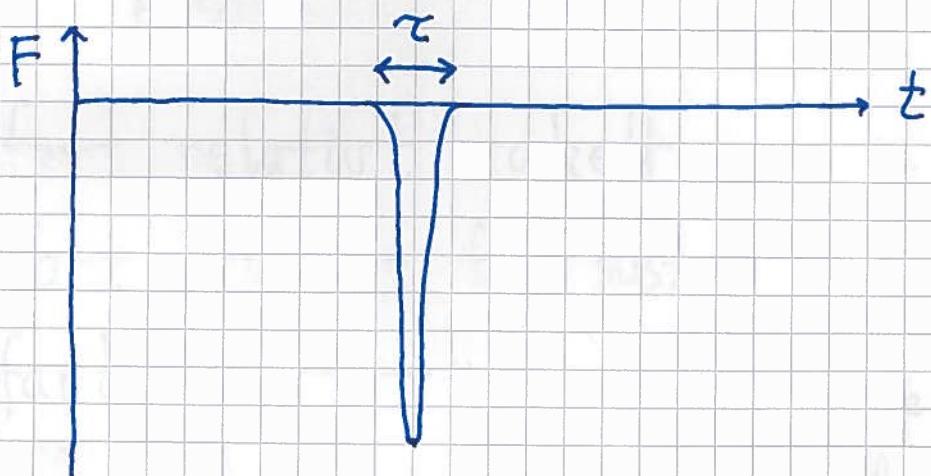
$$P' = M V' = M \frac{m}{M+m} \cdot 2v = 2m v \quad (!)$$

$$\Rightarrow P'_{\text{tot}} = m v = P_{\text{tot}} ; \text{ OK}$$

$p(t)$ for ballen (kvalitativt) :

$$\vec{F}(t) = \frac{d\vec{p}}{dt} :$$

Anta f.eks. $\tau = 2 \text{ ms}$ og $\Delta v = 40 \text{ m/s}$;
da er $\langle a \rangle \approx 40 / 0.002 \text{ m/s}^2 = 20 \text{ km/s}^2$,
så tyngden $m g$ er neglisjerbar i kollisjonen.

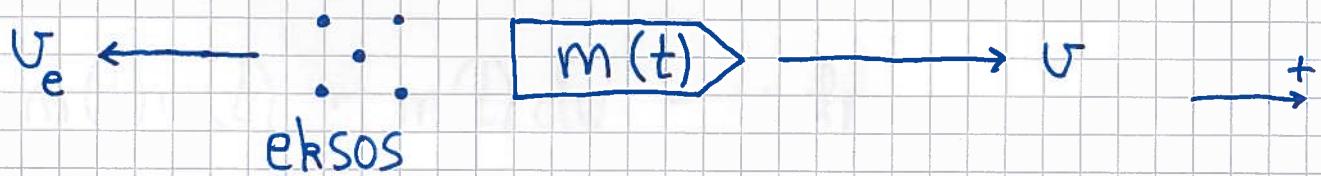
"Kraftstøt" (eng: impulse) :

$$\Delta \vec{p} = \int d\vec{p} = \int \vec{F}(t) dt$$

Eks: $F(t) = F_0 \exp(-|t|/\tau)$

$$\begin{aligned} \Rightarrow \Delta p &= F_0 \int_{-\infty}^{\infty} e^{-|t|/\tau} dt = 2F_0 \int_0^{\infty} e^{-t/\tau} dt \\ &= 2F_0 \tau \int_0^{\infty} -e^{-t/\tau} = \underline{2F_0 \tau} \end{aligned}$$

Rakett [YF 8.6 ; LL 5.4]

Eksosfart relativt raketten : $u < 0$

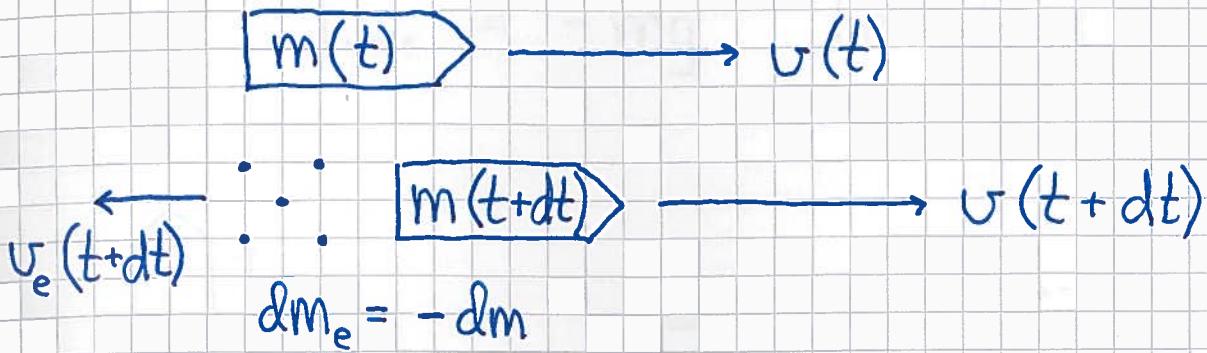
Rakettfart relativt fast system : v

Eksosfart $\underline{\quad} \parallel \underline{\quad}$: $u_e = v + u$

Driustoff-forbruk pr tidsenhet : $dm/dt < 0$

Anta konstant u , og $F_{ytre} = 0$ (inntil videre).

Impulsbevarelse fra t til $t+dt$:

$$\text{Ved tid } t: p(t) = m(t)v(t)$$

Ved tid $t+dt$:

$$p(t+dt) = m(t+dt)v(t+dt) + dm_e \cdot v_e(t+dt)$$

$$= [m(t) + dm] \cdot [v(t) + dv] - dm \cdot [v + v(t) + dv]$$

$$= m(t)v(t) + m(t)dv - udm$$

$$\Rightarrow m dv - u dm = 0$$

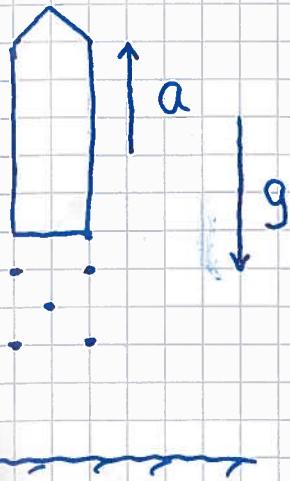
$$\Rightarrow m \frac{dv}{dt} = u \frac{dm}{dt}$$

dvs: $m a = F_{\text{skyv}}$

med skyvkraft ("rekyl") $F_{\text{skyv}} = um > 0$

Hvis oppskyting fra bakken, virker

$$F_{ytre} = -mg \quad (\text{en stund})$$

$$\Rightarrow ma = um - mg$$

Dvs: $F = um - mg$ er total kraft på raketten; må ha $um > mg$ for å ta av

Øving:

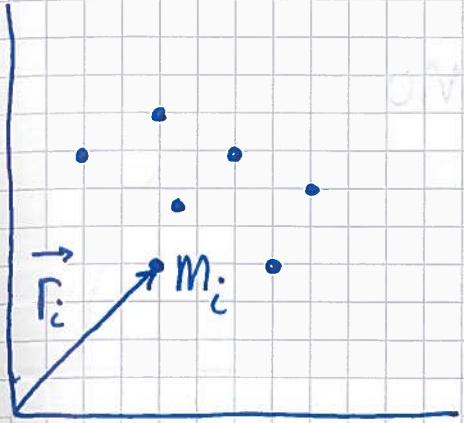
$$-mg + u \frac{dm}{dt} = m \frac{dv}{dt} \quad | \cdot \frac{dt}{m}$$

$$\Rightarrow -g dt + u \frac{dm}{m} = dv$$

som kan integreres!

Massesenter [YF 8.5 + oppg. 8.115, 8.116; LL 5.6, 5.8, 6.1]

(46)

Massesenter (CM) for N

punktmasser $m_1, m_2, \dots, m_N$

i posisjoner $\vec{r}_1, \vec{r}_2, \dots, \vec{r}_N$:

$$\vec{R}_{CM} = \frac{1}{M} \sum_i m_i \vec{r}_i$$

med $M = \sum_i m_i$ = systemets totale masse

For kontinuerlig massefordeling:

$$m_i \rightarrow dm \quad \Rightarrow M = \int dm$$

$$\sum_i \rightarrow \int \quad \vec{R}_{CM} = \frac{1}{M} \int \vec{r} dm$$

1D, 2D, 3D: λ, σ, ρ = masse pr hhv

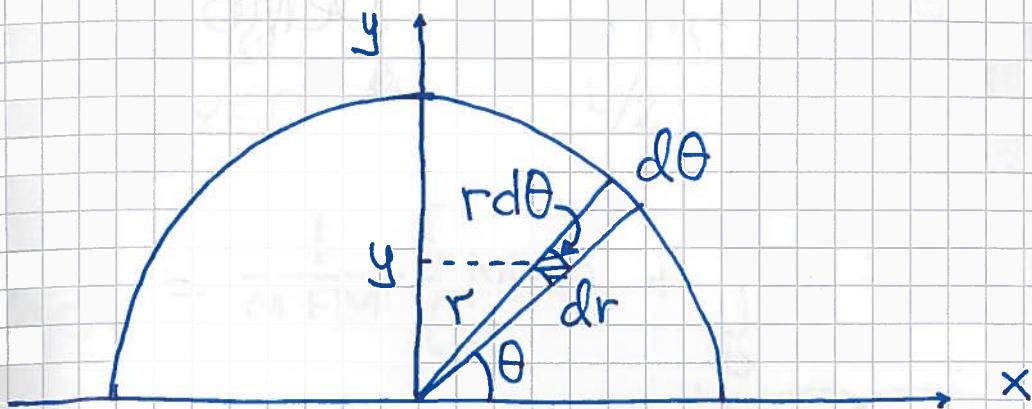
lengde-, flate-, volumenhet

dl, dA, dV = hhv lengde-, flate-, volumelement

$$\Rightarrow dm = \lambda dl, \sigma dA, \rho dV = masselement$$

Hvis uniform massefordeling: $dm/M = dV/V$ osv

Eks 1: $\vec{R}_{CM}$ for halvparten av tynn skive med radius R.

$$X_{CM} = 0 \text{ pga symmetri} \Rightarrow \vec{R}_{CM} = Y_{CM} \hat{y}, \text{ med}$$

$$Y_{CM} = \frac{1}{M} \int y dm = \frac{1}{A} \int y dA, \text{ med } A = \frac{\pi R^2}{2},$$

$$dA = dr \cdot r d\theta \quad \text{og} \quad y = r \sin \theta$$

$$\Rightarrow Y_{CM} = \frac{2}{\pi R^2} \int_0^R \int_0^\pi r \sin \theta \cdot dr \cdot r d\theta$$

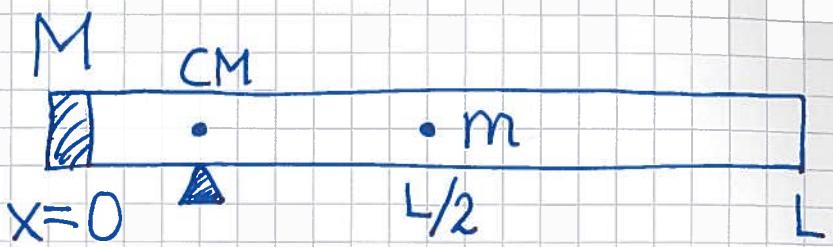
$$= \frac{2}{\pi R^2} \underbrace{\int_0^R r^2 dr}_{= R^3/3} \underbrace{\int_0^\pi \sin \theta d\theta}_{= 1! (-\cos \theta) = 2} = \frac{4R}{3\pi} \approx 0.42R$$

$$\text{Halvparten av tynn ring: } Y_{CM} = \frac{2R}{\pi}$$

$$\text{Halvparten av kompakt kule: } Y_{CM} = \frac{3R}{8}$$

Eks 2: Rør med vodd i enden

48

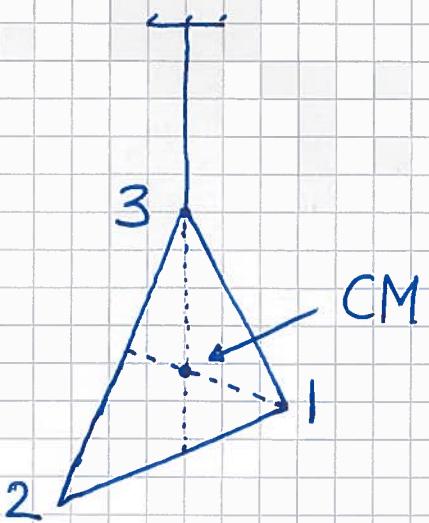
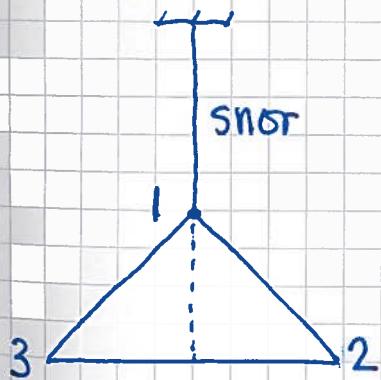

$$m = 165 \text{ g}$$

$$M = 305 \text{ g}$$

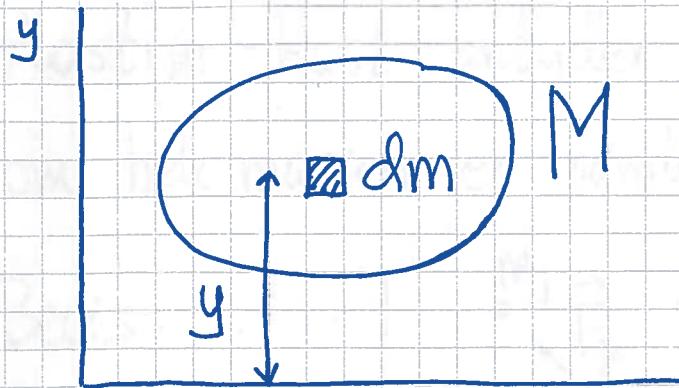
$$\begin{aligned} X_{CM} &= \frac{1}{m+M} \left\{ M \cdot 0 + \underbrace{\int_0^L x \cdot \frac{m dx}{L}}_{= m \cdot L/2} \right\} \\ &= \frac{m L}{2(m+M)} \approx \underline{0.18 L} \end{aligned}$$

Eks 3: Eksperimentell lokalisering av CM

Potensiell energi i tyngdefeltet

(49)

Velger $U(0) = 0$

$$U = \int dU = \int g \cdot y \cdot dm$$

Anta $g = \text{konstant}$ (dvs $y_{\max} - y_{\min} \ll \text{jordradien}$)

$$\Rightarrow U = g \cdot \int y dm = g \cdot M \cdot Y_{CM}$$

dvs som om hele M var samlet i
høyden Y_{CM} , f.eks. i $\vec{R}_{CM}$

Tyngdepunkt : Det legemet balanserer.

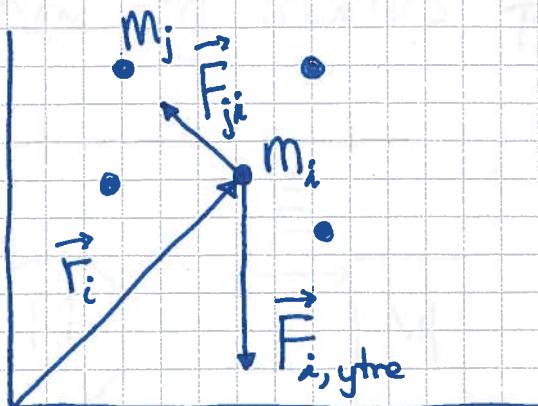
Hvis g er konstant (for hele legemet),
er tyngdepunkt og massesenter samme sted.

Massesenterets bevegelse [YF 8.5; LL 5.8]

(50)

Plastrør-kast antyder at CM beveger seg som om hele massen er samlet i CM. Dette stemmer!

Bewis:

N2 for m_i :

$$m_i \ddot{r}_i = \underbrace{\vec{F}_{i,ytre}}_{\text{Total ytre kraft på } m_i} + \underbrace{\sum_{j \neq i} \vec{F}_{ji}}_{\text{Total indre kraft på } m_i}$$

Tar $\sum_i$ på begge sider.

$$\text{VS: } \sum_i m_i \ddot{r}_i = \frac{d^2}{dt^2} \left\{ \sum_i m_i \vec{r}_i \right\} = \frac{d^2}{dt^2} \left\{ \vec{MR}_{CM} \right\} = \vec{MR}_{CM}$$

$$\text{HS: } \sum_i \vec{F}_{i,ytre} = \vec{F}_{ytre} = \text{netto ytre kraft på systemet}$$

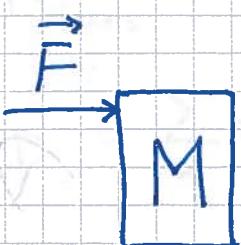
$$\sum_i \sum_{j \neq i} \vec{F}_{ji} = \underbrace{\vec{F}_{21} + \vec{F}_{12} + \dots + \vec{F}_{N,N-1} + \vec{F}_{N-1,N}}_{=0} = 0$$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{F}_{ytre} = M \ddot{\vec{R}}_{CM}}$$

(51)

Dvs: Bevegelsen til CM blir som om hele M er samlet i $\vec{R}_{CM}$ og utsættes for netto ytre kraft $\vec{F}_{ytre}$.

Eks:

$$\Rightarrow \vec{a}_{CM} = \vec{F}/M ; \text{ den samme for de to legemene}$$

I tillegg til CMs bevegelse,

for stive legemer: rotasjon om CM

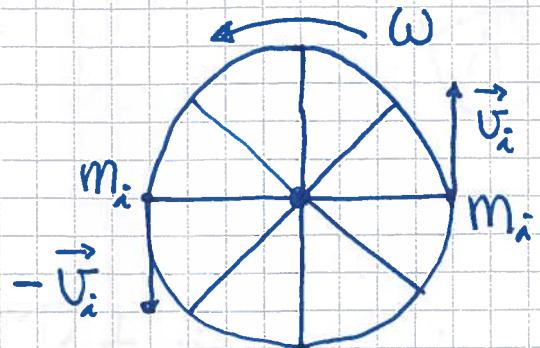
for ikke helt stive legemer: også vibrasjon

Rotasjon [YF 9,10; LL 6 (5)]

(52)

Innledende kommentarer:

- Ren rotasjon (typisk om CM, men ikke nødv. vis)

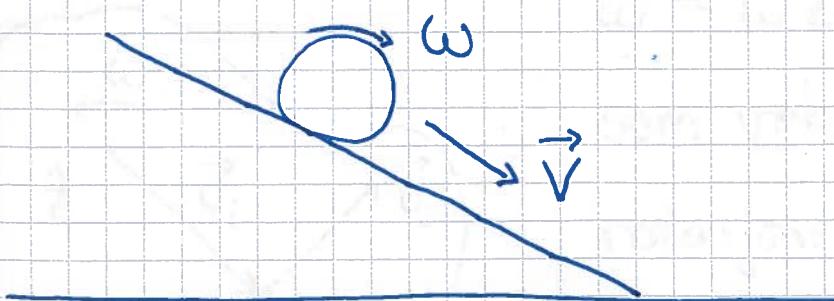
$$K_{\text{trans}} = \frac{1}{2} M \dot{\vec{R}_{\text{CM}}}^2 = 0$$

$$\vec{P} = \sum_i m_i \vec{v}_i = 0$$

$$K_{\text{rot}} = \sum_i \frac{1}{2} m_i \vec{v}_i^2 \neq 0$$

$\boxed{\quad}$ = hjulets dreieimpuls $\neq 0$

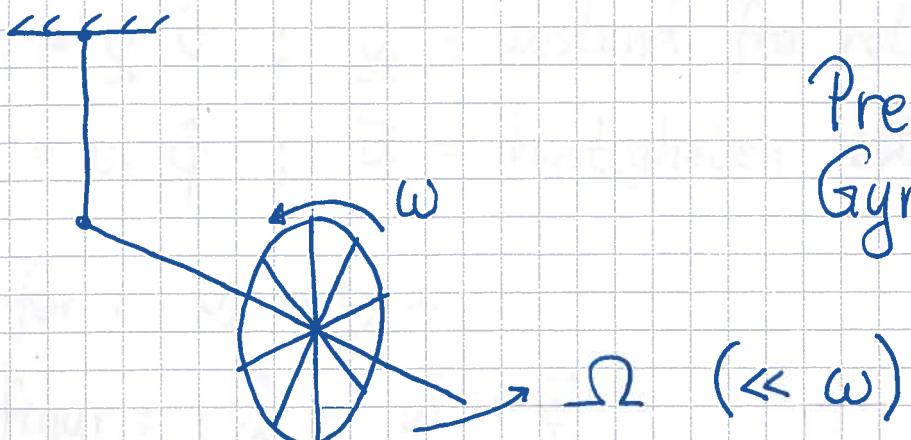
- Rulling = Translasjon av CM + Rotasjon om CM

$\dot{\vec{v}} > 0$ pga ytre kraft (langs skråplanet)

$\dot{\omega} > 0$ pga ytre dreiemoment (mhp CM)

- Overraskende (?) dynamikk

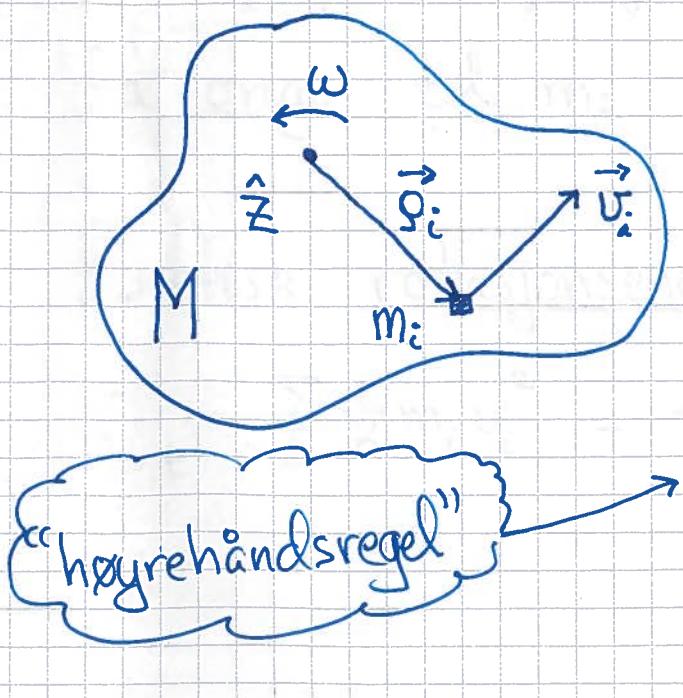
Presejon.
Gyroskop.

Rotasjonsenergi og treghetsmoment

[YF 9.4 ; LL 6.4, 6.3]

Ser først på ren rotasjon av stivt legerne, om fast akse, ikke nødv. vis gjennom CM.

Med rotasjonsaksen langs $\hat{z}$, ut av planet :

$$\vec{\omega} = \omega \hat{z} = \text{vinkelhast.}$$

som vektor, langs
rotasjonsaksen ; 4
fingre på høyre hånd i
rotasjonsretningen (her:
mot klokka) gir tommelen
langs $\vec{\omega}$

Videre er :

$$\vec{\Omega}_i = g_i \hat{\vec{g}} ; \quad g_i = \text{avstand fra rot.aksen til } m_i$$

$$\vec{v}_i = v_i \hat{\vec{\varphi}} ; \quad v_i = \text{hastigheten til } m_i$$

Fra før : $v_i = g_i \omega$

Fra figur : $\vec{v}_i = \vec{\omega} \times \vec{g}_i$

Høyrehåndsregel for kryssprodukt :

4 fingre langs $\vec{a}$ bøyes over i retning langs $\vec{b}$;
da peker tommelen langs vektoren $\vec{c} = \vec{a} \times \vec{b}$.

Vi bruker her sylinderkoordinater g, φ, z ;
dus polarkoordinater g, φ samt z .

[Unngår å bruke $\vec{r}_i$ for avstandsvektoren fra z-aksen
til m_i fordi $\vec{r}_i$ forbeholdes posisjonsvektoren
fra origo til m_i ; derfor $\vec{g}_i$!]

Kinetisk rotasjonsenergi for det stive legemet :

$$K_{\text{rot}} = \sum_i \frac{1}{2} m_i v_i^2 = \frac{1}{2} \left\{ \sum_i m_i g_i^2 \right\} \omega^2 = \frac{1}{2} I \omega^2$$

Her er I legemetts treghetsmoment, mhp den aktuelle aksen:

$$I \stackrel{\text{def}}{=} \sum_i m_i r_i^2$$

Hvis kontinuerlig massefordeling: $m_i \rightarrow dm$, $\sum_i \rightarrow \int$

$$\Rightarrow I = \int r^2 dm$$

r = avstand fra aksen til dm

Generell bevegelse for et stift legeme er translasjon av CM, med hastighet $\vec{V}$, samt rotasjon om en aksel gjennom CM, med vinkelhastighet $\vec{\omega}$. Total kinetisk energi blir da

$$K = K_{\text{trans}} + K_{\text{rot}} = \frac{1}{2} MV^2 + \frac{1}{2} I_0 \omega^2$$

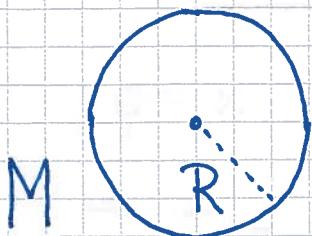
[Se utlagt notat for bevis.]

Notasjon: I_0 betyr at akselen går gjennom CM.

Treghetsmoment; eksempler [YF 9.6; LL 6.3]

(56)

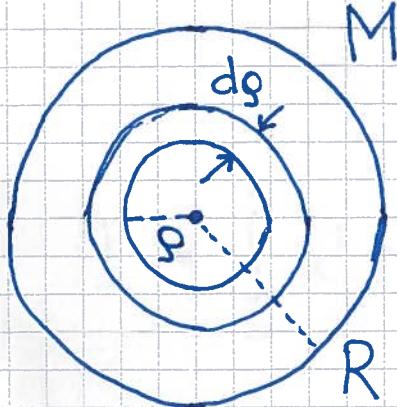
- Ring (og hul sylinder)

$$I_o = \int g^2 dm = R^2 \int dm = \underline{\underline{MR^2}}$$

[Må kunnes; oppgis ikke til eksamen.]

- Skive (og kompakt sylinder)

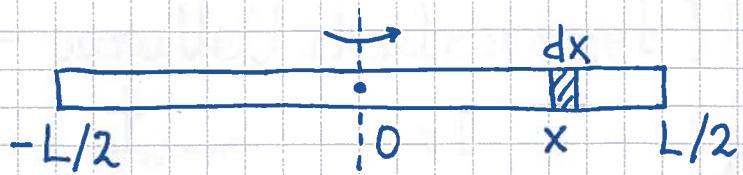
Bidrag fra tynn ring med
radius g , tykkelse dg ,
areal $\Delta A = 2\pi g \cdot dg$ og
masse $dm = M \cdot \Delta A / \pi R^2$:
 $dI_o = g^2 dm = 2Mg^3 dg / R^2$

$$\Rightarrow I_o = \int dI_o = \frac{2M}{R^2} \int_0^R g^3 dg = \underline{\underline{\frac{1}{2} MR^2}}$$

(oppgis)

• Tynn stang (og tynn plate)

(57)

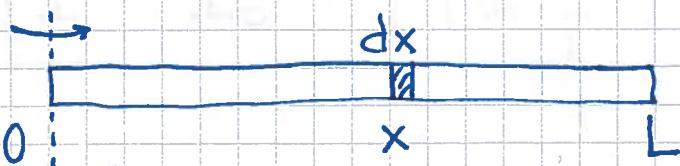

$$\rho = x, dm = M \cdot dx/L$$

$$\Rightarrow I_0 = \int_{-L/2}^{L/2} x^2 \cdot M \cdot \frac{dx}{L} = \frac{M}{L} \left[\frac{x^3}{3} \right]_{-L/2}^{L/2} = \underline{\underline{\frac{1}{12} ML^2}}$$

(oppgis)

Mhp akse ved stangas ende:

$$I = \int_0^L x^2 M dx / L = \underline{\underline{\frac{1}{3} ML^2}}$$

(oppgis ikke)

• Kuleskall

$$I_0 = \frac{2}{3} MR^2$$

• Kompakt kule

$$I_0 = \frac{2}{5} MR^2$$

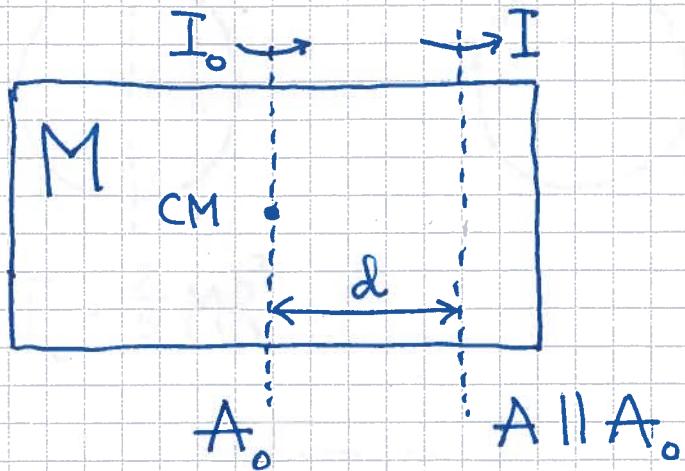
} Se øring og LF
for detaljer.

Oppgis.

Steiners sats [YF 9.5 ; LL 6.3]

(58)

(= parallellakseteoremet)

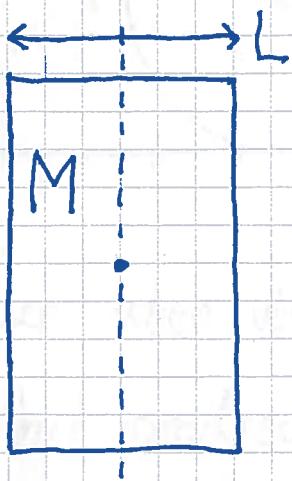

A : akse parallel
med aksen A_0

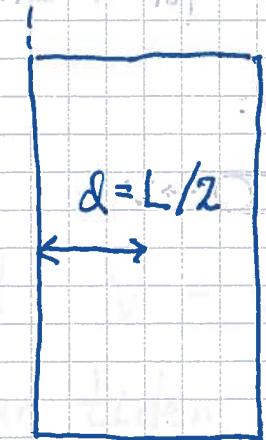
$$I = I_0 + M d^2$$

[Se notat for bevis]

Eks 1: Dør

$$I_0 = \frac{1}{2} M L^2$$

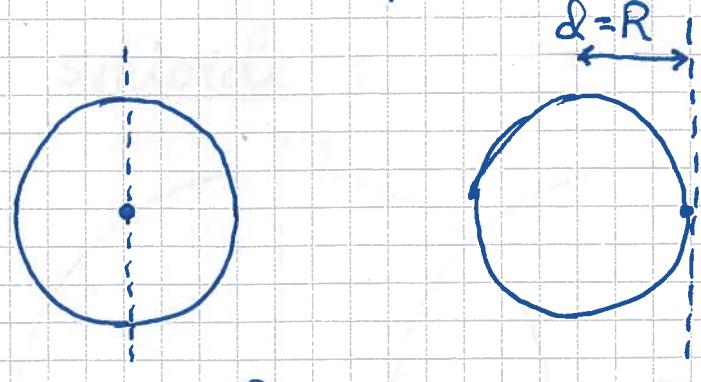

$$\begin{aligned} I &= I_0 + M \cdot \left(\frac{L}{2}\right)^2 \\ &= \frac{1}{3} M L^2 \end{aligned}$$

(SOM s. 57)

Eks 2: Kompakt rule

59

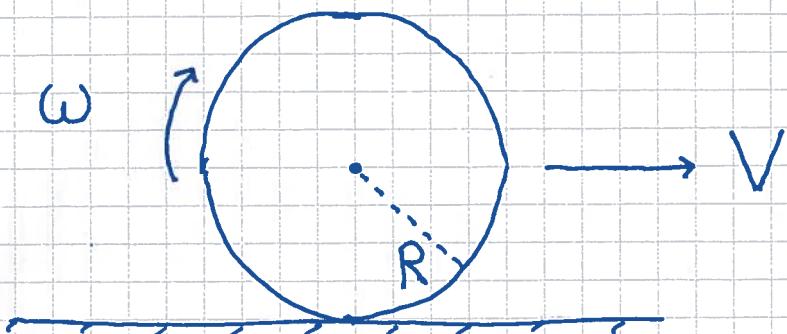

$$I_0 = \frac{2}{5} MR^2$$

$$\begin{aligned} I &= I_0 + MR^2 \\ &= \frac{7}{5} MR^2 \end{aligned}$$

Ren rulling

[YF 10.3; LL 6.7]

Vå ser uten videre at $V = \omega R$:

En hel omdreining tar tiden $T = \frac{2\pi}{\omega}$. Da har

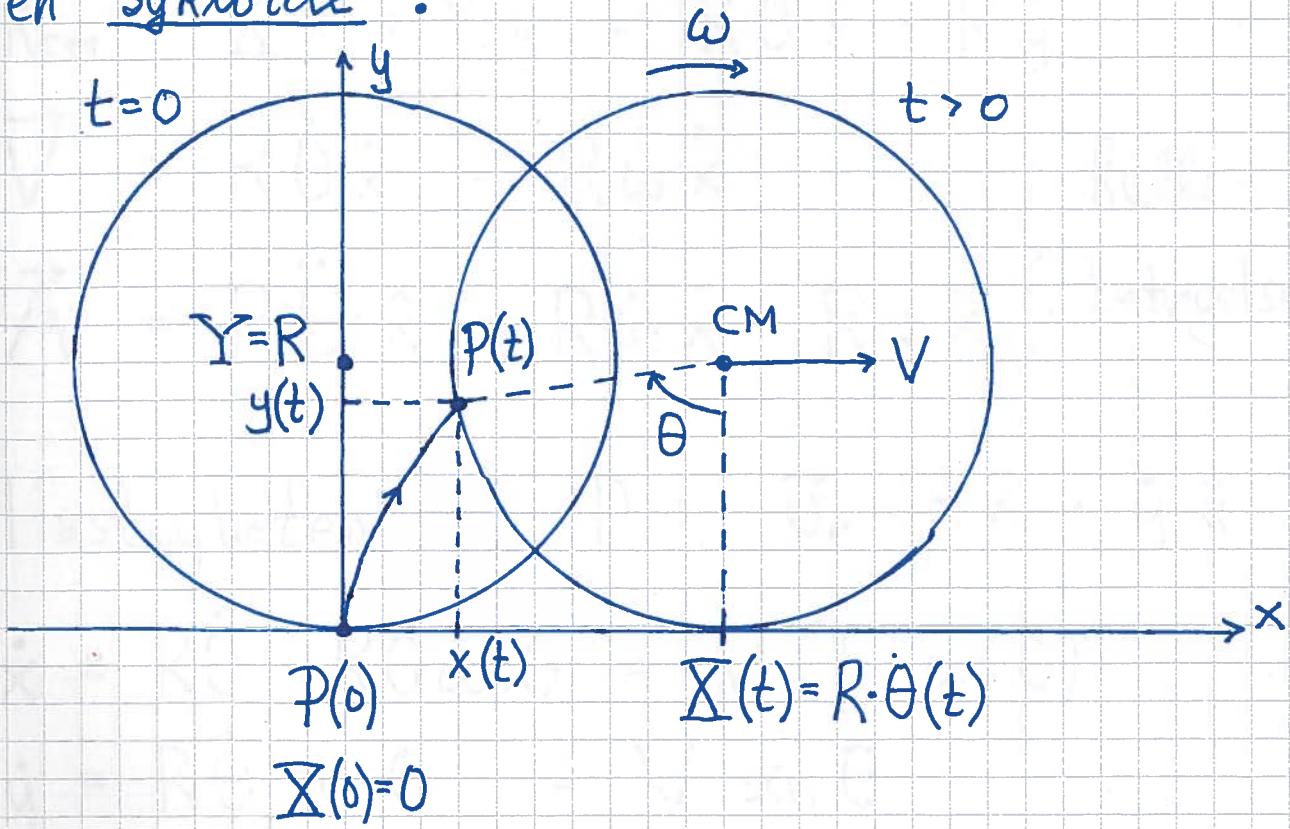
CM (og hele legemet) flyttet seg $2\pi R$ mot høyre.

Det gir $V = \frac{2\pi R}{T} = \omega R$. Evt: Liten rotasjon $d\theta = \omega dt$ flytter CM liten lengde $dx = R d\theta = R \omega dt$,

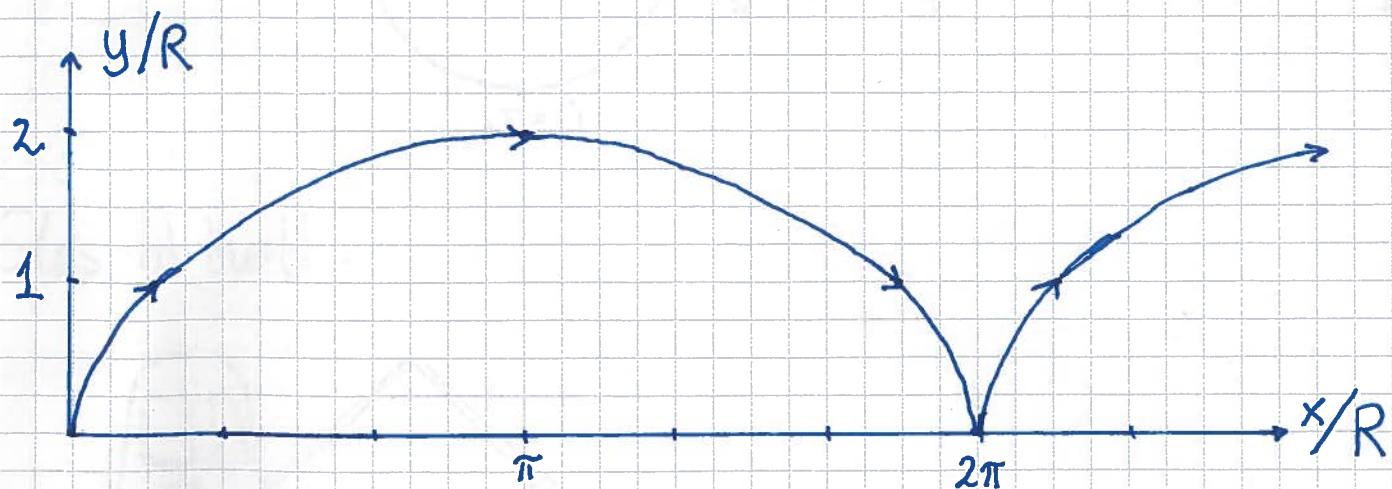
som gir $V = dx/dt = R\omega$. Som er rullebetingelsen.

Banen til et punkt P på periferien er
en sykloide:

(60)

Fra figuren: $x = X - R \sin \theta = R\theta - R \sin \theta$
 $y = Y - R \cos \theta = R - R \cos \theta$

Bewegelsen til CM:

$$\vec{R}_{CM} = X\hat{x} + Y\hat{y} = R\theta\hat{x} + R\dot{\theta}\hat{y}$$

$$\Rightarrow \vec{V} = R\dot{\theta}\hat{x} = R\omega\hat{x}$$

$$\Rightarrow \vec{A} = R\ddot{\theta}\hat{x} = R\ddot{\omega}\hat{x} = R\alpha\hat{x}$$

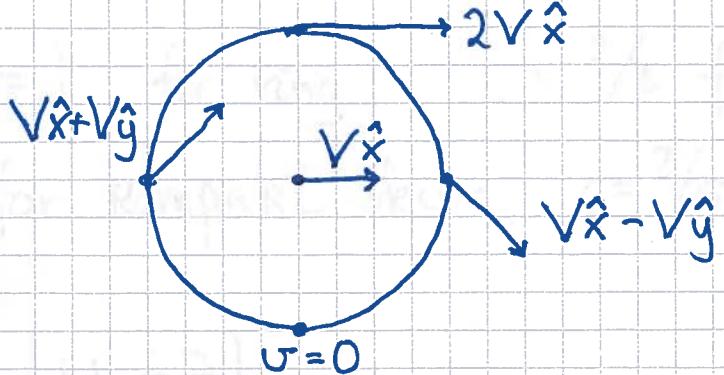
Rulle-

betingelse(r)

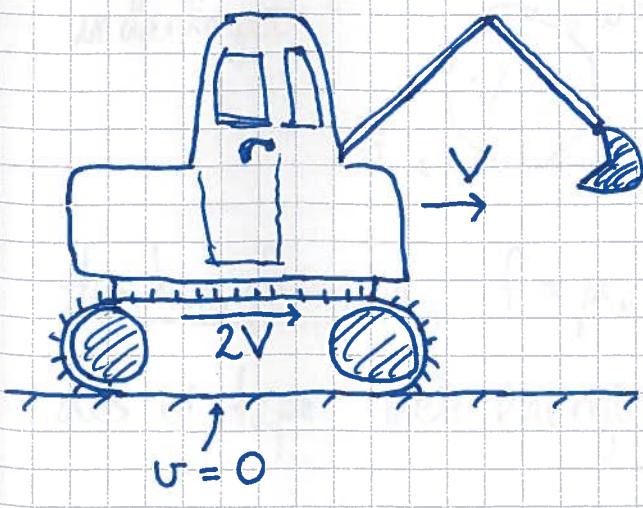
Hastigheten til P: $\vec{v}_P = \dot{x}\hat{x} + \dot{y}\hat{y}$

$$\dot{x} = R\ddot{\theta} - R\dot{\theta}\cos\theta = V(1 - \cos\theta)$$

$$\dot{y} = R\dot{\theta}\sin\theta = V\sin\theta$$

Gloss-aktuelt:

(62)

Ser at $v=0$ for $\theta = 0, 2\pi, 4\pi, \dots$,

dvs når P er i kontakt med underlaget.

Da er effekttapet pga friksjon

$$P_f = \vec{f} \cdot \vec{v} = 0 \quad (\text{som nevnt s. 36})$$

Kinetisk energi ved ren rulling:

$$K = \frac{1}{2}MV^2 + \frac{1}{2}I_0\omega^2 = \frac{1}{2}MV^2 + \frac{1}{2} \cdot cMR^2 \cdot \frac{V^2}{R^2}$$

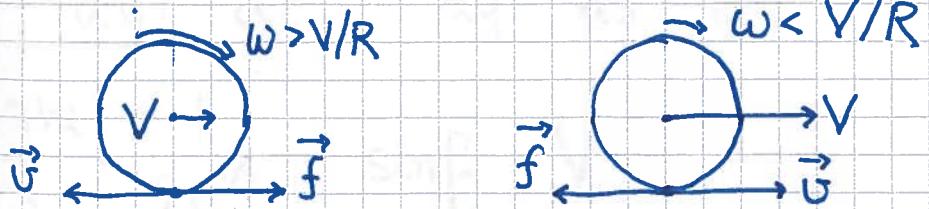
$$\Rightarrow K = (1+c)\frac{1}{2}MV^2$$

med $c=1$ for ring, $c=\frac{2}{3}$ for kuleskall,

$c=\frac{1}{2}$ for kompakt skive, $c=\frac{2}{5}$ for kompakt kule.

Sluring [LL 6.7]

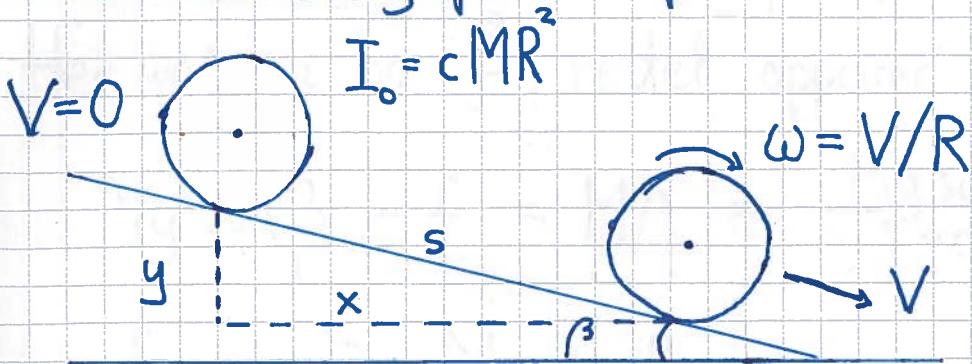
Hvis $\omega \neq \frac{V}{R}$, er $v = V - \omega R \neq 0$, dvs objektet gir på underlaget:

Har kin. friksjon, $f = \mu_k N$, og effekttap, $P_f = \vec{f} \cdot \vec{v} < 0$, dvs vi taper mek. energi pr tidsenhet lik $|P_f|$.

Eks: Ren rulling på skråplan [RF 10.3; LL 6.8]

(63)

Finn V , A , friksjonskraften f , og minste μ_s (evt største β) som gir ren rulling.

$$\text{Energibehovelse: } Mgy = (1+c) \frac{1}{2} MV^2$$

$$\Rightarrow V = \sqrt{\frac{2gy}{1+c}} ; \text{ avertar med økende } c$$

$$\Rightarrow V(\text{kule}) > V(\text{skive}) > V(\text{kuleskall}) > V(\text{hul cylinder})$$

Akselerasjon:

$$A = \frac{dV}{dt} = \frac{dV}{dy} \cdot \frac{dy}{dt} = \frac{dV}{dy} \cdot \frac{dy}{ds} \cdot \frac{ds}{dt}$$

$$= \sqrt{\frac{2g}{1+c}} \cdot \frac{1}{2y^{1/2}} \cdot \sin\beta \cdot V$$

$$= \sqrt{\frac{2g}{1+c}} \cdot \frac{\sin\beta}{2y^{1/2}} \cdot \sqrt{\frac{2gy}{1+c}} = \frac{g \sin\beta}{1+c}$$

(64)

Uten friksjon er $F_{\parallel} = Mg \sin \beta$ og $A\ddot{x} = g \sin \beta$.

$\Rightarrow$ Her må vi ha $\vec{f}$, rettet oppover skråplanet

$$\Rightarrow Mg \sin \beta - f = MA = \frac{Mg \sin \beta}{1+c}$$

$$\Rightarrow f = \frac{c}{1+c} Mg \sin \beta$$

Maksimal statisk friksjon er $f_{\max} = \mu_s N$, og $N = Mg \cos \beta$. Må derfor, for å ha ren nulling, oppfylle ulikheten $f \leq f_{\max}$, dus

$$\frac{c}{1+c} Mg \sin \beta \leq \mu_s Mg \cos \beta$$

$$\Rightarrow \underline{\mu_s \geq \frac{c}{1+c} \tan \beta}, \text{ evt. } \underline{\beta \leq \arctan \left\{ \mu_s \cdot \frac{1+c}{c} \right\}}$$

Lab : Krum bane. Ren nulling gir fortsatt energibevarelse og

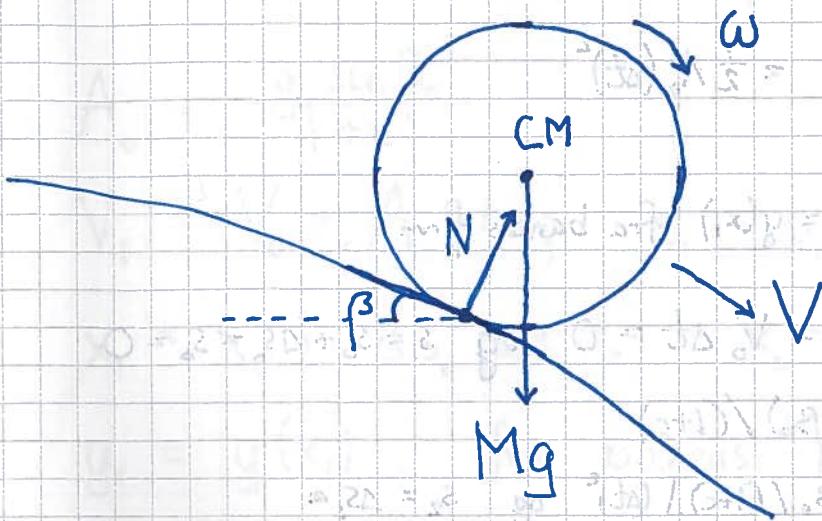
$$A = -\frac{g \sin \beta}{1+c}$$

Tangentelt med banen, men ikke lenger konstant.

Har også akselerasjon normalt på banen,

$$A_{\perp} = V^2/g ; g = [1 + (y')^2]^{3/2} / |y''|$$

slik at normalkraften N varierer langs banen $y(x)$.

$N^2 \perp$ banen gir

$$MA_{\perp} = \pm (Mg \cos \beta - N) ; \begin{array}{l} \text{krumming nedover} \\ \text{oppover} \end{array}$$

dermed N kan beregnes når V og $y(x)$ er kjent. Merk at $y' = dy/dx = \tan \beta$.

Målt bevegelse gir $x(t)$ og $y(t)$.

Beregnet / Teoretisk bevegelse fås ved å løse "N²" langs banen numerisk, f.eks med Euler-metoden:

$$\frac{\Delta V}{\Delta t} = \frac{g \sin \beta}{1+c} \Rightarrow \Delta V = \frac{g \sin \beta}{1+c} \Delta t = A \Delta t$$

$$\frac{\Delta s}{\Delta t} = V \Rightarrow \Delta s = V \Delta t$$

Med f.eks. $t_0 = 0$, $V_0 = V(t_0) = 0$ og $s_0 = s(t_0) = 0$:

$$A_0 = \frac{g \sin \beta_0}{1+c}$$

$$V_1 = V_0 + A_0 \Delta t; \quad s_1 = s_0 + V_0 \Delta t;$$

$$x_1 = x_0 + \Delta s_0 \cos \beta_0 = x_0 + V_0 \Delta t \cos \beta_0$$

$y_1 = y(x_1)$, fra banens kjente form

$$A_1 = \frac{g \sin \beta_1}{1+c}$$

$$V_2 = V_1 + A_1 \Delta t; \quad s_2 = s_1 + V_1 \Delta t;$$

$$x_2 = x_1 + \Delta s_1 \cos \beta_1 = x_1 + (s_2 - s_1) \cos \beta_1$$

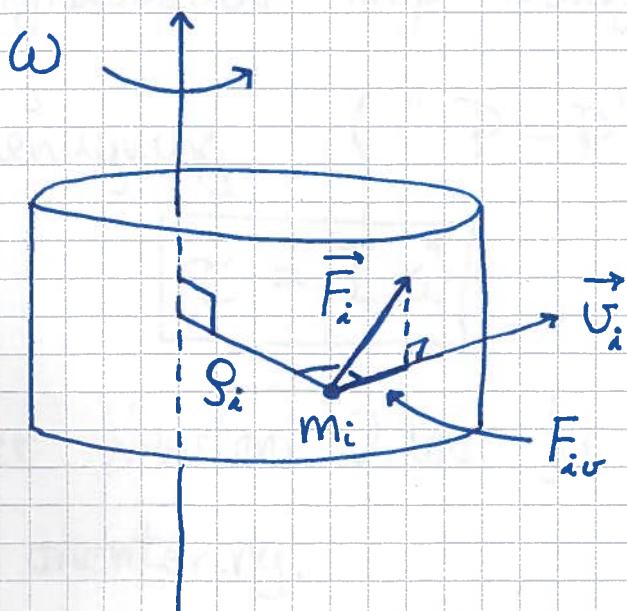
$$y_2 = y(x_2)$$

OSU

Krefter og rotasjon : Rotasjonsdynamikk

Aks med fast orientering [YF 10.1, 10.2; LL 6.2]

Dette er essensielt et endimensjonalt problem, der vi betrakter rotasjonsdelen av den totale bevegelsen.

$$v_i = s_i \omega$$

$$(\vec{v}_i = \vec{\omega} \times \vec{s}_i)$$

$F_{i\sigma}$ = komponent langs $\vec{v}_i$ av ytre kraft $\vec{F}_i$ på m_i

"Triles": Vi beregner tilført effekt,

$$P = \sum_i \vec{F}_i \cdot \vec{v}_i = \sum_i F_{i\sigma} v_i$$

på to måter og sammenligner uttrykkene vi finner.

(1) Bruker $v_i = s_i \omega$:

$$P = \left\{ \sum_i F_{i\sigma} s_i \right\} \omega = \tau \omega$$

Her er $\tau = \sum_i F_{i\sigma} s_i$ = netto ytre dreiemoment på legemet, mhp rotasjonsaksen ("kraft ganget med arm")

(2) Bruker $\vec{F}_i = m_i \frac{d\vec{v}_i}{dt}$:

$$\begin{aligned} P &= \sum_i m_i \frac{d\vec{v}_i}{dt} \cdot \vec{v}_i = \frac{1}{2} \frac{d}{dt} \sum_i m_i v_i^2 = \\ &= \frac{1}{2} \frac{d}{dt} \left\{ \sum_i m_i g_i^2 \right\} \omega^2 = \frac{1}{2} I \frac{d}{dt} \omega^2 = \frac{1}{2} I \cdot 2\omega \cdot \frac{d\omega}{dt} \\ &= I \omega \dot{\omega} \quad (\text{der } I = \sum_i m_i g_i^2 \text{ er legemets} \\ &\quad \text{treghtsmoment mhp rotasjonsaksen}) \end{aligned}$$

Sammenligning (" $P = P'$ ") gir nå

$$\boxed{\tau = I \dot{\omega}}$$

som er Newtons 2. lov for rotasjon om akse med fast orientering.

Jf. N2 for translasjon: $F = m \ddot{x}$

Arbeid utført av dreiemomentet [YF 10.4 ; LL 6.4]

Vi har $P = \tau \omega = \tau d\varphi/dt$ og $P = dW/dt$, som gir

$$\boxed{dW = \tau d\varphi}$$

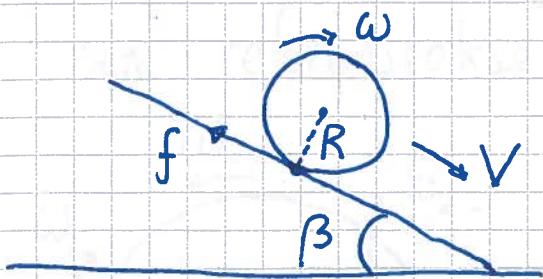
som er arbeid utført av τ ved en vinkelendring $d\varphi$

Jf. arbeid utført av kraft ved translasjon:

$$dW = \vec{F} \cdot d\vec{r}$$

Eks 1: Ren rulling på skråplan

(69)

$$\omega = V/R, \quad \dot{\omega} = \ddot{V}/R$$

$$N_2 \text{ langs skråplanet: } Mg \sin \beta - f = M \ddot{V}$$

N₂, rotasjon om akse gjennom CM (fast orientering):

$$\tau = I_o \dot{\omega}, \quad \text{med } I_o = c \cdot M R^2, \quad \dot{\omega} = \ddot{V}/R \quad \text{og}$$

$\tau = f \cdot R$ (siden $\vec{N}$ og $M\vec{g}$ begge har null arm

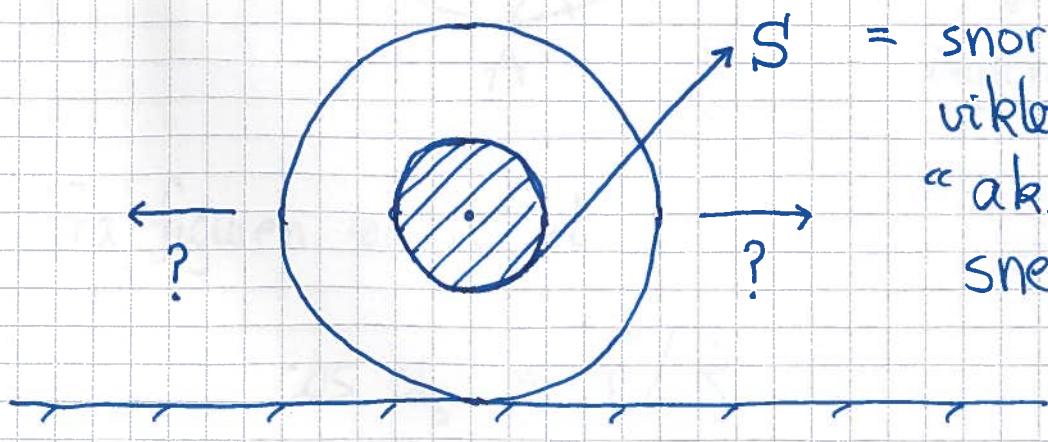
relativt aksen gjennom CM) gir

$$f \cdot R = c M R \ddot{V}, \quad \text{dvs } f = c M \ddot{V}$$

som innsatt i "translasjonslign." gir

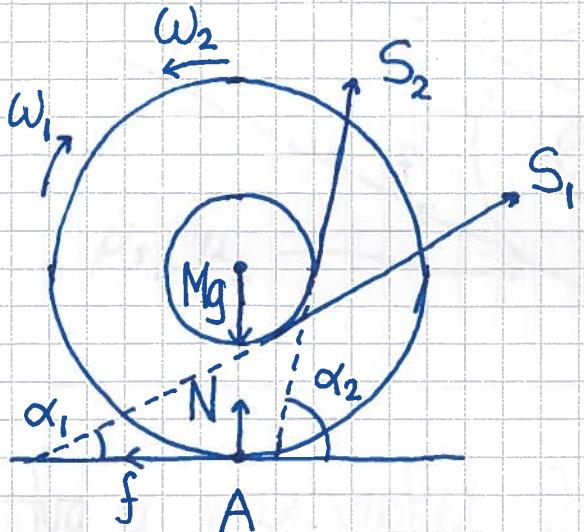
$$Mg \sin \beta - c M \ddot{V} = M \ddot{V}, \quad \text{dvs } \ddot{V} = \frac{g \sin \beta}{1 + c}, \quad \text{som s. 63.}$$

Eks 2: Rulling mot høyre eller venstre?

S = snordrag i snor
viklet opp rundt
"akslingen" på
snella

"Triks": Velg kontaktlinja mellom snelle og gulv som referanseakse A.

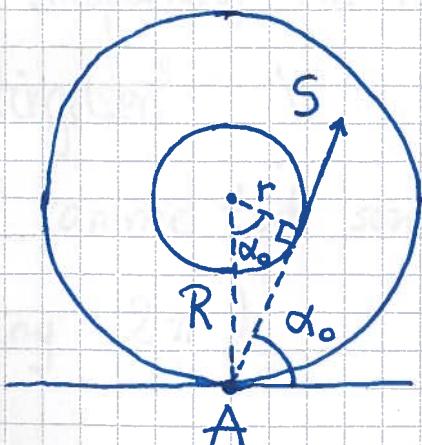

Mg, N og f har alle null
arm mhp aksen A
⇒ kun snordrag S har
dreiemoment mhp aksen A

S_1 : liten α , nulling mot høyre

S_2 : stor α , —— || — venstre

Hvis $\vec{S}$ går gjennom A, har vi statisk likevekt:

$$\sum \tau_A = 0$$

$$\dot{\omega} = 0$$

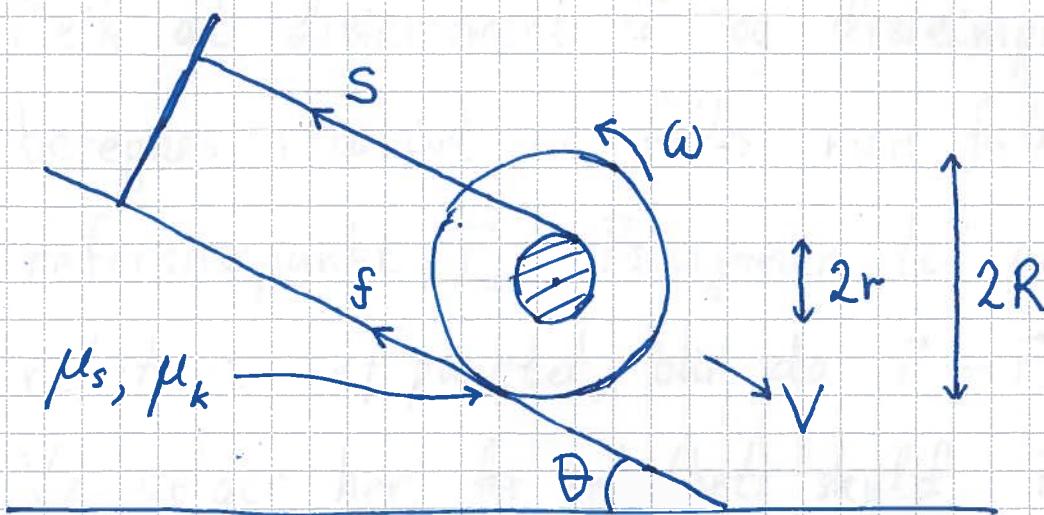
ingen rotasjon

Fra figuren ser vi at

$$\cos \alpha_0 = r/R$$

Eks 3: Snelle på skråplan (Øv. 6)

(71)

Hva er max vinkel θ_0 uten at snella slurer "baklengs" nedover?

Tips: $N_1 \parallel$ skråplanet, N_1 rot. om CM, $f = f_{\max} = \mu_s N$

Hvis $\theta > \theta_0$, hva blir snordraget S og akselerasjonen a?

Tips: $N_2 \parallel$ skråplanet, N_2 rot. om CM, $f = \mu_k N$,
og "nølebetingelsen" $V = \omega r$ (da translasjon
 $2\pi r$ tar samme tid som én omdreining, dus
vinkelendring 2π).

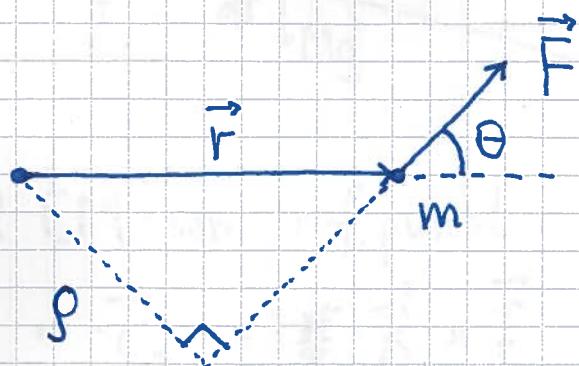
Tredimensjonal rotasjonsdynamikk

(72)

Merk at dreiemoment $\vec{\tau}$ og dreieimpuls $\vec{L}$ beregnes relativt et felles, men fritt valgt, referansepunkt $\vec{r}_0$. Posisjonen til en punktmasse, relativt ref. punktet, blir da $\vec{r} - \vec{r}_0$.

Vi velger her, for enkelhets skyld, $\vec{r}_0 = 0$.

Dreiemoment [YF 10.1 ; LL 5.5, 6.4]

Kraftens dreiemoment på m :

$$\vec{\tau} = \vec{r} \times \vec{F}$$

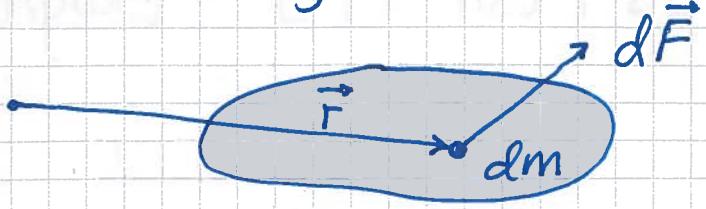
Retning: $\vec{\tau} \perp \vec{r}$ og $\vec{F}$; her ut av planet

Abs. verdi: $\tau = r \cdot F \cdot \sin \theta = g \cdot F$;

som s. 67, "arm $\times$ kraft".

For partikkelsystem:

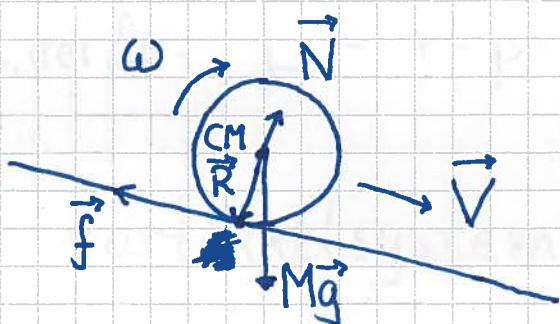
(73)

$$d\vec{\tau} = \vec{r} \times d\vec{F}$$

$$\vec{\tau} = \int d\vec{\tau} = \int \vec{r} \times d\vec{F} = \text{totalt dreiemoment på systemet}$$

Eks: Rullende kule (se s. 69)

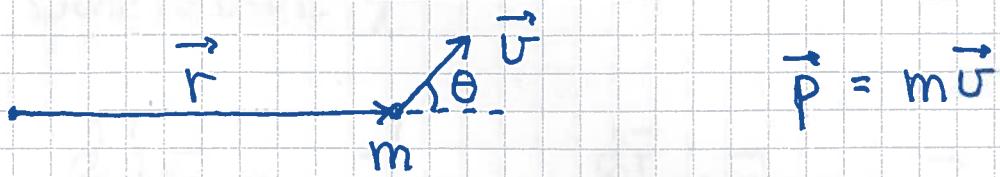
Med CM som ref.punkt: $\vec{\tau}_N = \vec{\tau}_g = 0$

$\Rightarrow \vec{\tau} = \vec{\tau}_f = \cancel{R} \times \vec{f} = \text{vektor inn i planet,}$
med abs.verdi $\tau = R \cdot f$, da $\vec{R} \perp \vec{f}$.

Vå noterer oss at $\vec{\omega}$ og $\vec{\alpha} = d\vec{\omega}/dt$ her
også er vektorer inn i planet.

Dreieimpuls

[YF 10.5; LL 6.6]

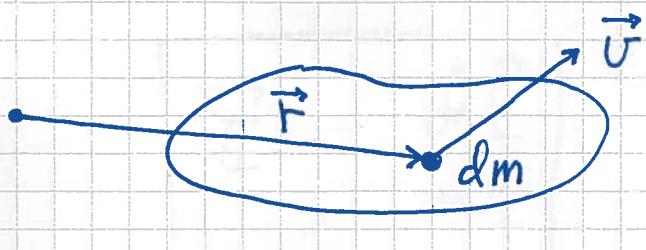
Massens dreieimpuls:

$$\vec{L} = \vec{r} \times \vec{p}$$

Retning: $\vec{L} \perp \vec{F}$ og $\vec{p}$ (her: ut av planet)

Abs. verdi: $L = r \cdot p \cdot \sin \theta$

For partikkelsystem:

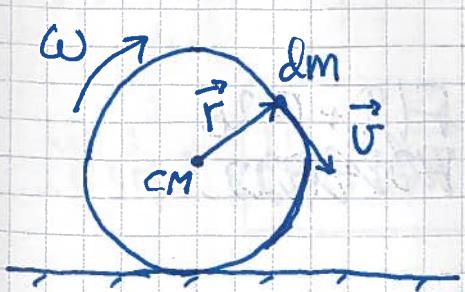

$$d\vec{p} = dm \cdot \vec{v}$$

$$d\vec{L} = \vec{r} \times d\vec{p}$$

$$\vec{L} = \int d\vec{L} = \int \vec{r} \times d\vec{p} = \text{systemets totale dreieimpuls}$$

Eks: Rullende ring; CM som ref. punkt

$$d\vec{L} = \vec{r} \times \vec{v} dm = r \cdot v \cdot dm \cdot \hat{\omega}$$

$$= r \cdot r \omega \cdot dm \cdot \hat{\omega} = dm \cdot R^2 \cdot \vec{\omega}$$

$$\Rightarrow \vec{L} = MR^2 \vec{\omega} = I_o \vec{\omega}$$

 $\hat{\omega}$ inn i planet

N2 for rotasjon

[YF 10.5 ; LL 6.6]

(75)

("spinnsatsen")

$$\underline{\frac{d\vec{L}}{dt}} = \frac{d}{dt} \left\{ \vec{F} \times m\vec{v} \right\} = m \underbrace{\frac{d\vec{r}}{dt} \times \vec{v}}_{= \vec{v} \times \vec{v} = 0} + m\vec{r} \times \frac{d\vec{v}}{dt}$$

$$= \vec{r} \times (m\vec{a}) \stackrel{N2}{=} \vec{r} \times \vec{F} = \vec{\tau}$$

(som generaliseres til partikkelsystem på tilsvarende vis som s. 73 og s. 74)

Altså:

$$\boxed{\vec{\tau} = \frac{d\vec{L}}{dt}}$$

med

$\vec{\tau}$ = netto ytre dreiemoment på systemet

$\vec{L}$ =系统的 totale dreieimpuls

Jf. $\vec{F} = d\vec{p}/dt$; N2 for translasjon

Merk: $\boxed{\text{Hvis } \vec{\tau} = 0, \text{ er } \vec{L} \text{ bevart}}$

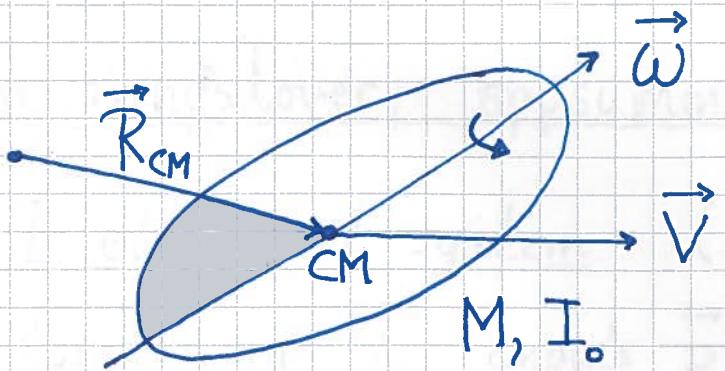
Total $\vec{L}$ for stift legeme [YF 105; LL 6.6]

76

- Fra def. følger at for punktmasse M i avstand $\vec{R}_{CM}$ fra ref.punktet (=origo), og med hastighet $\vec{V}$, er $\vec{L}_b = \vec{R}_{CM} \times M\vec{V}$.
- Eks. side 74 antyder at stift legeme med treghetsmoment I_o mhp akse gjennom CM, og med vinkelhastighet ω om denne aksen, dvs $\vec{\omega}$ langs samme akse gjennom CM, har dreieimpuls $\vec{L}_s = I_o \vec{\omega}$ mhp CM.
- Det kan vises (se utlagt notat) at for stift legeme med refleksjonssymmetri (*) om rotasjonsaksen er total dreieimpuls

$$\begin{aligned}\vec{L} &= \vec{L}_b + \vec{L}_s \\ &= \vec{R}_{CM} \times M\vec{V} + I_o \vec{\omega}\end{aligned}$$

(*) Symmetrisk når $\vec{g} \rightarrow -\vec{g}$

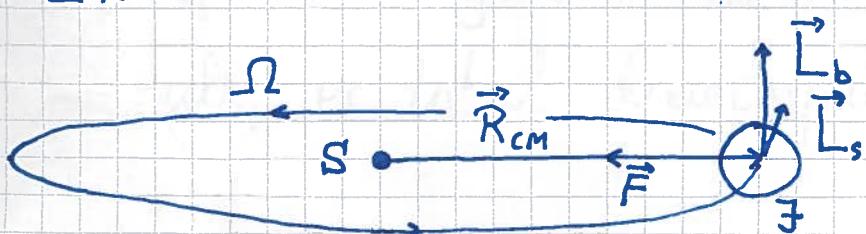
Banedreieimpuls, pga bevegelsen til CM:

$$\vec{L}_b = \vec{R}_{CM} \times M\vec{V}$$

Indre dreieimpuls ("spinn"), pga rotasjon om CM:

$$\vec{L}_s = I_0 \vec{\omega}$$

Eks: Jordas $\vec{L}$ relativt sola

$$\vec{L} = \vec{R}_{CM} \times \vec{F} = 0 \Rightarrow \vec{L} = \vec{L}_b + \vec{L}_s = \text{konstant}$$

$$\begin{aligned} L_b &= R_{CM} M V = R_{CM}^2 M \Omega \sim (1.5 \cdot 10^8 \text{ m})^2 \cdot 6 \cdot 10^{24} \text{ kg} \cdot \frac{2\pi}{1 \text{ år}} \\ &\sim 2.7 \cdot 10^{40} \text{ Js} \end{aligned}$$

$$L_s = I_0 \omega \approx \frac{1}{3} M R^2 \omega$$

$$\sim \frac{1}{3} \cdot 6 \cdot 10^{24} \text{ kg} \cdot (6.37 \cdot 10^6 \text{ m})^2 \cdot \frac{2\pi}{1 \text{ døgn}} \sim 6 \cdot 10^{33} \text{ Js}$$

$$\Rightarrow L \approx L_b$$

Bewaringslover, oppsummert

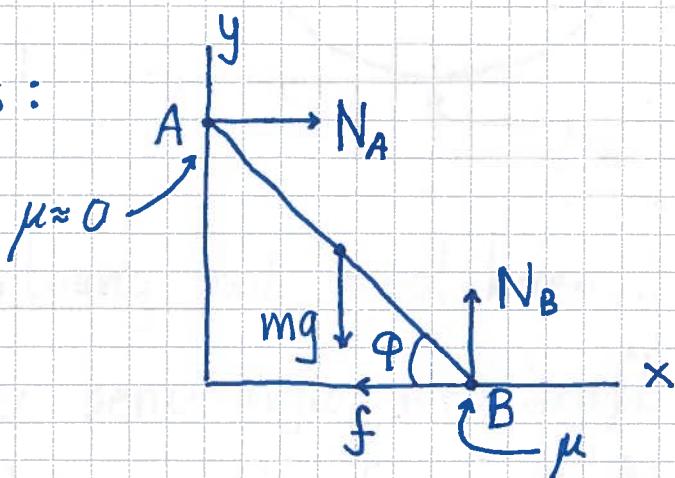
- I et isolert system (ingen ytre krefter) er total energi E , impuls $\vec{p}$ og dreieimpuls $\vec{L}$ bevart.
- I et konservativt system er mekanisk energi $K + U$ bevart.
- Hvis netto ytre kraft på et system er null, er total impuls $\vec{p}$ bevart.
- Hvis netto ytre dreiemoment på et system er null, er total dreieimpuls $\vec{L}$ bevart.

Statisk likevekt [YF 11.1-11.3; LL 7.1]

(79)

Et stift legeme forblir i ro, med $\vec{p} = 0$ og $\vec{L} = 0$, bare dersom netto ytre kraft og netto ytre dreiemoment begge er lik null.

Eks:

Når glir stigen?

$$\sum F_x = 0 \Rightarrow f = N_A ; \quad \sum F_y = 0 \Rightarrow N_B = mg$$

$$\sum \tau_B = 0 \Rightarrow mg \frac{L}{2} \cos \varphi - N_A L \sin \varphi = 0$$

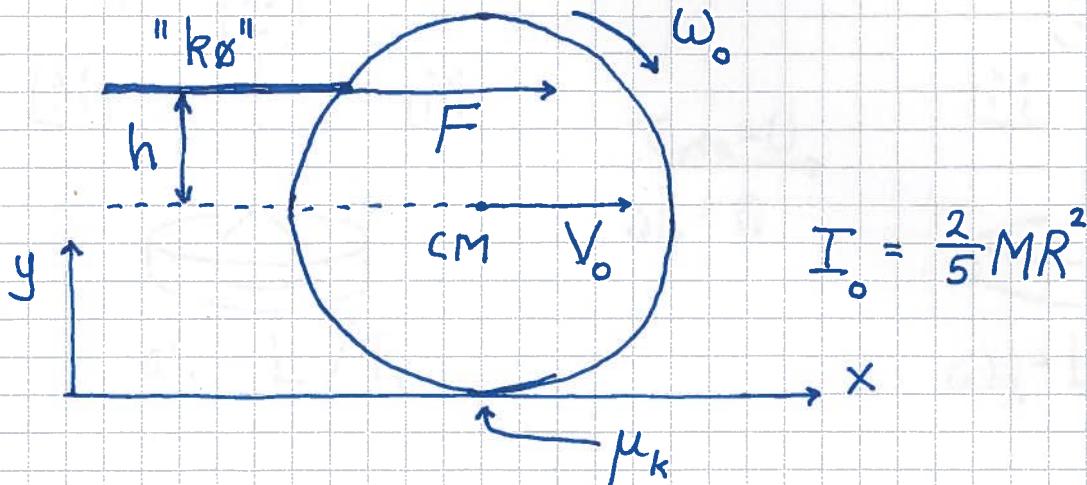
$$f_{\max} = \mu N_B = \mu mg ; \quad f = N_A$$

$$\Rightarrow \frac{1}{2} \cos \varphi_{\min} = \mu \sin \varphi_{\min} \Rightarrow \tan \varphi_{\min} = \frac{1}{2\mu}$$

$$\text{Hvis } \mu = 0.3, \text{ er } \varphi_{\min} = \arctan \left\{ \frac{1}{0.6} \right\} = 59^\circ$$

Rotasjonsdynamikk ; eksempler.

Eks 1 : Snooker [LL 6.7 ; Øv. 6]

$$I_0 = \frac{2}{5}MR^2$$

Kortvarig støt med køyen, $\Delta t \approx 0$, i høyde h over senterlinja med kraft $F \gg f$; $f =$ friksjonskraft fra underlaget.

$$\text{N2, trans. : } F\Delta t = \Delta p = MV_0$$

$$\text{N2, rot. om CM : } \tau \Delta t = Fh\Delta t = \Delta L = I_0\omega_0$$

$\Rightarrow$ Sluring i starten, med mindre $h = \dots$

Ren rulling etter hvert, uansett h -verdi.

Med origo som ref. punkt:

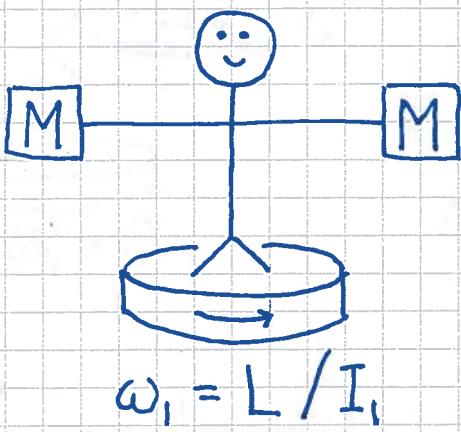
$$\vec{L}_b = \vec{R}_{CM} \times \vec{MV} = -RMV\hat{z} \quad \left. \right\} \text{ved ren rulling}$$

$$\vec{L}_s = I_0 \vec{\omega} = -\frac{2}{5}RMV\hat{z} \quad \left. \right\} \text{ved ren rulling}$$

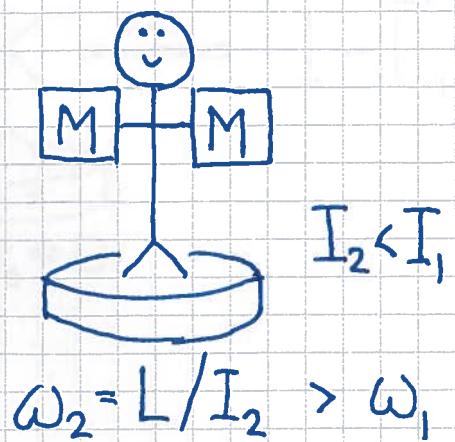
Eks 2 : Piruett [YF 10.6 ; LL 6.5]

(81)

Prinsipp : Berart $L = I\omega$, redusert I , økt ω .

$$\frac{\Sigma_{y\text{fre}}=0}{\Delta L=0}$$

$$I_2 < I_1$$
$$\omega_2 = L/I_2 > \omega_1$$

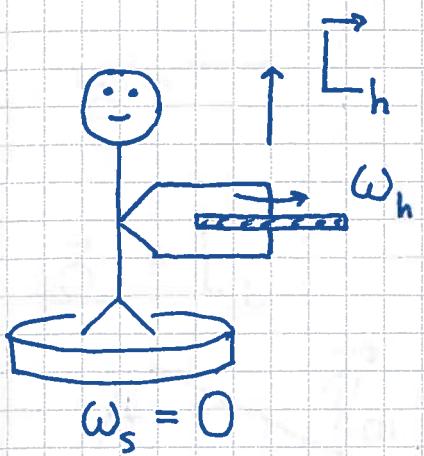
K_{rot} øker :

$$K_1 = \frac{1}{2} I_1 \omega_1^2$$

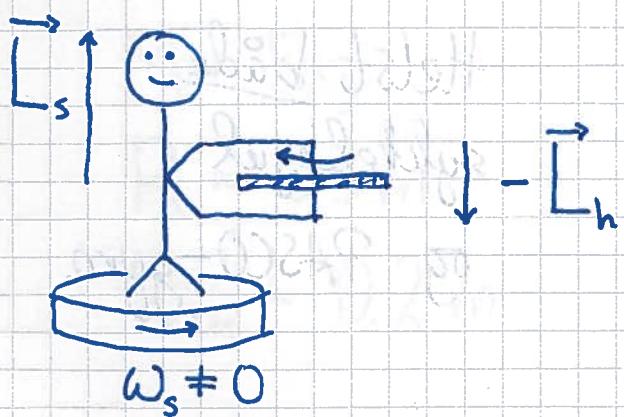
$$K_2 = \frac{1}{2} I_2 \omega_2^2 = \frac{1}{2} I_1 \omega_1 \cdot \omega_2 = K_1 \cdot \frac{\omega_2}{\omega_1} > K_1$$

Musklene gjør arbeid på de to massene M.

Eks 3: Student med roterende hjul

$$\frac{\text{Snu hjul}}{\vec{\tau}_{y\text{tre}} = 0} \quad \Delta \vec{L} = 0$$

$\vec{L}$ er bevart.

$$\text{Før: } \vec{L} = \vec{L}_h$$

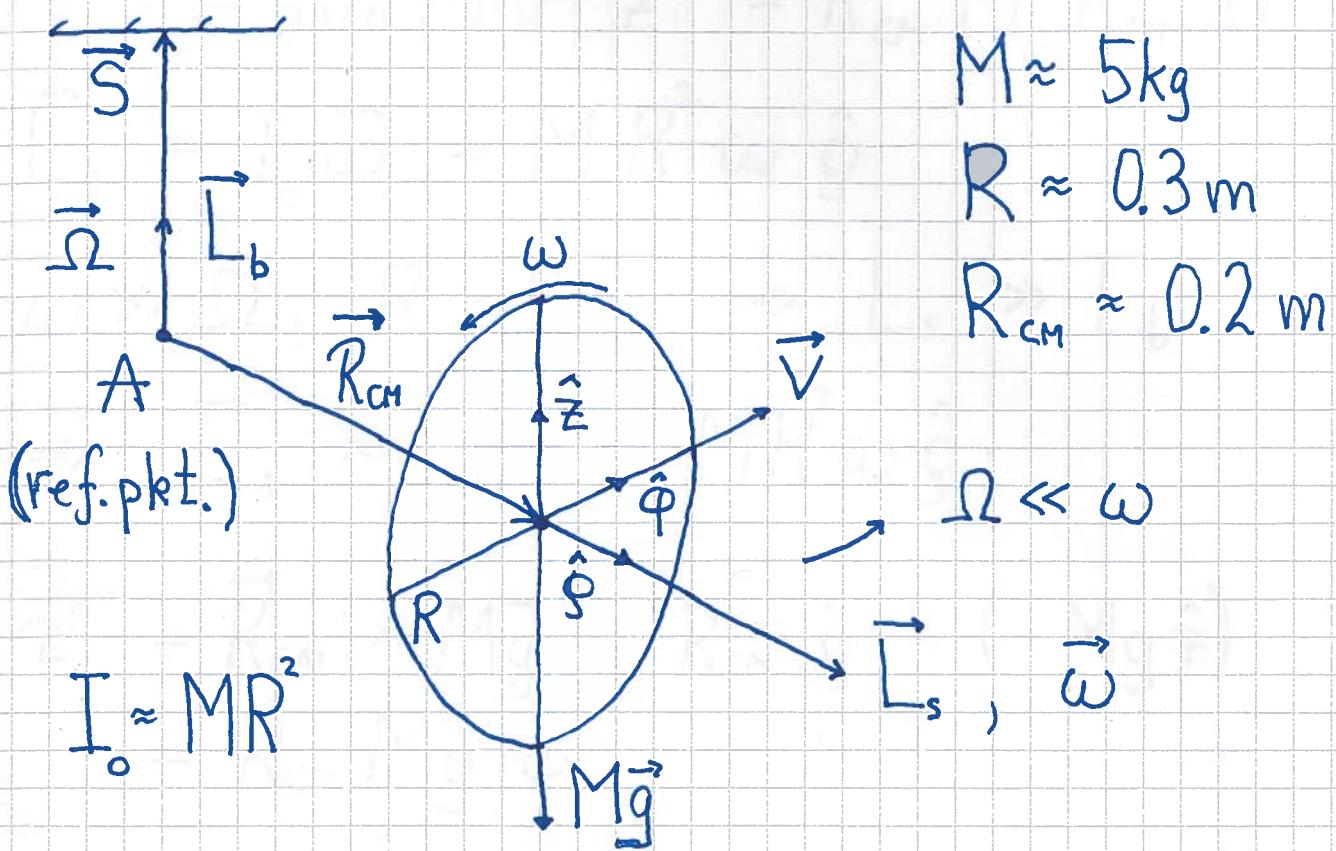
$$\text{Etter: } \vec{L} = \vec{L}_s - \vec{L}_h$$

$$\Rightarrow \vec{L}_s = 2\vec{L}_h$$

$$\Rightarrow \omega_s \neq 0$$

Eks 4: Presesjon [YF 10.7 ; LL 6.10]

(83)

$$M \approx 5 \text{ kg}$$

$$R \approx 0.3 \text{ m}$$

$$R_{CM} \approx 0.2 \text{ m}$$

Exp: $T_\Omega = \frac{2\pi}{\Omega} \approx 5 \text{ s}$ når hjulet settes
i rotasjon for hånd.

Finn sammenheng mellom ω og Ω .

Løsning: N2 for rotasjon om A.

$$\vec{\tau}_A = d\vec{L}_A / dt$$

med

$$\vec{L}_A = \vec{L}_b + \vec{L}_s$$

$$\vec{L}_b = \vec{R}_{CM} \times M\vec{V} = R_{CM} \hat{\vec{g}} \times M\vec{V}\hat{\phi}$$

$$= R_{CM} M\vec{V} \hat{\vec{z}} = R_{CM} M R_{CM} \Omega \hat{\vec{z}}$$

$$\vec{L}_s = I_0 \vec{\omega} = MR^2 \omega \hat{\vec{g}}$$

$$\omega \gg \Omega, R \sim R_{CM} \Rightarrow L_s \gg L_b$$

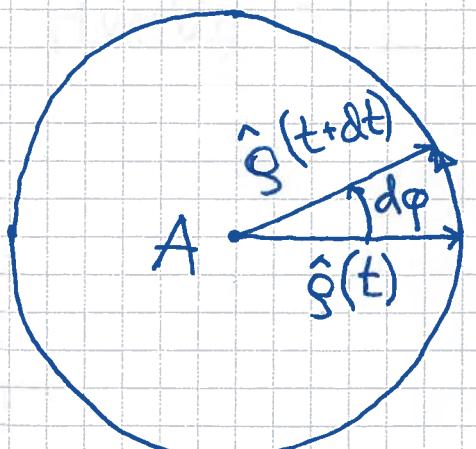
$$\Rightarrow \vec{L}_A \approx \vec{L}_s = MR^2 \omega \hat{\vec{g}}$$

$$\vec{\tau}_A = \vec{R}_{CM} \times M\vec{g} = R_{CM} \hat{\vec{g}} \times (-Mg\hat{\vec{z}})$$

$$= R_{CM} Mg \hat{\phi}$$

$$d\vec{L}_A/dt = MR^2 \omega d\hat{\vec{g}}/dt$$

Sett ned langs z-aksen:

$$d\hat{\vec{g}} = \underbrace{|\hat{\vec{g}}| \cdot d\phi \cdot \hat{\vec{\phi}}}_{=1} = d\phi \hat{\vec{\phi}}$$

$$\Rightarrow \frac{d\hat{\vec{g}}}{dt} = \frac{d\phi}{dt} \cdot \hat{\vec{\phi}} = \Omega \cdot \hat{\vec{\phi}}$$

Dermed:

$$R_{CM} M g \hat{\phi} = M R^2 \omega \Omega \hat{\phi}$$

$$\Rightarrow \omega = R_{CM} g / R^2 \Omega$$

$$\Rightarrow \frac{2\pi}{T_\omega} = \frac{R_{CM} g T_\Omega}{R^2 \cdot 2\pi}$$

$$\Rightarrow \underline{T_\omega = \frac{(2\pi R)^2}{R_{CM} g T_\Omega}}$$

Tallverdi:

$$T_\omega \approx \frac{(2\pi \cdot 0.3)^2}{0.2 \cdot 10 \cdot 5} \approx \frac{2^2}{10} = 0.4 \text{ s}$$

dvs ca 2.5 omdreininger pr sekund;

rimelig!

Svingninger

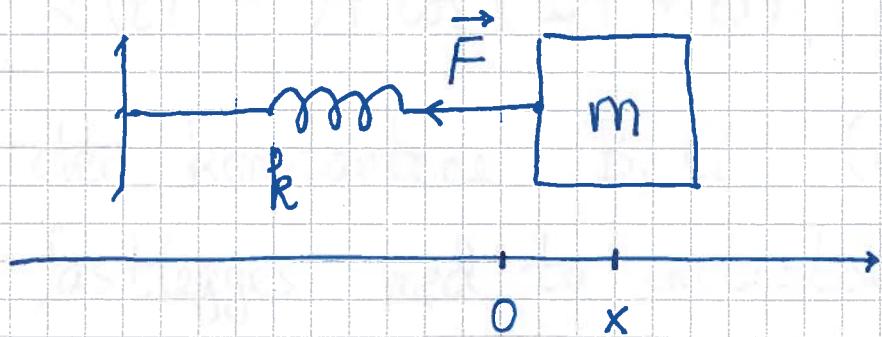
[YF 14; LL 9]

Generelt: Periodisk oppførsel omkring en likevekt.

En kraft trekker systemet tilbake mot likevekt. (Eng: "restoring force")

Eks: Masse/fjær. Pendler. Fiolinstreng.

Atomer i molekyler og faste stoffer. Osv.

Harmonisk oscillator [YF 14.2; LL 9.1-9.3]

Likvekt ($F=0$)

når m er i
posisjon $x = 0$.

x = posisjonen til m

= fjeras forlengelse ($x > 0$) eller
sammenpressing ($x < 0$)

$\vec{F}$ = kraft på m fra fjera; retning tilbake
mot likevekt

Ideell fjær oppfyller Hooke's lov:

87

$$\vec{F} = -k \times \hat{x}$$

k = fjærkonstanten

$[k] = N/m$

N2: $-kx = m\ddot{x}$

$$\Rightarrow \ddot{x} + \omega_0^2 x = 0 ; \quad \omega_0^2 = k/m$$

som er bevegelsesligning for harmonisk oscillator i 1 D, med løsning

$$x(t) = B \cos \omega_0 t + C \sin \omega_0 t, \text{ evt.}$$

$$x(t) = A \cos(\omega_0 t + \varphi),$$

der konstantene B, C (evt. A, φ)

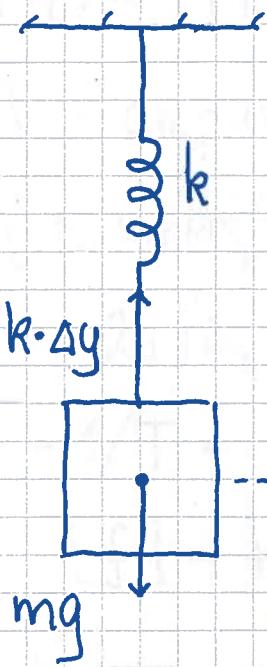
fastlegges med to initialbetingelser,

f.eks. $x(0) = x_0$ og $\dot{x}(0) = v_0$.

En konstant tilleggskraft forandrer likevektsposisjonen, men gir uendret bevegelsesligning.

Eks: Masse og fær i tyngdefeltet

(88)

Færforlengelse i likevekt, Δy ,
gitt ved N1:

$$k \cdot \Delta y = mg \Rightarrow \Delta y = mg / k$$

Anta m (CM) i $y = 0$
i strukket likevekt.

N2 når m er i posisjon y :

$$m\ddot{y} = mg - k(\Delta y + y) = -ky$$

$$\Rightarrow \ddot{y} + \omega_0^2 y = 0 ; \quad \omega_0^2 = k/m$$

dvs harmoniske svingninger omkring den
strukkede likevekten

Diverse størrelser (jf. sirkelberegelse) :

$$x(t) = A \cos(\omega_0 t + \varphi) = \text{utsving fra likevekt}$$

A = amplitude = max utsving fra likevekt ; $[A] = [x]$

ω_0 = vinkelfrekvens = faseendring pr tidsenhet ; $[\omega_0] = \frac{1}{s}$

$T = 2\pi/\omega_0$ = periode = tid pr hel svingning ; $[T] = s$

$f = 1/T$ = frekvens = antall svingninger pr tidsenhet ;
 $[f] = Hz (= 1/s)$

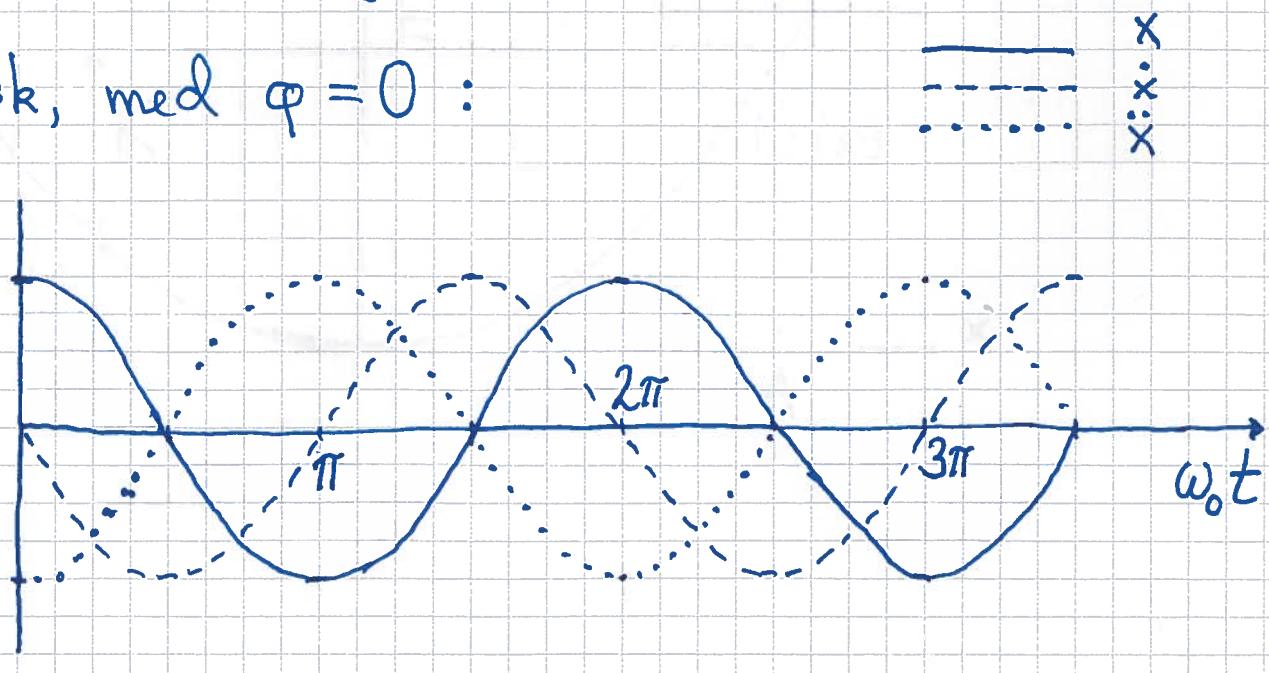
$\omega_0 t + \varphi$ = svingningens fase

φ = fasekonstant ; $[\varphi] = 1$

$$\begin{aligned}\dot{x}(t) &= -\omega_0 A \sin \omega_0 t = \omega_0 A \cos(\omega_0 t + \varphi + \pi/2) \\ &= \text{hastighet}\end{aligned}$$

$$\ddot{x}(t) = -\omega_0^2 A \cos \omega_0 t = \omega_0^2 A \cos(\omega_0 t + \varphi + \pi) \\ = \text{akselerasjon}$$

Grafisk, med $\varphi = 0$:

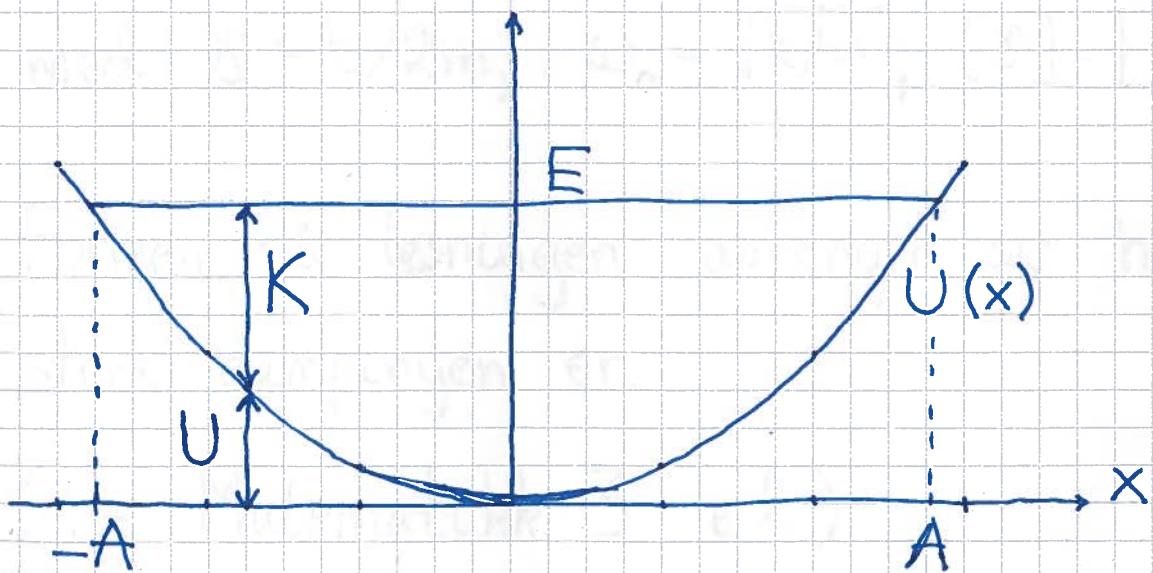
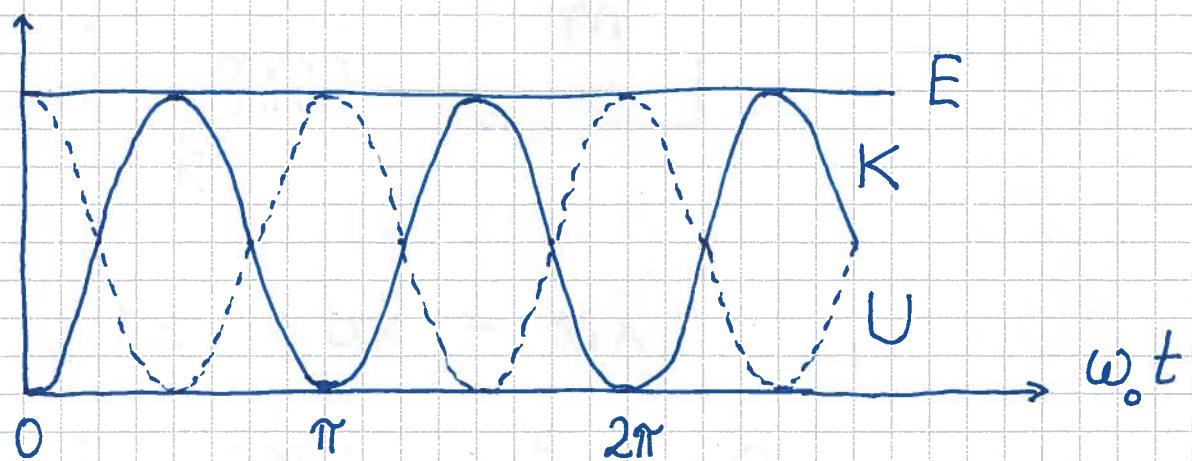
Energi i en harmonisk oscillator [YF 14.3; LL 9.4] (90)

Konservativt system $\Rightarrow$ Mek. energi er bevart

$$K = \frac{1}{2}m\dot{x}^2 = \frac{1}{2}m\omega_0^2 A^2 \sin^2 \omega_0 t = \frac{1}{2}kA^2 \sin^2 \omega_0 t$$

$$U = - \int_0^x (-kx) \cdot dx = \frac{1}{2}kx^2 = \frac{1}{2}kA^2 \cos^2 \omega_0 t$$

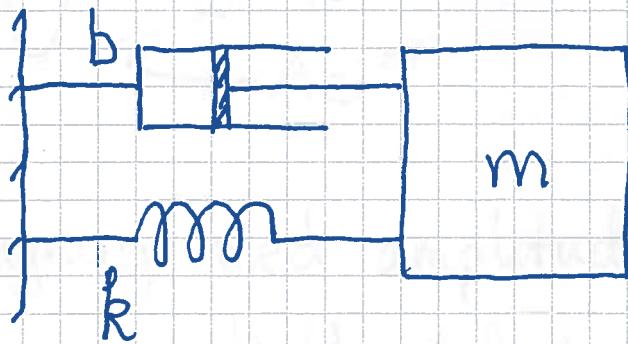
$$\Rightarrow E = K + U = \frac{1}{2}kA^2 \quad (\text{uavh. av } t)$$

Dempet fri svining [YF 14.7; LL 9.7] (91)

Antar friksjonskraft $f = -b\dot{x}$, dvs som ved langsom bevegelse i fluid.

(Alternativ: $f = -D\dot{x}^2$ eller $f = \mu_k N$)

$$N2: -kx - b\dot{x} = m\ddot{x}$$

$$\Rightarrow \ddot{x} + 2\gamma\dot{x} + \omega_0^2 x = 0$$

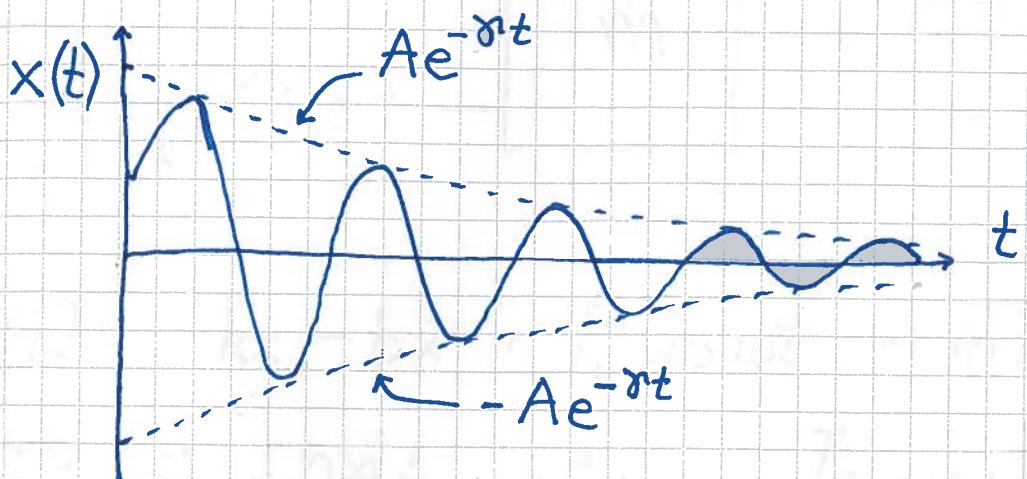
$$\text{med } \gamma = b/2m, \quad \omega_0 = \sqrt{k/m}; \quad [\gamma] = [\omega_0] = \frac{1}{s}$$

Formen på løsningen avhenger av hvor sterkt dempingen er.

(Se Matematikk 3 e.l.)

Underkritisk (svak) demping ; $\gamma < \omega_0$

$$x(t) = A e^{-\gamma t} \sin(\omega t + \varphi) ; \quad \omega = \sqrt{\omega_0^2 - \gamma^2}$$

dvs svingning med amplituden, $A e^{-\gamma t}$, som avtar eksponentielt med t ; etter en "karakteristisk" tid $\tau = 1/\gamma$ er amplituden redusert til $A/e \approx 0.37 A$.

Overkritisk (sterk) demping ; $\gamma > \omega_0$

$$x(t) = A e^{-\alpha_1 t} + B e^{-\alpha_2 t}$$

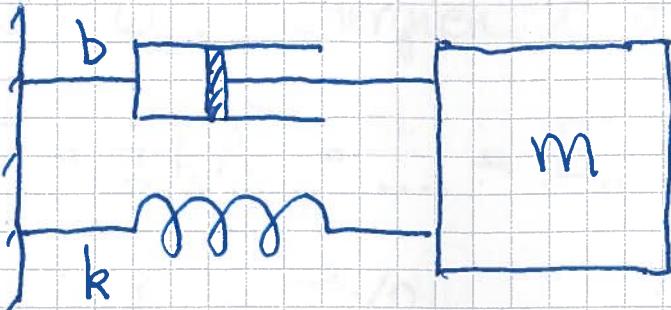
$$\alpha_1 = \gamma + \sqrt{\gamma^2 - \omega_0^2}, \quad \alpha_2 = \gamma - \sqrt{\gamma^2 - \omega_0^2}$$

Kritisk demping, $\gamma = \omega_0$ ($\Rightarrow \alpha_1 = \alpha_2 = \gamma$)

$$x(t) = (A + Bt) e^{-\gamma t}$$

Minste demping som ikke gir svingninger;
bra f.eks. i støtdempere.

Ivungen svingning; resonans [YF 14.8; LL 9.9] (93)

$$F = F_0 \cos \omega t$$

= ytre harmonisk kraft

$$N2: -kx - b\dot{x} + F_0 \cos \omega t = m\ddot{x}$$

$$\rightarrow \ddot{x} + 2\gamma \dot{x} + \omega_0^2 x = \frac{F_0}{m} \cos \omega t \quad (\gamma = b/2m, \omega_0 = \sqrt{k/m})$$

Generell løsning: $x(t) = x_h(t) + x_p(t)$

der "homogen" løsning x_h oppfyller

$$\ddot{x}_h + 2\gamma \dot{x}_h + \omega_0^2 x_h = 0$$

slik at $x_h \sim \exp(-\gamma t) \rightarrow 0$ når $t \gg 1/\gamma$. Dvs, $x_h(t)$ er kun viktig for innsvingningsforløpet.

Antar nå at $t \gg 1/\gamma$, slik at

$$x(t) = x_p(t) = A(\omega) \sin [\omega t + \varphi(\omega)]$$

Innsetting av $x_p, \dot{x}_p$ og $\ddot{x}_p$ i N2 gir

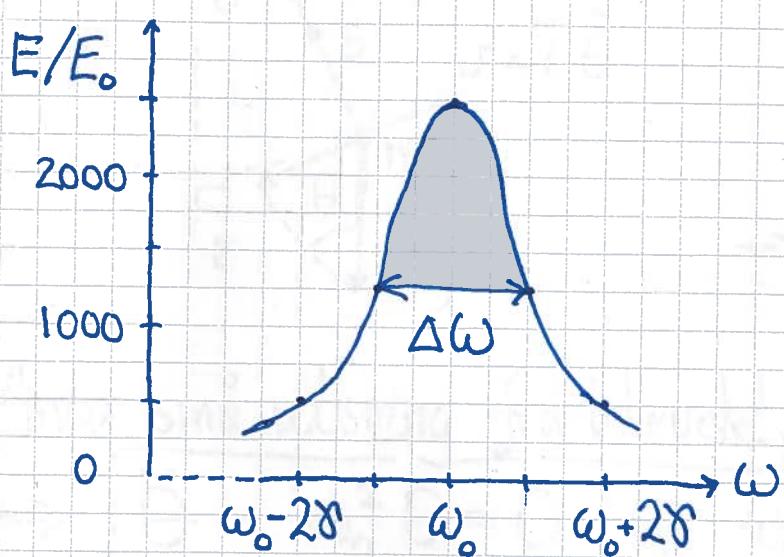
$$A(\omega) = \frac{F_0/m}{[(\omega^2 - \omega_0^2)^2 + (2\gamma\omega)^2]^{1/2}} \quad ; \quad \tan \varphi(\omega) = \frac{\omega_0^2 - \omega^2}{2\gamma\omega}$$

Resonans: A blir stor hvis $\gamma \ll \omega_0$ og $\omega \approx \omega_0$. Energien i oscillatorer:

(94)

$$E = \frac{1}{2}kA^2 = \dots = E_0 \cdot \frac{\omega_0^4}{(\omega^2 - \omega_0^2)^2 + (2\gamma\omega)^2}$$

med $E_0 = F_0^2/2k$.

Eks: $\omega_0 = 100 \gamma$

$\frac{\omega}{\omega_0}$	E/E_0
ω_0	2500
$\omega_0 \pm \gamma$	1250
$\omega_0 \pm 2\gamma$	500

Resonanskurvens halverdibredde: $\Delta\omega \approx 2\gamma$

Oscillatorens Q-faktor: $Q = \frac{\omega_0}{\Delta\omega} \approx \frac{\omega_0}{2\gamma}$

Smal resonanskurve $\Rightarrow$ Høy Q-faktor

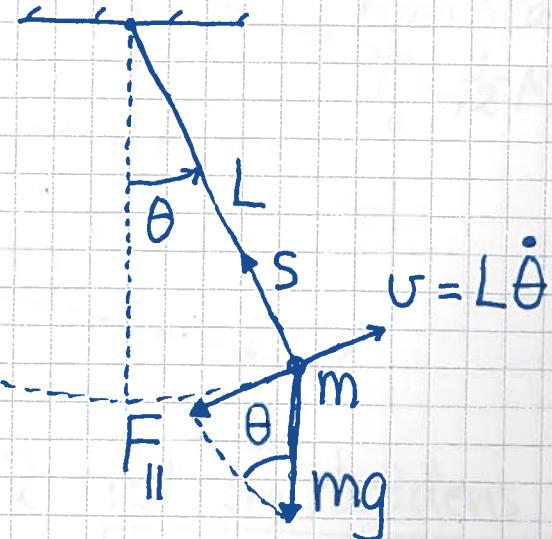
Demo: $T_0 \approx 0.65 \text{ s}$, $f_0 \approx 1.55 \text{ Hz}$, $\Delta f \approx 0.15 \text{ Hz}$

$$\Rightarrow Q \approx 10$$

Pendler

Matematisk pendel [YF 14.5; LL 9.6]

Punktmasse m i masseløs snor med lengde L .

$$F_{\parallel} = ma_{\parallel} \text{ med}$$

$$F_{\parallel} = -mg \sin \theta,$$

$$a_{\parallel} = \ddot{v} = L \ddot{\theta}$$

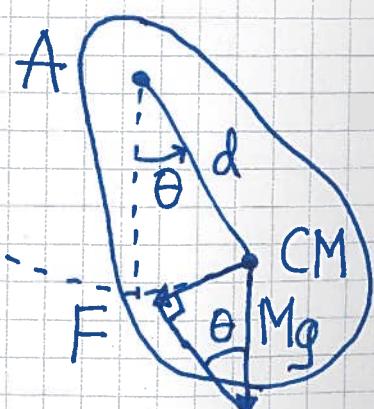
$$\Rightarrow -mg \sin \theta = mL \ddot{\theta}$$

Anta små utsving fra likevekt, $| \theta | \ll 1 \Rightarrow \sin \theta \approx \theta$

$$\Rightarrow \ddot{\theta} + \omega_0^2 \theta = 0 ; \quad \omega_0^2 = g/L$$

Fysisk pendel [YF 14.6; LL 9.6]

Stort legeme, masse M , treghetsmoment I mhp A.

N2, rotasjon om A:

$$\tau = I \ddot{\theta} \text{ med}$$

$$\tau = -F \cdot d = -Mg d \sin \theta$$

($\tau > 0$ mot klokka)

Anta $|\theta| \ll 1 \Rightarrow$

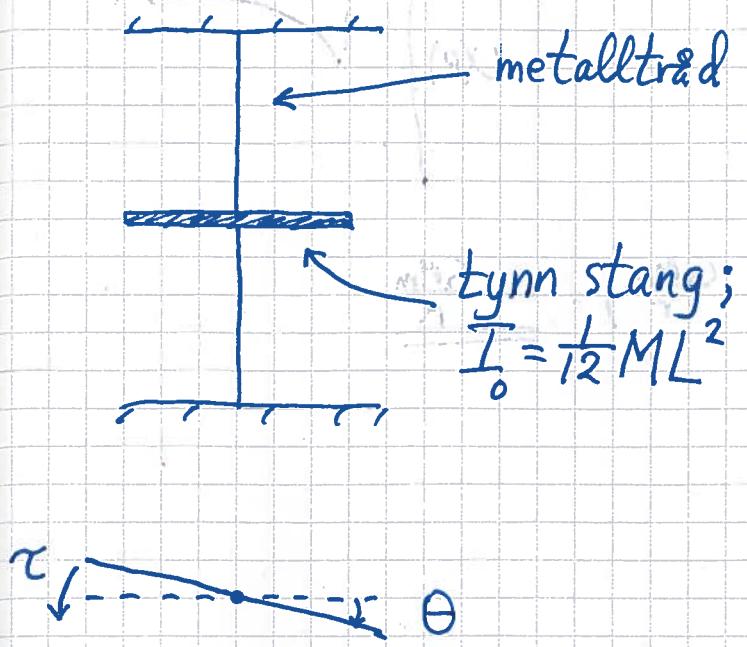
$$\ddot{\theta} + \omega_0^2 \theta = 0 ; \quad \omega_0^2 = Mg d / I$$

($\Rightarrow \sin \theta = \theta$)

Torsjonspendel

[YF 14.4; LL 9.6]

(96)

Vridning vinkel Θ av metalltråden gir dreiemoment $\tau = -J\ddot{\theta}$ på stanga; $J\ell =$ torsjonsstivheten til metalltråden

N2, rot. om trådens aks: $\tau = I_o \ddot{\theta}$

$$\Rightarrow \ddot{\theta} + \omega_0^2 \theta = 0 ; \quad \omega_0^2 = J\ell / I_o$$

Demo: $M = 50\text{g}$, $L = 11\text{cm}$, $T = 0.8\text{s}$

$$\begin{aligned} \Rightarrow J\ell &= I_o \omega_0^2 = \frac{1}{2}ML^2 \cdot (2\pi/T)^2 \\ &= ML^2 \pi^2 / 3T^2 \approx \underline{0.003\text{ Nm}} \end{aligned}$$

ELEKTRISITET OG MAGNETISME

Oversikt:

I. Elektrostatikk. Ledere, isolatorer

YF 21-24 ; LHL 19-20

II. Strøm. Likestrømkretser (DC)

YF 25-26 ; LHL 21-22

III. Magnetostatikk. Magnetisme

YF 27 - 28 ; LHL 23, 26

IV. Elektromagnetisk induksjon.

Vekselstrømkretser (AC)

YF 29-31 ; LHL 24, 25, 27

I. Elektrostatikk [YF 21-24; LHL 19-20]

Elektrisk ladning [YF 21.1; LHL 19.1]

Materie er molekyler og atomer.

Atom = kjerne + elektroner

Kjerne = protoner + nøytroner = kjernepartikler

Kjernepartikkelen = 3 kvarker

Elementærpartikler = naturens udelelige byggeklosser, med kvantisert elektrisk ladning (evt. elektrisk nøytrale). Eksempler:

<u>Partikkelen</u>	<u>(Symbol)</u>	<u>Ladning</u>
Elektron	(e)	- e
Opp-kvark	(u)	+ 2e/3
Ned-kvark	(d)	- e/3
Elektron-nøytrino	(ν_e)	0
Foton	(γ)	0
OSU.		

(17 elementærpartikler i "Standardmodellen")

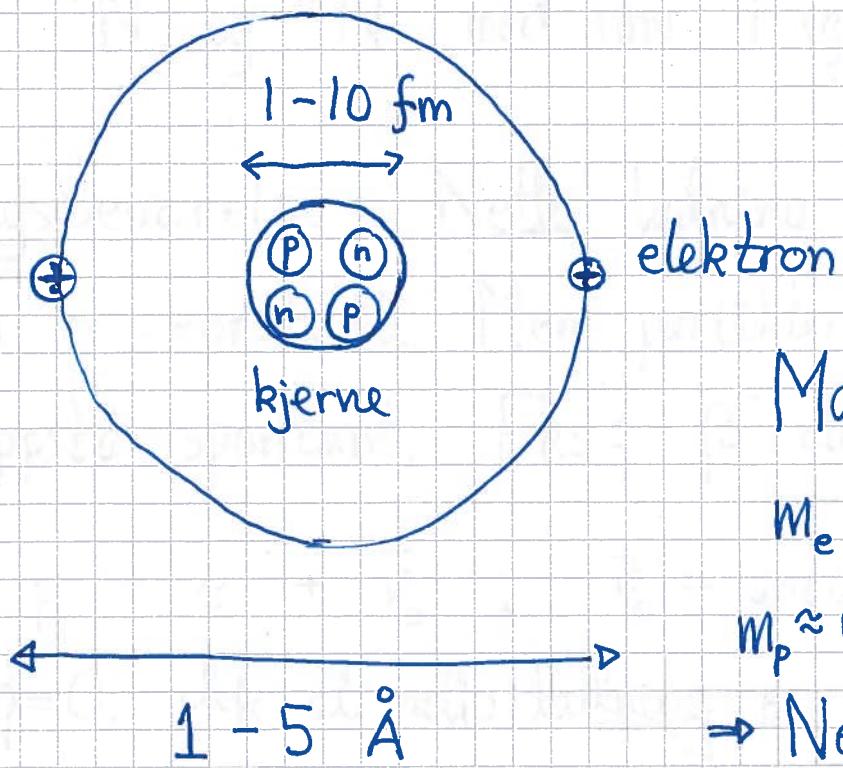
$e = \text{elementærladningen}$, påvist av
 Robert Millikan (1909; Nobelpriis 1923)
 med små oljedråper, med ladning $q = N \cdot e$
 $(N = 0, \pm 1, \pm 2, \dots)$

Nøytronet (n) : $1u + 2d \Rightarrow q_n = 0$

Protonet (p) : $2u + 1d \Rightarrow q_p = e$

Symbol for ladning : q, Q

Klassisk bilde av atom: (Niels Bohr, 1913)
 NP 1922

Masser :

$$m_e \approx 9.11 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$$

$$m_p \approx m_n \approx 1.67 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$$

$\Rightarrow$ Nesten all masse

i kjernen.

$$1 \text{ \AA} (\text{\AAngstr\o m}) = 10^{-10} \text{ m}$$

$$1 \text{ fm} = 10^{-15} \text{ m} \quad (f = \text{femto})$$

Nøytralt atom, atomnummer Z :

(100)

Z protoner, Z elektroner; $Q = Z \cdot e - Z \cdot e = 0$

Ioner: Atomer eller molekyler med $Q \neq 0$

Eks: N^{3-} = nitrogenatom med 10 elektroner;
 $Z = 7$; $q = -3e$

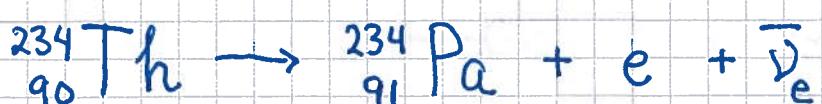
N_2^+ = nitrogenmolekyl med 13 elektroner;
 $q = +e$

Isotoper: Varianter av grunnstoff med ulikt antall nøytroner i kjernen.

Eks: ^{14}N og ^{15}N med hhv 7 og 8 nøytroner

Ladningsbevarelse: Netto ladning i et isolert system er konstant. Men partikler med ladning kan oppstå spontant. Eks: β^- decay.

$n \rightarrow p + e + \bar{\nu}_e$; $\bar{\nu}_e$ = antielektronnøytrino med $q=0$, slik at netto ladning er vendret. Eks:

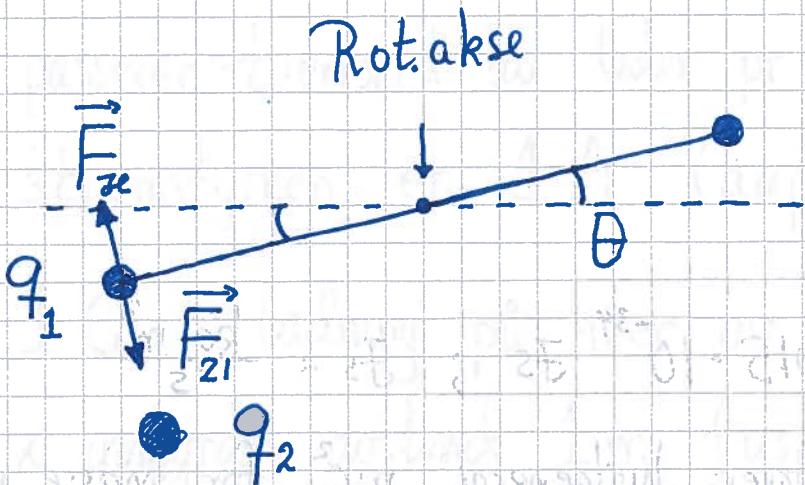

(Halveringstid $t_{1/2} \approx 24$ døgn)

Coulombs lov [YF 21.3; LHL 19.3]

(101)

G. A. de Coulomb, exp. ca 1785:

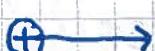
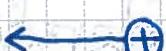
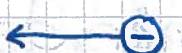
Torsjonspendel,
sett ovenfra
(se s. 96)

$$F_x = \frac{\tau}{L/2} = \frac{2\tau\theta}{L}$$

Coulomb fant $F_{21} \sim q_1 \cdot q_2 / r_{12}^2$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{F}_{21} = K_e \cdot \frac{q_1 q_2}{r_{12}^2} \hat{r}_{12}}$$

- Samme form som Newtons gravitasjonslov
- Oppfyller Newtons 3. lov; $\vec{F}_{12} = -\vec{F}_{21}$
- Tiltrekning mellom ulike typer ladning; frastøtning mellom samme type ladning:

Enhet for ladning [YF 21.3 ; LHL 19.1] 102

- 1 C (coulomb) = $1 \text{ A} \cdot \text{s}$ = mengde ladning som passerer tverrsnitt av ledere pr sekund når strømstyrken er 1 A (ampere)
- 1 C = ladning på hver av to like legemer som, i innbyrdes avstand 1 m , frastøter hverandre med kraft $8.987551787\ldots \cdot 10^9 \text{ N}$. Dermed:

$$K_e = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \approx 9 \cdot 10^9 \text{ N m}^2/\text{C}^2, \text{ med}$$
$$\epsilon_0 = 8.854187817\ldots \cdot 10^{-12} \text{ C}^2/\text{Nm}^2$$
$$= \text{vakuumpermittiviteten}$$

- $e = 1.602176621\ldots \cdot 10^{-19} \text{ C}$
 $\approx 1.6 \cdot 10^{-19} \text{ C}$

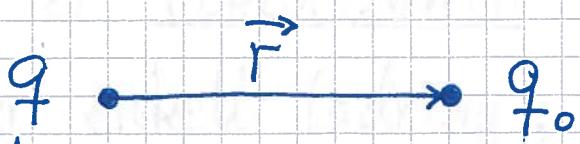
- Etter redefinisjon av SI-grunnenhetene kg, A, K og mol (2018 - 2019) :

$$e = 1.602176634 \cdot 10^{-19} \text{ C}$$

$$\Rightarrow 1 \text{ A} = 1 \text{ C/s}; 1 \text{ s} = 9192631770 \text{ perioder av stråling pga overgang mellom "hyperfinsplittede" nivåer i } {}^{133}\text{Cs}$$

Elektrisk felt [YF 21.3-5 ; LHL 19.3-5]

(103)

Referanseladning

Testladning

Kraft fra q på q_0 :

$$\vec{F} = \frac{qq_0}{4\pi\epsilon_0 r^2} \hat{r}$$

Elektrisk felt $\stackrel{\text{def}}{=}$ El. kraft pr ladningsenhet

$$\Rightarrow \boxed{\vec{E} = \vec{F}/q_0 ; [E] = N/C}$$

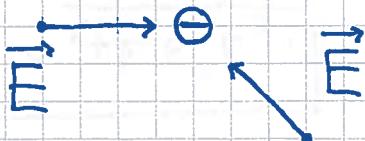
En punktladning q "omgir seg" derfor med et el. felt $\vec{E}$, som i avstand $\vec{r}$ er

$$\boxed{\vec{E} = \frac{q}{4\pi\epsilon_0 r^2} \hat{r}}$$

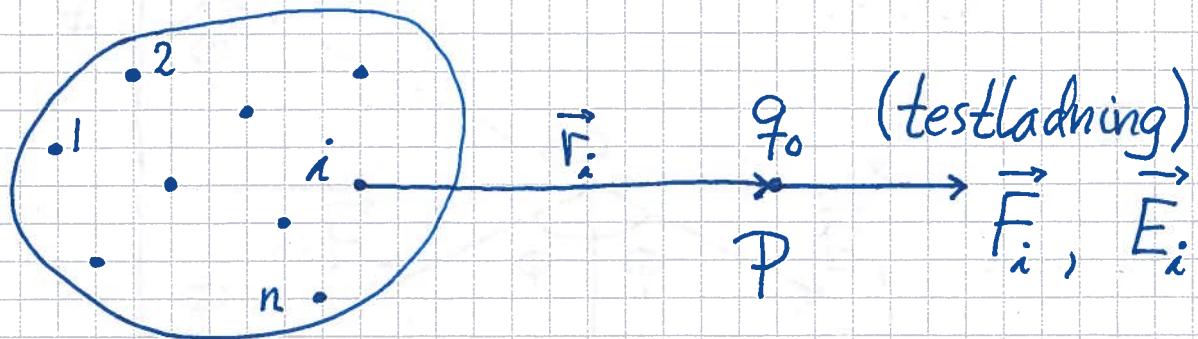
Radiet bort fra pos. ladn.:

Radiet inn mot neg. ladn. :

Total kraft og totalt felt fra flere ladninger er vektorsummen av bidragene fra hver enkelt ladning; dette kalles superposisjonsprinsippet ("SPP").

Ref. ladninger

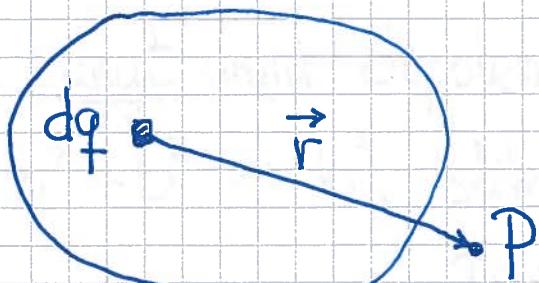
$$\{q_1, q_2, \dots, q_n\}$$

$$\vec{E} = \vec{F}/q_0 = \sum_{i=1}^n \frac{q_i q_0 \hat{r}_i}{4\pi\epsilon_0 r_i^2 q_0} = \sum_i \frac{q_i \hat{r}_i}{4\pi\epsilon_0 r_i^2} = \sum_i \vec{E}_i$$

= el. felt i posisjon P fra ref. ladn. $\{q_1, \dots, q_n\}$

Hvis kontinuerlig fordeling av ref. ladn.:

$$q_i \rightarrow dq ; \quad \sum_i \rightarrow \int$$

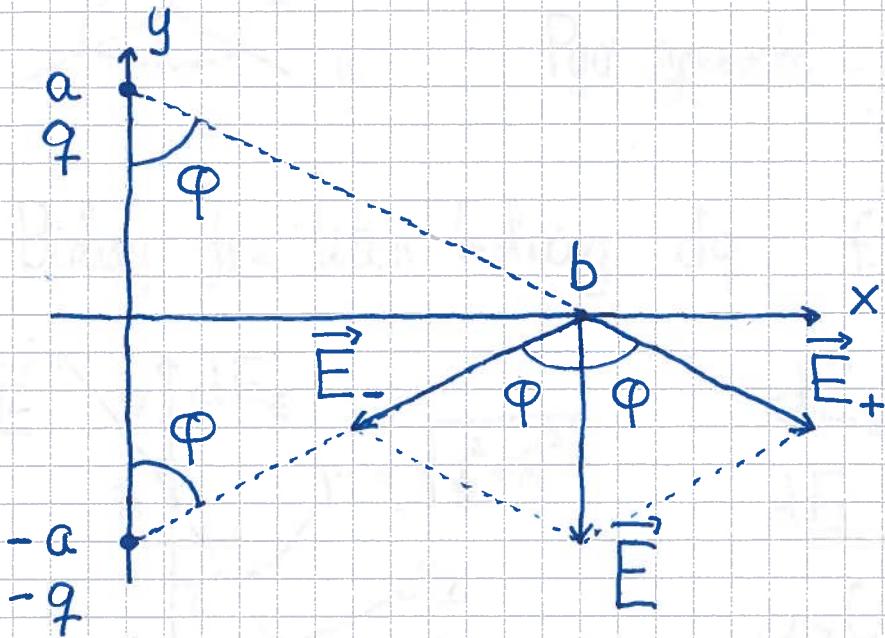
El. felt i pos. P:

$$\vec{E} = \int \frac{\hat{r} dq}{4\pi\epsilon_0 r^2}$$

Eks 1: Elektrisk dipol

Punktladn. $\pm q$ i $y = \pm a$.

Hva er $\vec{E}$ i $x = b$ (på x-aksen)?

Figur / symmetribetraktnig gir

$$\vec{E} = -\hat{y}E; \quad E = 2E_+ \cos\varphi \quad (E_- = E_+)$$

$$E_+ = q / 4\pi\epsilon_0 (a^2 + b^2); \quad \cos\varphi = a / \sqrt{a^2 + b^2}$$

$$\Rightarrow \vec{E} = -\hat{y} \cdot 2qa / (a^2 + b^2)^{3/2} 4\pi\epsilon_0$$

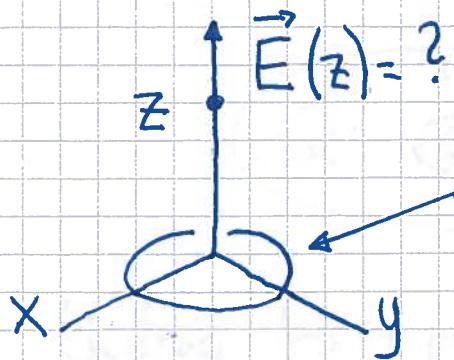
Langt unna dipolen, dvs $b \gg a$, kan vi sette

$$a^2 + b^2 \approx b^2, \text{ slik at}$$

$$E(b) \approx \frac{2qa}{4\pi\epsilon_0 b^3}; \quad \text{dvs } E \text{ går raskere mot null enn for en punktladn.}$$

Eks 2: Feint ladet ring

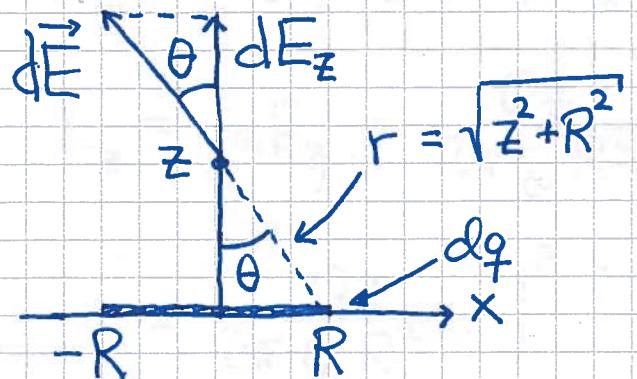
106

Radius R , ladning Q

$$\text{Pga symmetri: } \vec{E}(z) = E_z(z) \hat{z}$$

Bidrag fra liten ladning dq , f.eks. på x -aksen:

$$dE_z = dE \cdot \cos \theta$$

$$dE = dq / 4\pi\epsilon_0 r^2$$

$$\cos \theta = z/r$$

$$\Rightarrow E_z(z) = \int dE_z = \frac{z}{4\pi\epsilon_0 r^3} \int dq = \underline{\underline{\frac{Qz}{4\pi\epsilon_0 (z^2 + R^2)^{3/2}}}}$$

Rimelig svar: Riktig enhet; $E_z(0) = 0$;

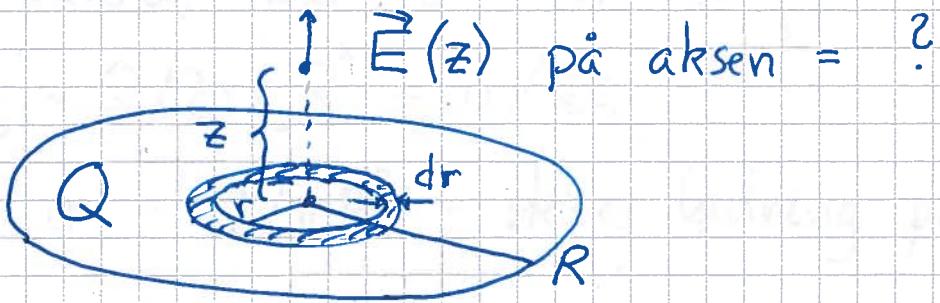
$E_z(-z) = -E_z(z)$; dessuten er

$$E_z(z) \approx Q / 4\pi\epsilon_0 z^2 \text{ når } z \gg R$$

OK; ringen ser da ut som punktladning
 Q i origo!

Eks 3: Feunt ladet skive

(107)

Bidrag fra tynn ring, radius r , bredde dr , ladning

$$dq = Q \cdot dA/A = Q \cdot 2\pi r dr / \pi R^2 \text{ er}$$

$$dE_z = dq \cdot z / 4\pi\epsilon_0 (r^2 + z^2)^{3/2}, \text{ slik at}$$

$$E_z = \int dE_z = \frac{Qz}{2\pi\epsilon_0 R^2} \int_0^R \frac{r dr}{(r^2 + z^2)^{3/2}}$$

$$= \frac{Qz}{2\pi\epsilon_0 R^2} \left[- (r^2 + z^2)^{-1/2} \right]_0^R$$

$$= \frac{Qz}{2\pi\epsilon_0 R^2} \left\{ \frac{1}{z} - \frac{1}{\sqrt{R^2 + z^2}} \right\}$$

$$= \frac{Q}{2\pi\epsilon_0 R^2} \left\{ 1 - \frac{1}{\sqrt{1 + R^2/z^2}} \right\}$$

Rimelig svar: Langt unna skiva er $z \gg R$

$$\Rightarrow (1 + R^2/z^2)^{-1/2} \approx 1 - R^2/2z^2$$

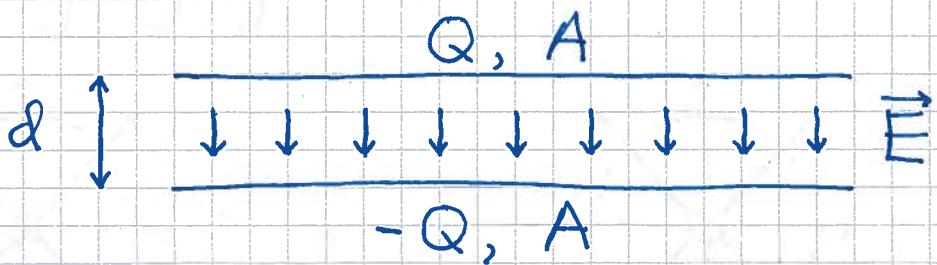
$\Rightarrow E_z \approx Q / 4\pi\epsilon_0 z^2$, som er felet i avstand z fra punktladning Q i origo.

När skiva, när $z \ll R$, er

$$E_z \approx Q / 2\pi\epsilon_0 R^2 = \sigma / 2\epsilon_0$$

med $\sigma = Q / \pi R^2$ = skivas ladning pr flateenhet.

Nyttig resultat: En mye brukte kretskomponent er parallelplatekondensatoren, som er to parallele metallplater som kan tilføres like stor ladning med motsatt fortegn, $\pm Q$ (med f.eks. et batteri) :

Med listen plateavstand d blir

$$E \approx 2 \cdot \frac{\sigma}{2\epsilon_0} = \frac{\sigma}{\epsilon_0} \quad (\sigma = Q/A)$$

mellan platene, mens

$$E \approx 0$$

utenfor platene.

Feltlinjer for $\vec{E}$ [YF 21.6; LHL 19.6]

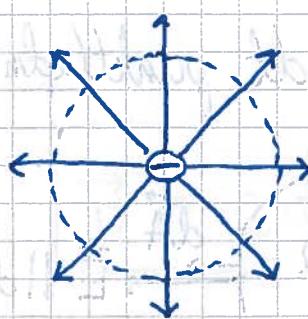
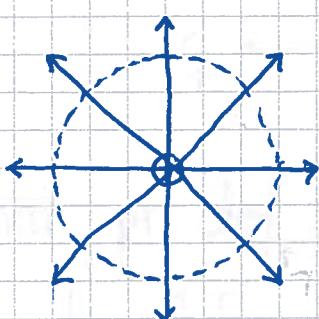
(109)

Visuelt bilde av $\vec{E}$ i området omkring ladningen (e). Retning: $\vec{E} \parallel$ feltlinjene.

Feltstyrke: $E = |\vec{E}|$ er prop. med antall feltlinjer som krysser en flate, pr flateenhet.

Eks 1: Punktladning

Feltlinjene starter/slutter på positiv/negativ ladning og går radielt utover/innover.

Anta N feltlinjer ut/inn gjennom kuleflate med radius r , areal $4\pi r^2$.

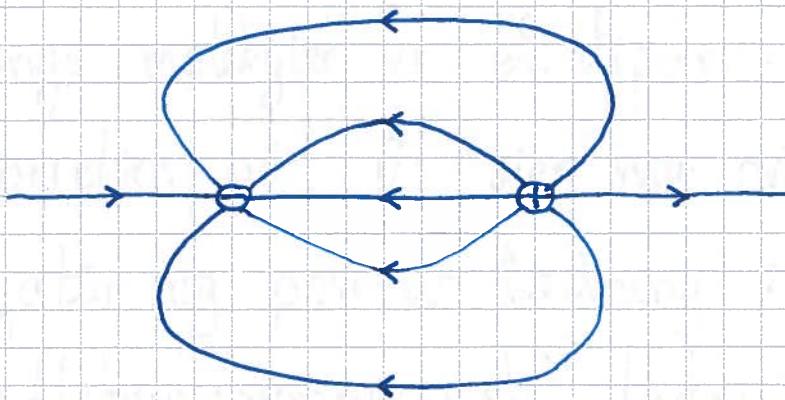
$$\text{Feltlinjetetthet på kuleflaten: } \frac{N}{A} = \frac{N}{4\pi r^2}$$

$$\text{Feltstyrke } \xrightarrow{\parallel} : E = q / 4\pi \epsilon_0 r^2$$

$\Rightarrow E$ og N/A avtar begge som $1/r^2$

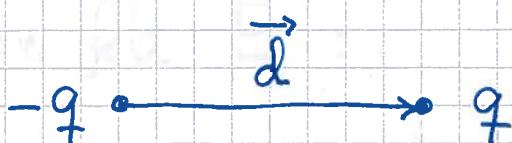
$\Rightarrow E$ er prop. med N/A , som antatt

Eks 2: Elektrisk dipol

Elektrisk dipolmoment [YF 21.7 ; LHL 19.10]

En enkel dipol,

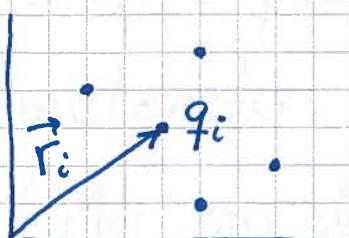

har pr def dipolmoment

$$\vec{p} = q \vec{d}$$

med SI-enhet C·m.

Generelt, for system med flere punktladninger :

$$\vec{p} = \sum_i q_i \vec{r}_i$$

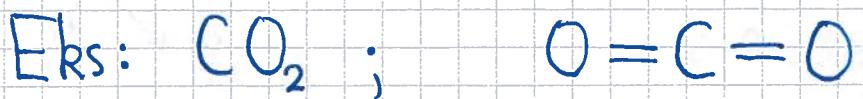
Med kontinuerlig ladningsfordeling:

$$\vec{p} = \int \vec{r} \cdot dq$$

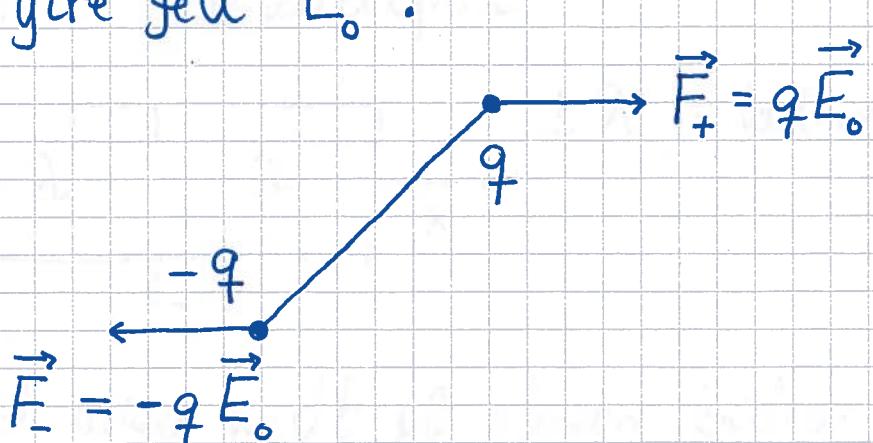
NB: Netto ladning = 0 for elektrisk dipol!

Anwendelser :

- Mange molekyler er el. dipoler: H_2O , NH_3 etc.
Størrelsen på $|\vec{p}|$ sier noe om fordelingen av negativ og positiv ladning i molekylet.
"Refleksjonssymmetrisk" ladningsfordeling mhp et punkt i molekylet gir $p=0$.

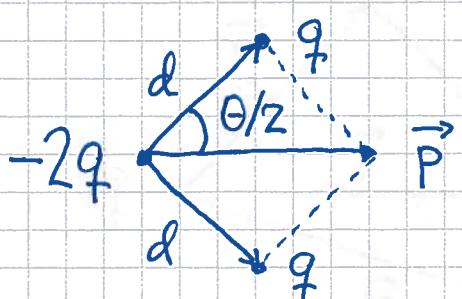
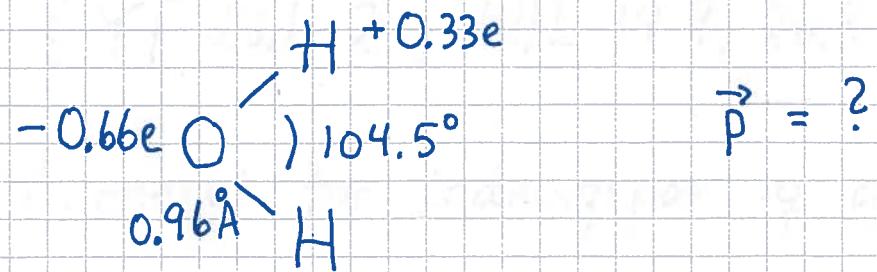

- Molekulære dipoler rettes inn langs et ytre felt $\vec{E}_0$:

Stoffet polaniseres. Viktig for å skjønne materialers elektriske egenskaper.
(Mer om det senere.)

Eks 1: Punktladningsmodell for H_2O

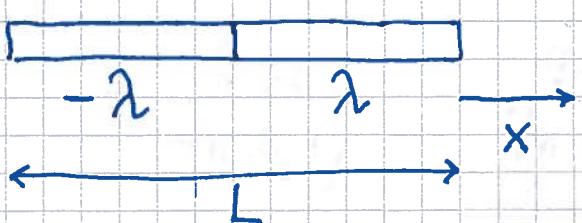
Med $-2q$ i origo:

$$p = 2q d \cos \theta/2$$

$$= 2 \cdot 0.33e \cdot 0.96 \text{\AA} \cdot \cos 52.25^\circ$$

$$= \underline{\underline{0.39 \text{ e\AA}}} = 6.2 \cdot 10^{-30} \text{ Gm}$$

Eks 2: Stavdipol

$\pm \lambda$ = ladning pr lengdeenhet

Med origo midt på staven bidrar ladningsparet

$$\pm dq = \pm \lambda \cdot dx \quad i \text{ posisjon } \pm x \text{ med}$$

dipolmoment $d\vec{p} = 2x \lambda dx \hat{x}$. Totalt dipolmoment blir

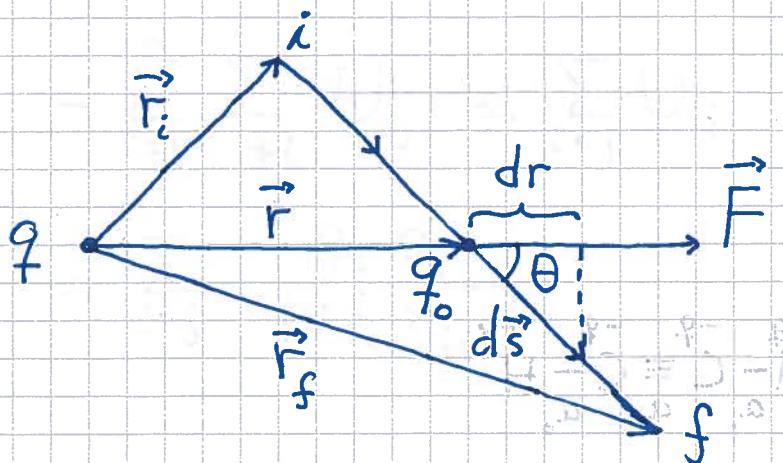
$$\vec{P} = \int d\vec{p} = \int_0^{L/2} 2x \lambda dx \hat{x} = 2\lambda \hat{x} \left[\frac{1}{2} x^2 \right]_0^{L/2} = \underline{\underline{\frac{1}{4} \lambda L^2 \hat{x}}}$$

[Rimelig? $[\lambda L^2] = \text{G} \cdot \text{m}$; som punktladn. $\pm \lambda \cdot L/2$ i innbyrdes avstand $L/2$; OK!]

Potensiell energi. Elektrisk potensial

[YF 23.1-2 ; LHL 19.9, 20.3]

Pot. energi for ladningspar q og q_0 :

$$\begin{aligned}\vec{F} \cdot d\vec{s} &= F \cdot ds \cdot \cos \theta \\ &= F \cdot dr\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\Delta U = U_f - U_i &\stackrel{\text{def}}{=} - \int_i^f \vec{F} \cdot d\vec{s} = - \int_{r_i}^{r_f} \frac{q q_0}{4\pi \epsilon_0 r^2} dr \\ &= \frac{q q_0}{4\pi \epsilon_0 r_f} - \frac{q q_0}{4\pi \epsilon_0 r_i}\end{aligned}$$

Her naturlig å velge $U = 0$ for $r \rightarrow \infty$

$$\Rightarrow U(r) = \frac{q q_0}{4\pi \epsilon_0 r}$$

for ladn. par q, q_0 i innbyrdes
avstand r

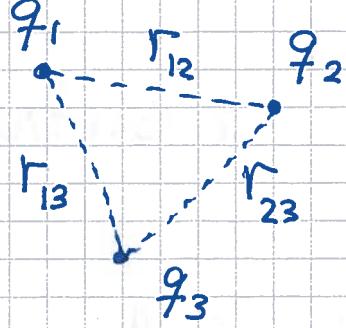
Flere ladninger : Alle q_i og q_j

vekselvirker parvis ; med $U_{ij} = 0$ for $r_{ij} \rightarrow \infty$:

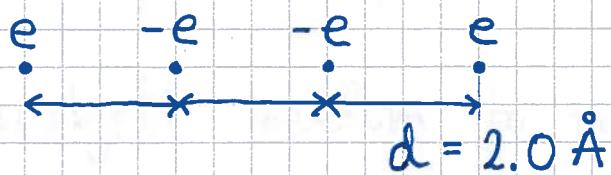
$$U = U_{12} + U_{13} + \dots + U_{23} + \dots$$

$$= \sum_{i=1}^n \sum_{j \neq i} U_{ij} = \sum_{i < j} U_{ij}$$

$$= \sum_{i < j} \frac{q_i q_j}{4\pi \epsilon_0 r_{ij}}$$

Eks: Beregn U for systemet

Lösn: 6 ladn. par bidrar

$$U = \frac{e^2}{4\pi \epsilon_0 d} \left\{ 2 \cdot (-1) + 2 \cdot \frac{(-1)}{2} + 1 \cdot 1 + 1 \cdot \frac{1}{3} \right\}$$

$$= \frac{e^2}{4\pi \epsilon_0 d} \cdot \left(-\frac{5}{3} \right)$$

$$\approx -9 \cdot 10^9 \cdot \frac{5 \cdot (1.6 \cdot 10^{-19})^2}{3 \cdot 2.0 \cdot 10^{-10}} \quad J = \underline{-1.9 \cdot 10^{-18} \quad J}$$

[Ser at 1 J er en stor energi på atomært nivå...!]

Elektrisk potensial $\stackrel{\text{def}}{=}$ pot.energi pr ladningsenhet

(115)

$$\Rightarrow V = \frac{U}{q_0} ; [V] = \text{J/C} = \text{V (volt)}$$

For ladn. par q, q_0 i innbyrdes avstand r

$$\text{er } U = qq_0 / 4\pi\epsilon_0 r.$$

En punktladning q omgir seg derfor med potensialet

$$V(r) = \frac{q}{4\pi\epsilon_0 r}$$

Goulombpotensialet

Potensialforskjell mellom to posisjoner f og a :

$$\Delta V = \frac{\Delta U}{q_0} = - \int_a^f \vec{E}_{q_0} \cdot d\vec{s} = - \int_a^f \vec{E} \cdot d\vec{s}$$

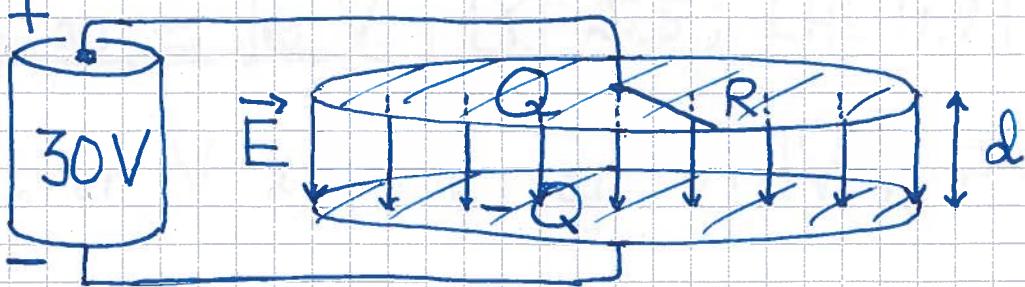
dvs

$$V_f - V_a = - \int_a^f \vec{E} \cdot d\vec{s}$$

- Ser da at $[E] = \text{V/m}$ (mer brukt enn N/C)

- Energienheten eV (elektronvolt) = elementærladningen e gange med 1 V, dvs $1 \text{ eV} = 1.6 \cdot 10^{-19} \text{ C} \cdot 1 \text{ J/C} = 1.6 \cdot 10^{-19} \text{ J}$. Hensiktsmessig med eV på atomær skala.

Eks:

Platekondensator, $d = 2.0 \text{ mm}$, $R = 10 \text{ cm}$, $\Delta V = 30 \text{ V}$.

Finn ladningen $\pm Q$ på metallplatene

Løsn: Fra s. 108 er $E = \sigma / \epsilon_0 = Q / A \epsilon_0$

mellom platene ($E=0$ utenfor).

$$\Delta V = V_+ - V_- = - \int_{-}^{+} \vec{E} \cdot d\vec{s} = \int_{+}^{-} E \cdot ds = E \cdot d$$

$$= Q \cdot d / A \epsilon_0$$

$$\Rightarrow Q = \Delta V \cdot A \epsilon_0 / d = 30 \text{ V} \cdot \pi \cdot (0.10 \text{ m})^2 \cdot$$

$$8.854 \cdot 10^{-12} \frac{\text{C}^2}{\text{N} \cdot \text{m}^2} / 2.0 \cdot 10^{-3} \text{ m}$$

$$= 4.2 \cdot 10^{-9} \text{ C} = \underline{\underline{4.2 \text{ nC}}}$$

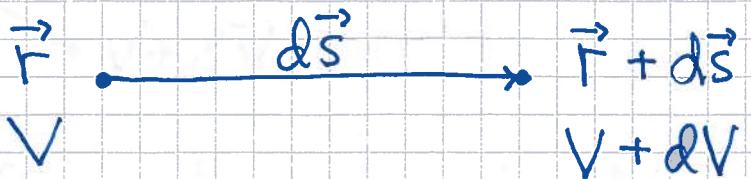
$$(V \cdot m^2 \cdot \frac{\text{C}^2}{\text{Nm}^2} \cdot \frac{1}{m} = \frac{\text{J}}{\text{C}} \cdot \text{m}^2 \cdot \frac{\text{C}^2}{\text{J} \cdot \text{m}} \cdot \frac{1}{m} = \text{C} ; \text{OK})$$

Siden $dV = -\vec{E} \cdot d\vec{s}$, peker $\vec{E}$ i retning lavere potensial. Vet fra før at $\vec{E}$ går fra $+Q$ mot $-Q$. Følgelig høyere potensial på plate med pos. ladn. enn $\underline{\underline{+}}$ $\underline{\underline{-}}$ neg. $\underline{\underline{-}}$

Beregning av $\vec{E}$ fra V [YF 23.5; LHL 19.9]

117

Hvis pot. er V i pos. $\vec{r}$ og $V+dV$ i $\vec{r} + d\vec{s}$,

så kan pot. endringen dV uttrykkes slik:

$$dV = \frac{\partial V}{\partial x} \cdot dx + \frac{\partial V}{\partial y} \cdot dy + \frac{\partial V}{\partial z} \cdot dz \quad (\text{et "totaltdifferensial")}$$

$$= \left\{ \hat{x} \frac{\partial V}{\partial x} + \hat{y} \frac{\partial V}{\partial y} + \hat{z} \frac{\partial V}{\partial z} \right\} \cdot \left\{ \hat{x} dx + \hat{y} dy + \hat{z} dz \right\}$$

$$= \nabla V \cdot d\vec{s}$$

(gradienten til V) (veilelement)

Samtidig er $dV = -\vec{E} \cdot d\vec{s}$.

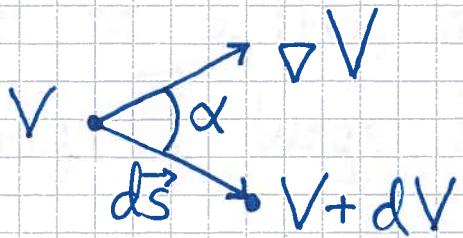
Dermed må vi ha:

$$\boxed{\vec{E} = -\nabla V}$$

(Siden $\vec{E} = \vec{F}/q_0$ og $V = U/q_0$, har vi også $\vec{F} = -\nabla U$)

Huordan tolke vektoren ∇V ?

118

$$dV = \nabla V \cdot d\vec{s} = |\nabla V| \cdot |d\vec{s}| \cdot \cos \alpha$$

$\Rightarrow$ Vi får maksimal pot. endring dV dersom forflytningen $d\vec{s}$ er i samme retning som ∇V . (Da er $\alpha=0$ og $\cos \alpha=1$)

Med andre ord:

∇V er en vektor som peker i den retningen som V øker raskest, med absoluttverdi lik endringen i V pr lengdeenhet.

Og $|\nabla V|$ er lik den elektriske feltstyrken $|\vec{E}|$ på det aktuelle stedet.

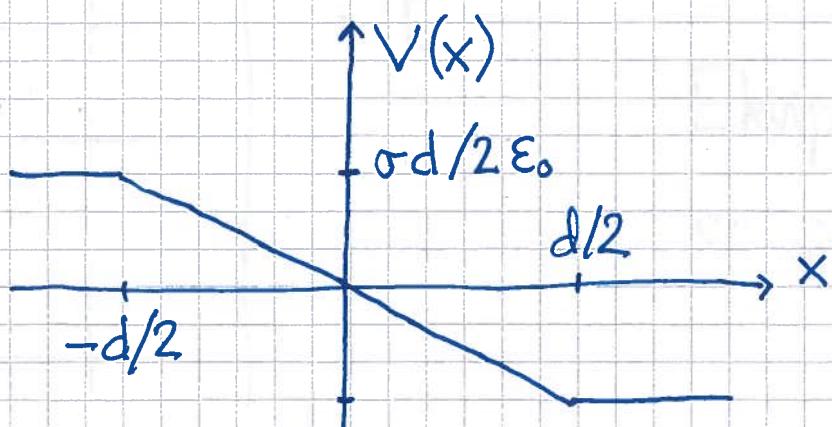
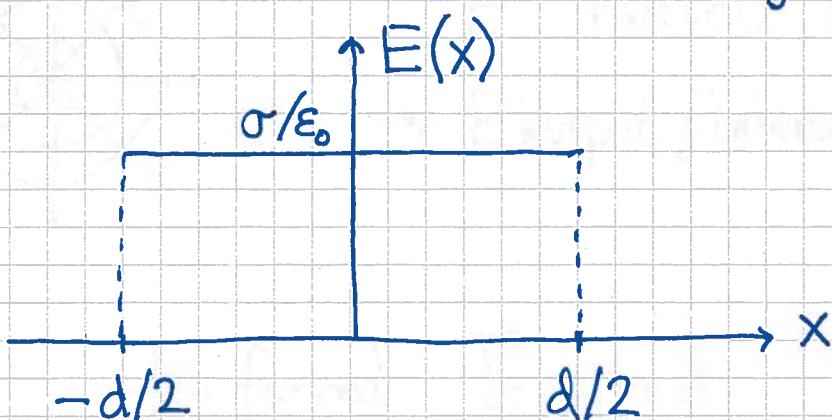
Eks: Finn uttrykk for $\vec{E}(x)$ og $V(x)$ i eks. på s. 116, og skissér $E(x)$ og $V(x)$.

Velg $\vec{E}$ langs $\hat{x}$ og $x=0$ midt mellom platene.

Løsn: Mellom platene er $|\vec{E}| = Q/A\epsilon_0 = \sigma/\epsilon_0$, slik at $\vec{E} = \hat{x}\sigma/\epsilon_0$ (uavh. av x). Med $\vec{E} = -\nabla V = \hat{x}\sigma/\epsilon_0$ er $dV/dx = -\sigma/\epsilon_0$, slik at $V(x) = \boxed{-\sigma x/\epsilon_0}$ ~~+~~

Skisser:

(for $|x| < d/2$)

der vi valgte $V_+ = V(-d/2) = \boxed{\sigma d/2\epsilon_0}$

Ekvipotensialflater [YF 23.4; LHL 19.11]

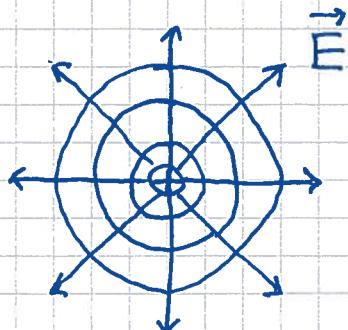
(20)

= flater med konstant potensial V

Hvis $d\vec{s}$ er forflytning på en ekvipot. flate,
er $dV = -\vec{E} \cdot d\vec{s} = 0$, dvs $\vec{E} \perp d\vec{s}$

$$\Rightarrow \vec{E} \perp \text{ekvipotensialflatene}$$

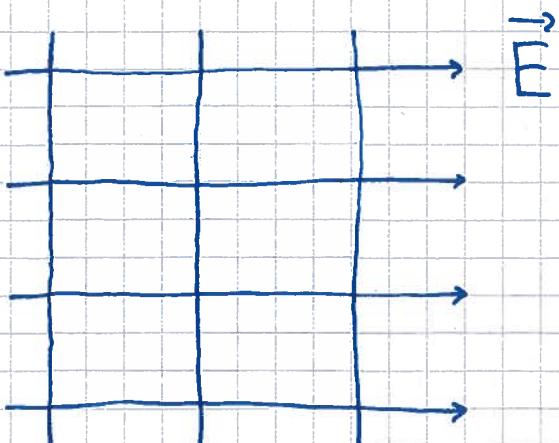
Eks 1: Punktladning

$\vec{E}$ radieelt rettet

$\Rightarrow$ Ekvipot. flatene er kuleskall

Eks 2: Uniformt $\vec{E}$ -felt

Ekvipot. flatene

er plan

$\perp \vec{E}$

$$V_0 \quad V_0 + \Delta V \quad V_0 + 2\Delta V$$

(her med $\Delta V < 0$)

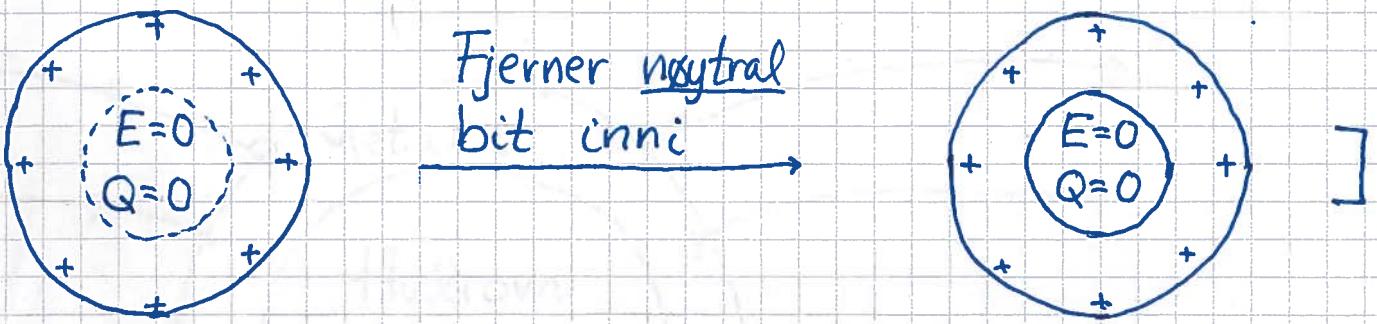
Materialers elektriske egenskaper

Ledere [YF 22.5 ; LHL 19.8]

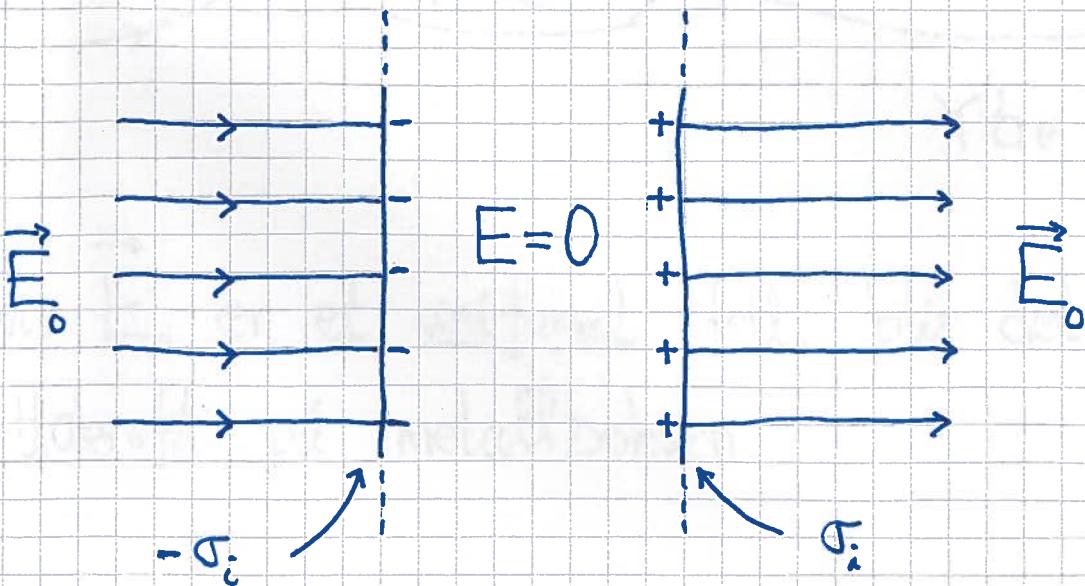
Metaller har frie elektroner (typisk 1-2 pr atom) som vil flytte seg hvis de utsettes for en nettokraft. Konsekvenser, i elektrostatisk likevekt:

- $\vec{E} = 0$ inni et metall
[$\vec{E} \neq 0$ gir kraft $\vec{F} = -e\vec{E}$ på frie elektroner; dvs ikke likevekt]
  - Netto ladning ligger på overflaten av et metall
[pga at $F(r) \sim 1/r^2$ og Gauss' lov; ikke pensum]
  - På overflaten: $\vec{E} \perp$ overflaten
[$E_{||} \neq 0$ gir kraft $F_{||} = -eE_{||}$ på frie elektroner]
- $$E_L = \frac{\sigma}{\epsilon_0}; \sigma = \text{overflateladn. pr flateenhet}$$

- Metallbit i likevekt er et ekvipotensial
 $[dV = -\vec{E} \cdot d\vec{s} = 0]$; inni er $\vec{E} = 0$, på overflaten
 er $\vec{E} \perp d\vec{s}$]
- Metall med hulrom: $E = 0$ i hulrommet,
 all nettoladning på gtre overflate
 [Bevis: Ingen ladningsmessig forskjell på
 kompakt metallbit og metallbit med hulrom!]

Eks: Metallskive i uniformt ytre felt $\vec{E}_0$

I likevekt er $E = 0$ inni metallet.

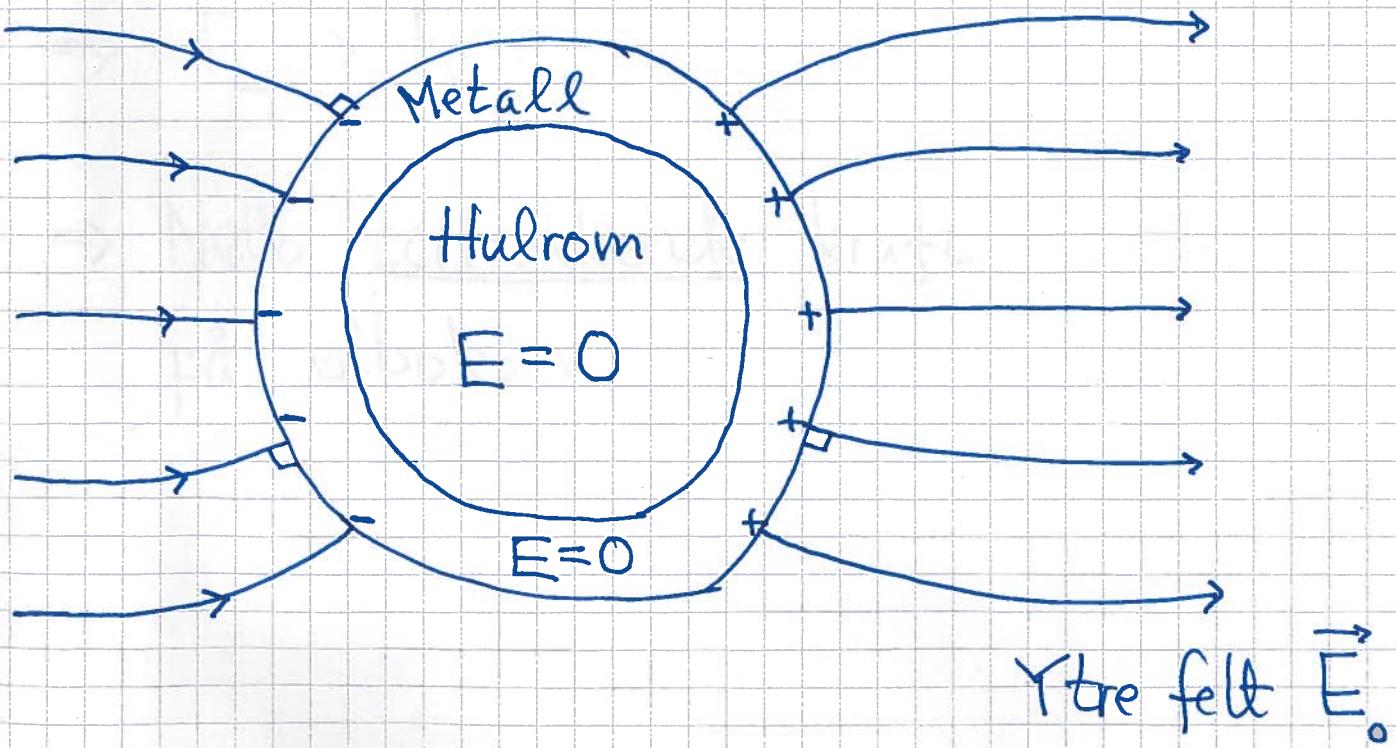
Oppnås med indusert overflatedladning $\pm \sigma_i$,

med $\sigma_i = \epsilon_0 E_0$. Gir indusert felt

$$\vec{E}_i = -\vec{E}_0 \text{ og totalt felt } \vec{E} = \vec{E}_0 + \vec{E}_i = 0$$

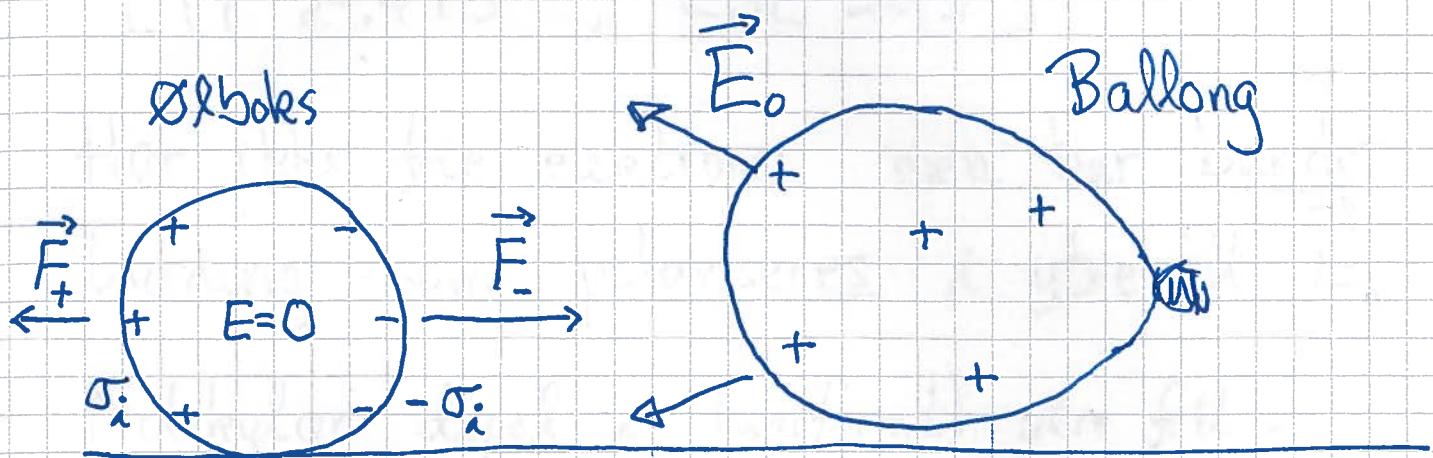
inni metallet.

Eks: Faradaybur (elektrostatisk skjerming)

Hvis $\vec{E}_0$ er et uniformt felt, blir det ingen nettkraft på metallboksen.

Eks: Metallboks i inhomogent felt

Kortest avstand mellom ballong og negativ indusert ladning

$$\Rightarrow F_- > F_+$$

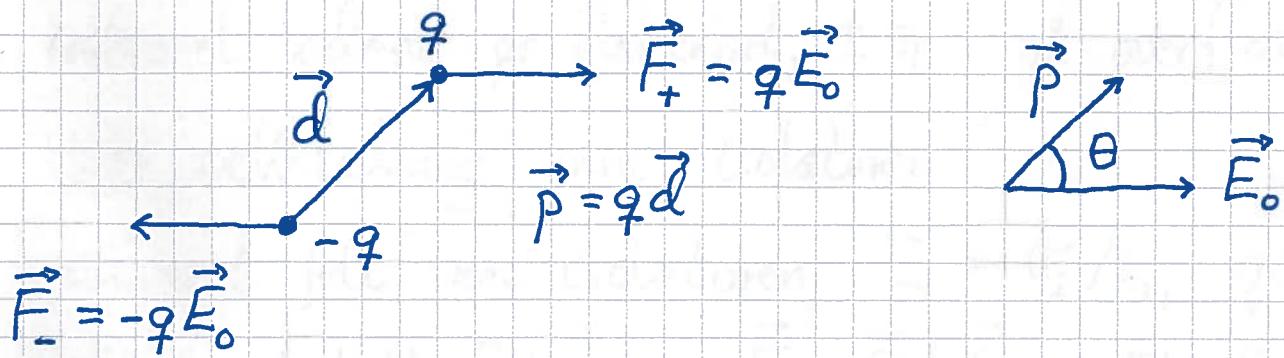
$\Rightarrow$ Netto tiltrekkende kraft på ølboksen.

Dielektrikum (isolator)

[YF 24.4+5 ; LHL 20.5]

Har ikke frie elektroner, men har bundet ladning som polariseres i ytre felt $\vec{E}_0$.

Molekylær dipol i (uniformt) ytre felt:

Dreiemoment på dipolen:

$$\vec{\tau} = \vec{r}_+ \times \vec{F}_+ + \vec{r}_- \times \vec{F}_- = \dots \text{giving } \vec{\tau}_{...} = \vec{P} \times \vec{E}_0$$

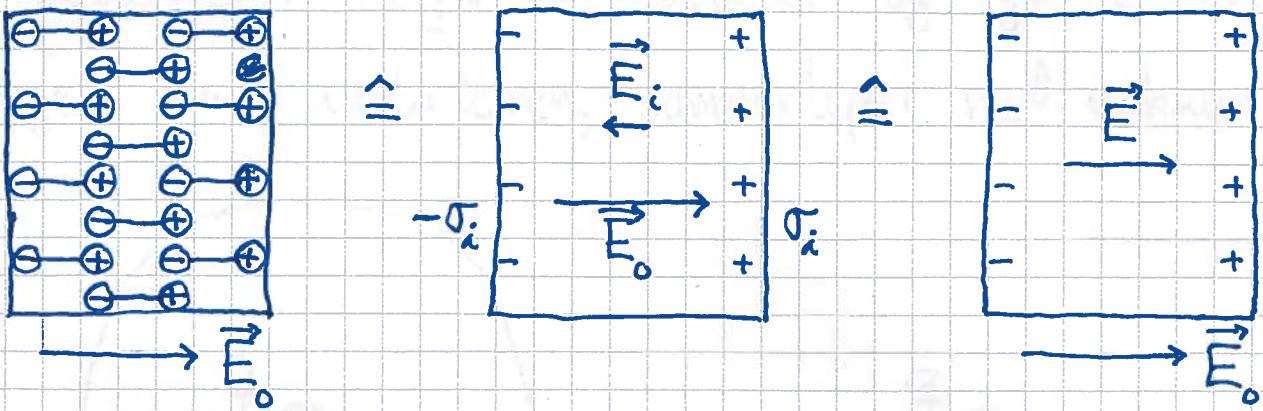
Dipolens pot. energi :

$$U = - \int \vec{F} \cdot d\vec{s} = \dots = - \vec{P} \cdot \vec{E}_0$$

(med valget $U=0$ for $\theta = \pm \pi/2$)

dvs: tendens til innretting av molekylære dipoler langs ytre felt $\vec{E}_0$

Netto makroskopisk effekt:

- indusert ladning pr flateenhet, $\pm \sigma_i$, på overflaten
- null nettolading inni isolatoren
- indusert felt inni isolatoren, $E_i = \sigma_i / \epsilon_0$, gir sveleket totalt felt inni, $\vec{E} = \vec{E}_0 + \vec{E}_i$, $E = E_0 - E_i$
- vi antar lineær respons: E_i prop. med E_0 , og dermed E prop. med E_0 .
- isolatorens relative permittivitet ϵ_r :

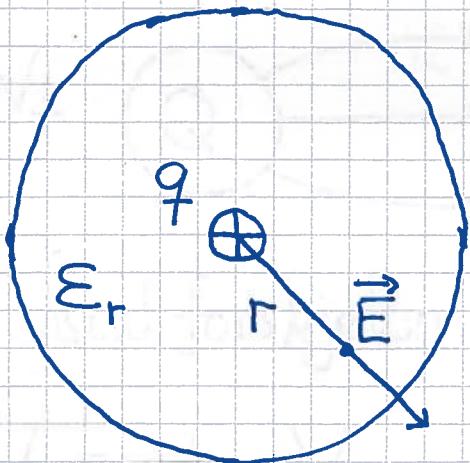
$$\epsilon_r = E_0 / E, \text{ dus } E = E_0 / \epsilon_r \quad (\epsilon_r \geq 1)$$

noen tallverdier:

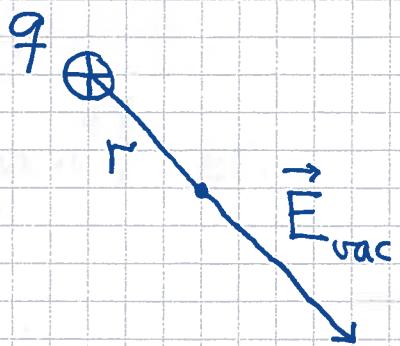
Stoff	Vakuum	Tørr luft	Plast	Rent vann	Perfekt metall
ϵ_r	1	1.00054	2 - 6	80	∞

- isolatorens permittivitet: $\epsilon = \epsilon_r \cdot \epsilon_0$

- en ladning q plassert inni en isolator polariserer omgivende isolator og gir et svekket felt inni isolatoren, sammenlignet med vakuum:

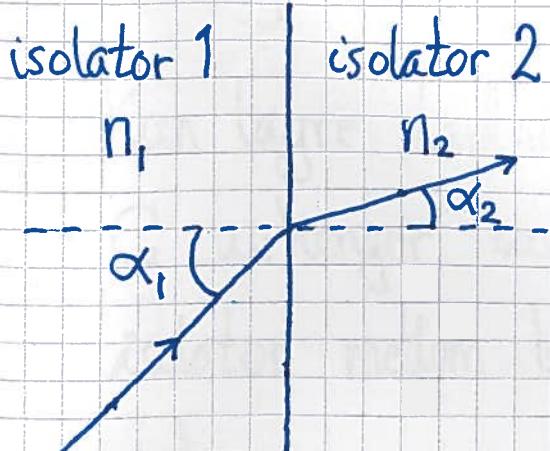

$$\begin{aligned} E(r) &= q / 4\pi \epsilon_r \epsilon_0 r^2 \\ &= q / 4\pi \epsilon r^2 \end{aligned}$$

$$E_{vac}(r) = q / 4\pi \epsilon_0 r^2$$

- lysfarten i en isolator: $v = c / \sqrt{\epsilon_r} < c$
($c = 299792458 \text{ m/s}$ = lysfarten i vakuum)
- lysbrytning i grenseflate mellom to isolatorer:

$$n = \sqrt{\epsilon_r} = \text{brytingsindeks}$$

Snells lov:

$$n_1 \sin \alpha_1 = n_2 \sin \alpha_2$$

Rødt lys: $n = 1.33$
Blått lys: $n = 1.35$

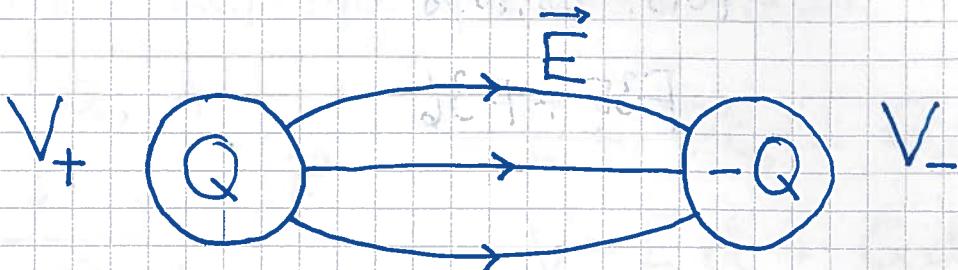
$\Rightarrow$ Regnbue m.m.

Kondensator og kapasitans [YF 24; LHL 20]

(128)

(=capacitor)   (=capacitance)

Generelt: To ledere adskilt av isolator (f.eks. luft)

Potensialforskjellen ("spenningen") er

$$V = V_+ - V_- = - \int_{\text{under}}^{(+)} \vec{E} \cdot d\vec{s},$$

og er prop. med Q , siden $\vec{E}$ er prop. med Q (Gauss' lov).

Kondensatorens kapasitans:

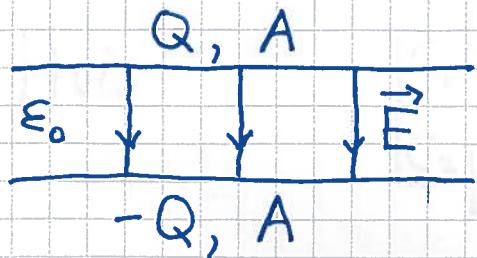
$$C \stackrel{\text{def}}{=} Q/V$$

- Enhet: $[C] = C/V = F$ (farad)
- Kretssymbol:
- Kan lagre ladning og energi
- C avhenger av utforming/geometri og type isolator mellom lederne. Merk at C ikke avhenger av Q eller V .

- Beregning av C : Anta ladning $\pm Q$
på de to lederne og regn ut V . Da er $C = Q/V$.

(129)

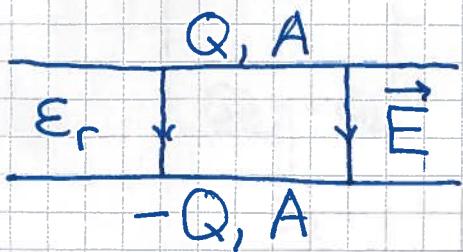
Eks 1: Luftfyld platekondensator.

$$\begin{aligned} E &= \sigma/\epsilon_0 = Q/A\epsilon_0 \\ V &= Ed = Qd/A\epsilon_0 \\ \Rightarrow C &= \underline{\epsilon_0 A/d} \end{aligned}$$

Med $d = 2.0 \text{ mm}$ og $A = \pi \cdot (10 \text{ cm})^2$: $C \approx 0.14 \text{ nF}$

Eks 2: Platekond. fyldt med dielektrikum

$$\begin{aligned} E &= \sigma/\epsilon = Q/A\epsilon_r\epsilon_0 \\ V &= Ed = Qd/A\epsilon_r\epsilon_0 \\ \Rightarrow C &= \underline{\epsilon_r \epsilon_0 A/d} \end{aligned}$$

Dvs: C økes med faktor ϵ_r

Enhet for permittivitet: $\underline{[\epsilon] = F/m}$

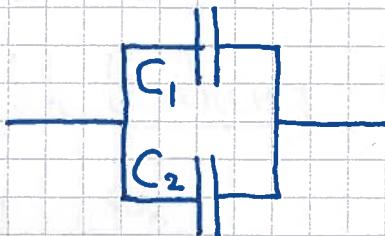
Kobling av flere kapasitanser

130

[YF 24.2; LHL 20.2]

Parallelkkobling:

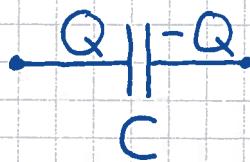
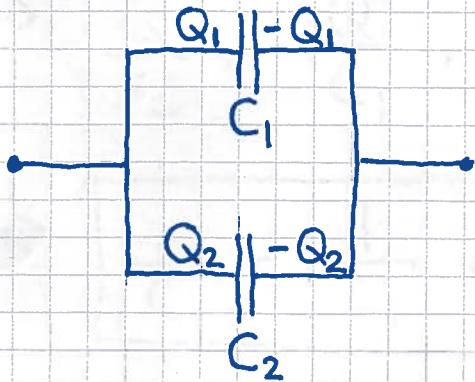
Hvis

skal erstattes av

$\frac{C}{||}$ og oppføre seg likt, hva er da C?

Har lik spenning V over kond. 1 og 2:

$$V = Q_1/C_1 = Q_2/C_2 = Q/C \quad \text{og} \quad Q_1 + Q_2 = Q$$

$$\Rightarrow C_1 V + C_2 V = C V$$

$$\Rightarrow C_1 + C_2 = C$$

Med N kond. i parallel:

$$C = \sum_{j=1}^N C_j$$

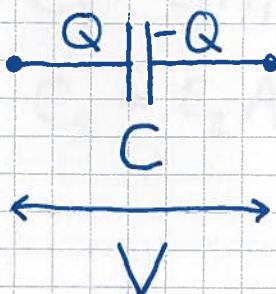
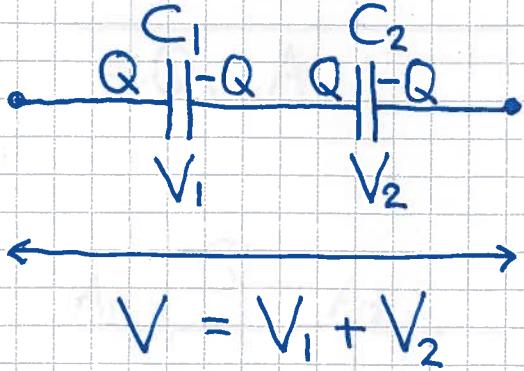
Seriekobling:

Hvis skal erstattes av

(131)

Hva er da C ?

Har her lik ladning $\pm Q$ på nr 1 og 2:

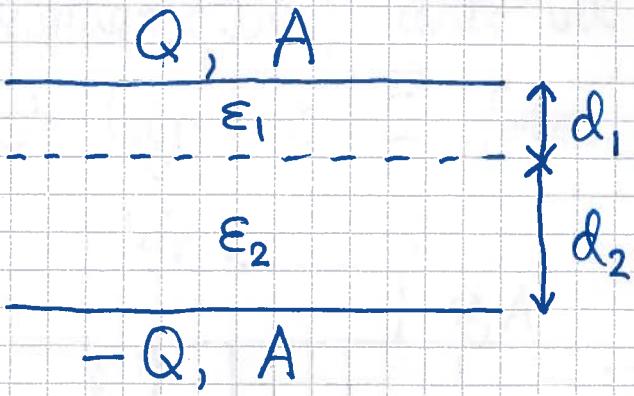
$$\Rightarrow \frac{Q}{C} = \frac{Q}{C_1} + \frac{Q}{C_2}$$

$$\Rightarrow \boxed{\frac{1}{C} = \frac{1}{C_1} + \frac{1}{C_2}}$$

Med N kond. i serie:

$$\boxed{C^{-1} = \sum_{j=1}^n C_j^{-1}}$$

Kondensator fylt med ulike dielektrika blir som parallel- eller seriekobling:

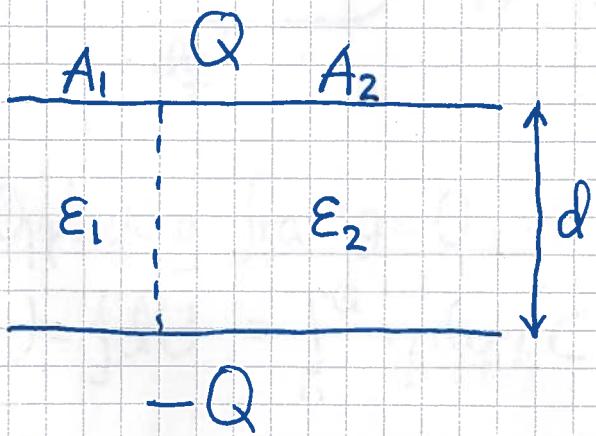

Seriekobling:

$$C^{-1} = C_1^{-1} + C_2^{-1}$$

$$C_1 = \epsilon_1 A / d_1$$

$$C_2 = \epsilon_2 A / d_2$$

Parallelkobling:

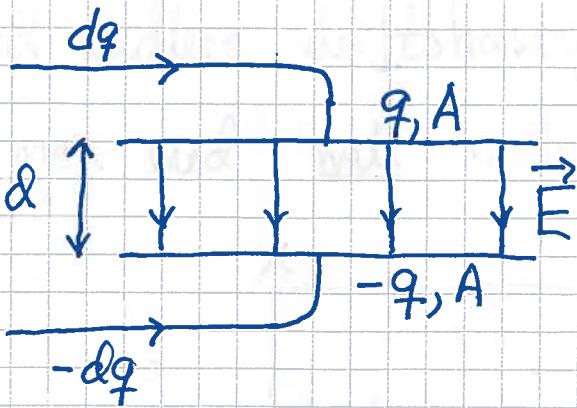
$$C = C_1 + C_2$$

$$C_1 = \epsilon_1 A_1 / d$$

$$C_2 = \epsilon_2 A_2 / d$$

Energi i $\vec{E}$ -felt [YF 24.3; LHL 20.4]

Vi beregner arbeidet W som skal til for å lade opp en kondensator; dette vil tilsvare potensiell energi U lagret i $\vec{E}$ -feltet mellom platene.

Økt ladning, fra $\pm q$ til $\pm (q+dq)$ gir økt pot. energi:
 $dU = v(q)dq = \frac{q}{C} dq$

$\Rightarrow$ Opplading fra $q=0$ til $q=Q$ gir pot. energi
 $U = \int_0^Q q dq / C = Q^2 / 2C = \frac{1}{2} CV^2$

som med $C = \epsilon_0 A / d$ og $V = Ed$ gir
 $U = \frac{1}{2} (\epsilon_0 A / d) \cdot (Ed)^2 = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2 \cdot (Ad)$

med $A \cdot d =$ volumet mellom platene, dvs der $E \neq 0$

$\Rightarrow$ Energien pr volumenhett i et elektrisk felt er

$$u_E = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2$$

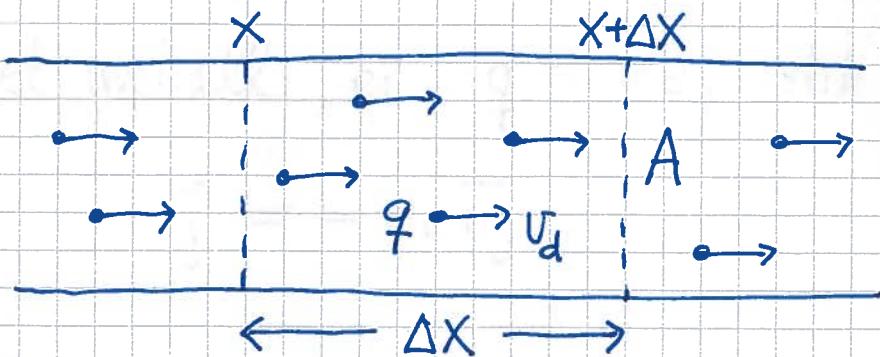
som gjelder generelt.

Elektrisk strøm [YF 25, 26; LHL 21, 22]

134

Strøm og strømtetthet [YF 25.1 ; LHL 21.1]

Leder med n frie ladninger pr volumenhett,
med middlere driftshastighet v_d langs lederen
(men med null nettoladning) :

Strøm $\stackrel{\text{def}}{=}$ ladning som passerer et tværsnitt
av lederen pr tidsenhet

$$I = \frac{\Delta Q}{\Delta t} \xrightarrow{\Delta t \rightarrow 0} \frac{dQ}{dt}$$

$$[I] = \text{C/s} = \text{A} \quad (\text{ampere})$$

$$\text{All fri ladning } \Delta Q = q \cdot \Delta N = q \cdot n \cdot \Delta V$$

$$\text{i volumet } \Delta V = A \cdot \Delta x \text{ passerer ved } X + \Delta X$$

$$\text{i løpet av tida } \Delta t = \Delta x / v_d$$

$$\Rightarrow I = \frac{q n \Delta x A}{\Delta x / U_d} = n q U_d A$$

(135)

Strømtetthet $\stackrel{\text{def}}{=}$ strøm pr flateenhet

$$j = I/A ; [j] = A/m^2$$

$$\Rightarrow j = n q U_d , \text{ dus } \boxed{\vec{j} = n q \vec{U}_d}$$

I et metall er $q = -e$, slik at

$$\vec{j} = -n e \vec{U}_d$$

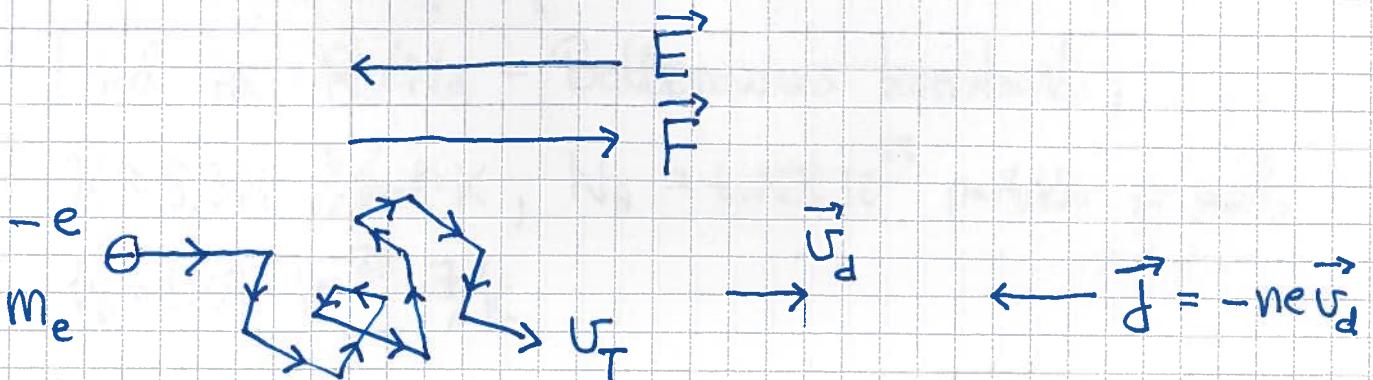
→ elektrisk strøm
← partikkkelstrøm

Ohms lov [YF 25.2, 25.6 ; LHL 21.2, 21.4]

Ytre felt $\vec{E}$ gir kraft $\vec{F} = -e \vec{E}$, som

vil drive frie elektroner gjennom metallet :

Anta d = middlere avstand mellom kollisjoner (136)

$\tau = d/v_T$ = middlere tid mellom kollisjoner

v_T = middlere elektronfart ved temperatur T

$$\rightarrow v_d \approx \frac{e \vec{E}}{m_e} \cdot \tau = - \frac{e \vec{E}}{m_e} \cdot \tau$$

= middlere driftshastighet

$$\Rightarrow \boxed{\vec{j} = \sigma \vec{E}} ; \quad \sigma = n e^2 \tau / m_e = \text{materialets konduktivitet (elektrisk ledningseune)}$$

Dette er Ohms lov (på mikroskopisk form), i følge Paul Drude, ca 1900.

Pga hyppige kollisjoner blir v_d svært mye mindre enn v_T .

Termodynamikkens ekvipartisjonsprinsipp sier at ved absolutt temperatur T bidrar hvert kvadratiske ledd i energifunksjonen med $\frac{1}{2} k_B T$ pr partikkel.

[Med $k_B = R/N_A$ = Boltzmanns konstant;

$R \approx 8.314 \text{ J/mol} \cdot \text{K}$, $N_A \approx 6.022 \cdot 10^{23}$ partikler pr mol,

$$k_B = 1.38 \cdot 10^{-23} \text{ J/K}$$

For elektroner (i tre dimensjoner): (137)

$$\langle K \rangle = \frac{1}{2} m_e \langle v_x^2 + v_y^2 + v_z^2 \rangle = \frac{1}{2} m_e v_T^2 = \frac{3}{2} k_B T$$

$$\Rightarrow v_T = \sqrt{3k_B T / m_e} \sim 10^5 \text{ m/s} \text{ ved romtemperatur}$$

Estimerer v_d i kobber:

$$m(\text{Cu}) \approx 63 \text{ g/mol}; \rho \approx 9 \text{ g/cm}^3$$

$$\Rightarrow n \approx 10^{29} \text{ frie elektroner pr m}^3 \text{ (1 pr Cu-atom)}$$

Anta $d \approx 10^{-9} \text{ m}$ $\approx$ avstand mellom Cu-atomene

$$\text{dvs } \tau \approx d/v_T \approx 10^{-9} \text{ m} / 10^5 \text{ m/s} \approx 10^{-14} \text{ s}$$

Med Cu-ledninger i typiske elektriske kretser

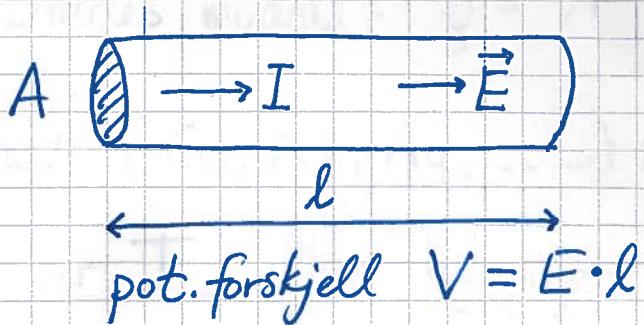
er $E \sim 10^{-3} \text{ V/m}$ en realistisk verdi.

$$\text{Da er } v_d = e\tau E / m_e \approx 10^{-6} \text{ m/s},$$

$$\text{dvs } v_d / v_T \sim 10^{-11} (!)$$

Med $v_d = 10^{-6} \text{ m/s}$ vil et gitt elektron bruke ca 100 timer på å komme seg gjennom en Cu-ledning med lengde 36 cm.

For ledet med lengde l , tverrsnitt A :

$$j = I/A = \sigma E$$

$$\text{Dermed: } I = \sigma EA = \sigma VA/l$$

$$\Rightarrow V = RI, \text{ med motstand (resistans)}$$

$$R = l/\sigma A$$

som er Ohms lov på "familier" (makroskopisk) form!

$$\text{Konduktans } G: I = G \cdot V \Rightarrow G = \sigma A/l = 1/R$$

$$\text{Resistivitet } \rho: \rho = 1/\sigma$$

$$\text{Enheter: } [R] = V/A = \Omega \text{ (ohm)}$$

$$[G] = 1/\Omega = S \text{ (siemens)}$$

$$[\rho] = \Omega m; [\sigma] = \frac{1}{\Omega m} = S/m$$

σ, ρ er matialegenskaper; G, R er avhengige av A og l

Kretssymbol:

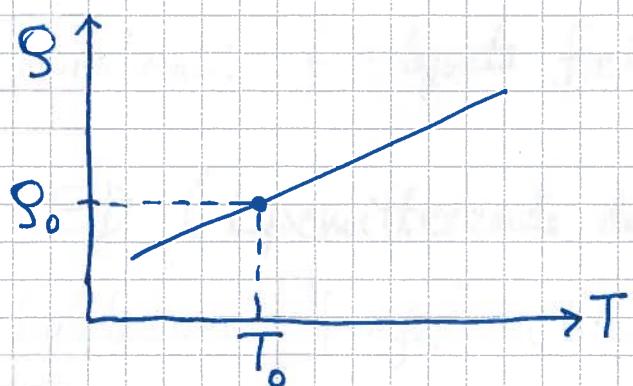

(Noen bruker

Resistivitet og temperatur [YF 25.2; LHL 21.2+5] (39)

Fra Drudes modell: $g = 1/\sigma = m_e/e^2 n \tau \sim 1/n \tau$

Metall (Cu, Al, Ag, ...): Stor n som avhenger lite av T . Men hyppigere kollisjoner når T øker, dvs mindre τ og større g . Exp. gir typisk en lineær $g(T)$:

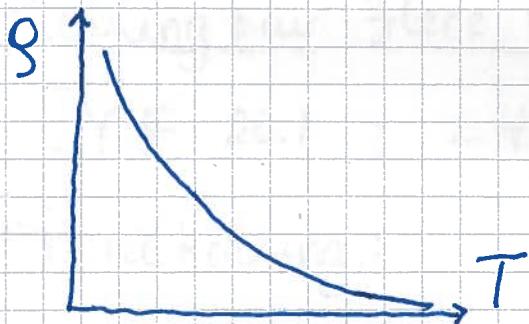

$$\Rightarrow g(T) = g_0 \{ 1 + \alpha \cdot (T - T_0) \}$$

$$\alpha \approx 0.004 \text{ K}^{-1} \text{ for både Cu, Al og Ag}$$

Halvleder (Si, Ge, GaAs, GaN, ...): Isolator, med $n \approx 0$ ved $T \approx 0$. Økt T gir sterkt økning i n , slik at g øker med økende T .

(Også forurensningsatomer - doping - øker n og reduserer g .)

Solceller: Lys, dvs fotoner med energi hf , absorberes av elektroner i halvlederen, blir frie elektroner som kan bidra til elektrisk strøm. ($h = 6.6 \cdot 10^{-34}$ Js = Plancks konstant; f = lysets frekvens)

LED (Lysemitterende dioder): Fri elektron i halvlederen "fanges" i tilstand med lavere energi (et "hull"); frigjort energi sendes ut som foton.

Eks:

$(Al_x Ga_{1-x}) As$: $\lambda = 560 - 870$ nm (rødt-gult-rødt)

$(In_x Ga_{1-x}) N$: $\lambda = 360 - 620$ nm (blått-gult)

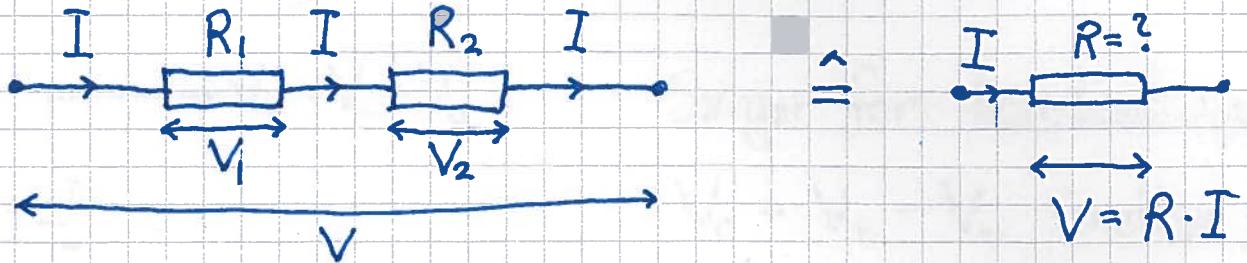
Kan kombineres og gi hvit lys med LED-pærer.

Nobelpris fysikk, 2014.

Kobling av flere motstander

[YF 26.1 ; LHL 21.3]

Seriekobling:

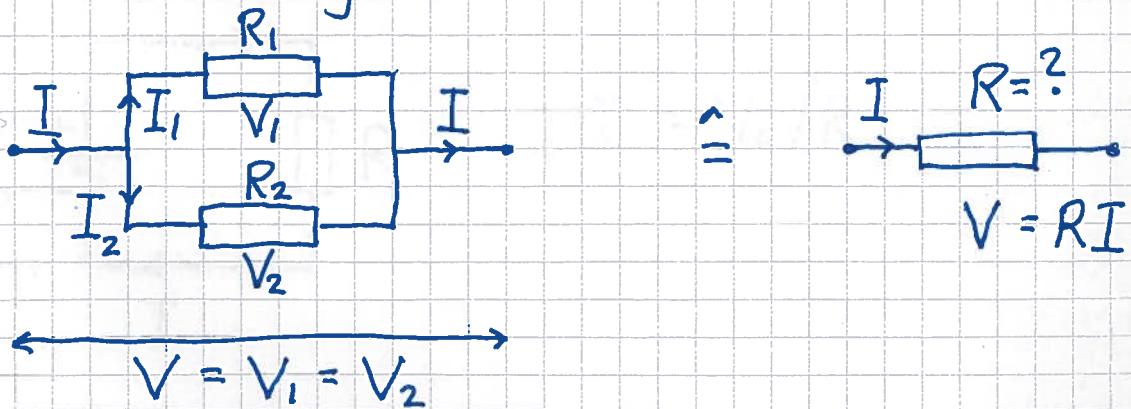
Samme strøm I gjennom R_1 og R_2 ; $V = V_1 + V_2$

$$\Rightarrow V = R_1 I + R_2 I = R I \Rightarrow R = R_1 + R_2$$

Med N motstander i serie:

$$R = \sum_{j=1}^N R_j$$

Parallelkkobling:

Samme spenninng over R_1 og R_2 ; $I = I_1 + I_2$

$$\Rightarrow \frac{V}{R} = \frac{V}{R_1} + \frac{V}{R_2} \Rightarrow \frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}$$

Med N motstander i parallel:

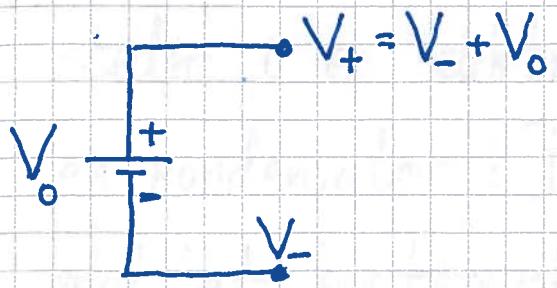
$$\frac{1}{R} = \sum_{j=1}^N \frac{1}{R_j}$$

Likestromkretser [YF 26 (25); LHL 22]

(142)

DC = direct current = likestrom

Likespenningskilde :

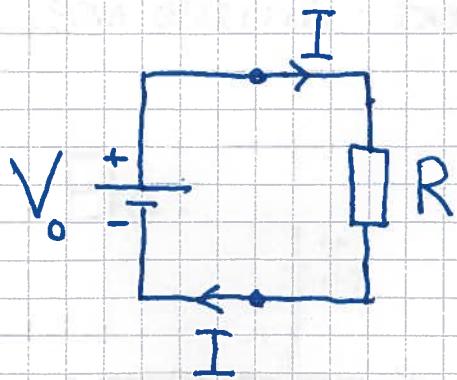
Sørger for konstant spenning

$V_o = V_+ - V_-$ mellom polene.

Eks: Kjemisk batteri, solcelle

Kan koble spenningskilden til en motstand R.

Gir en tulkket krets, og strom bestemt av Ohms lov :

$$I = V_o / R$$

Kirchhoffs lover (regler) [YF 26.2; LHL 22.3] (143)

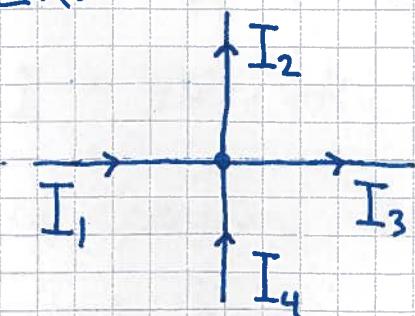
K1: Strømregel; knutepunktregel

Ladning vil ikke "hope seg opp" på ulike steder i en elektrisk krets. [Unntak: Platene i en kondensator!] Derfor må netto strøm inn mot et knutepunkt være lik netto strøm ut av knutepunktet.

$$\sum_j I_j = 0 \quad i \text{ alle knutepunkt i elektrisk krets}$$

(som allerede benyttet s. 141)

Eks:

Velg (f.eks) positivt fortegn inn og negativt fortegn ut
 $\Rightarrow I_1 + I_4 - I_2 - I_3 = 0$

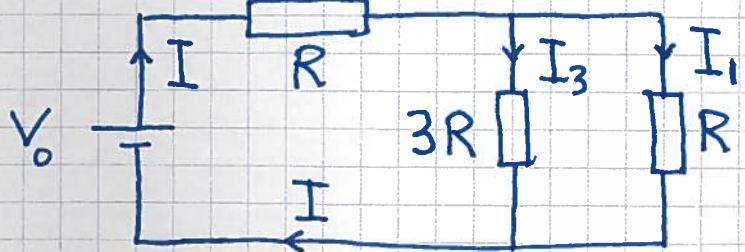
$$\underbrace{I_1 + I_4}_{\text{inn}} = \underbrace{I_2 + I_3}_{\text{ut}}$$

K2: Spenningsregel; sløyferegel

En lading må oppleve et entydig potensial (dvs: ha en entydig pot. energi) på et gitt sted i en elektrisk krets. Derfor må sammen av alle potensialendringer rundt enhver lukket sløyfe være null

$$\sum_j V_j = 0 \text{ rundt alle sløyfer i elektrisk krets}$$

Eks:

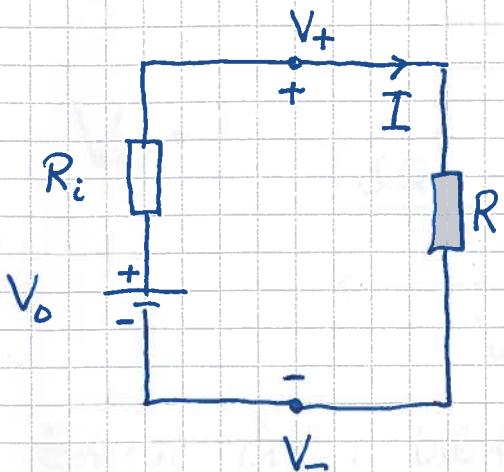
$$V_0 = I \cdot R_{\text{tot}} ; R_{\text{tot}} = R + \left(\frac{1}{3R} + \frac{1}{R} \right)^{-1} = \frac{7}{4}R$$

$$\Rightarrow I = 4V_0 / 7R, I_3 = \frac{1}{4}I = V_0 / 7R, I_1 = \frac{3}{4}I = 3V_0 / 7R$$

Lik spennin over de to parallellkoblede motstandene.

Reelle spenningskilder har indre motstand R_i :

(145)

$$K2: V_o - R_i I - RI = 0$$

$$\Rightarrow I = \frac{V_o}{R_i + R}$$

Spenningen over den ytre kretsen, her R , er

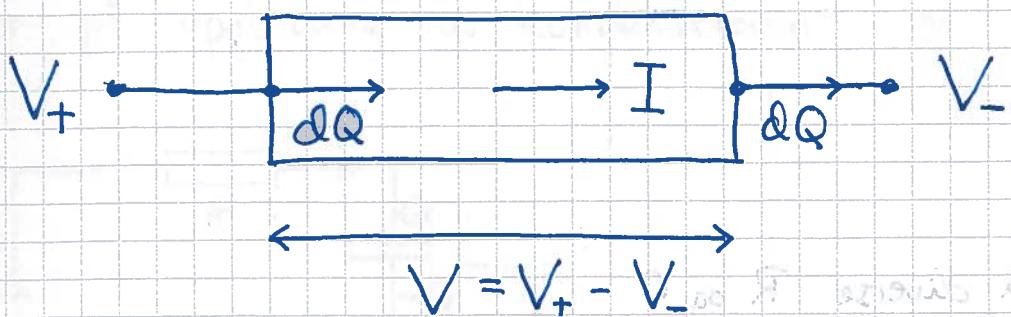
$$V_+ - V_- = V_o - R_i I < V_o$$

når $I > 0$.

Gamle batterier får større og større R_i , dus

mindre og mindre polspennning $(V_+ - V_-)$ når $I > 0$.

Elektrisk effekt: [YF 25.5; LHL 22.2]

Energi inn i lederbitten med ladning dQ ved potensial V_+ :

$$dU_{\text{inn}} = V_+ \cdot dQ$$

Utt, med ladn. dQ ved pot. V_- :

$$dU_{\text{utt}} = V_- \cdot dQ$$

Differansen er elektrisk energi som omdannes til varmeenergi i lederbitten; effekttapet er

$$P = \frac{dU}{dt} = \frac{dU_{\text{inn}} - dU_{\text{utt}}}{dt} = \underbrace{(V_+ - V_-)}_{=V} \underbrace{\frac{dQ}{dt}}_{=I} = V \cdot I$$

Hvis lederbitten følger Ohms lov:

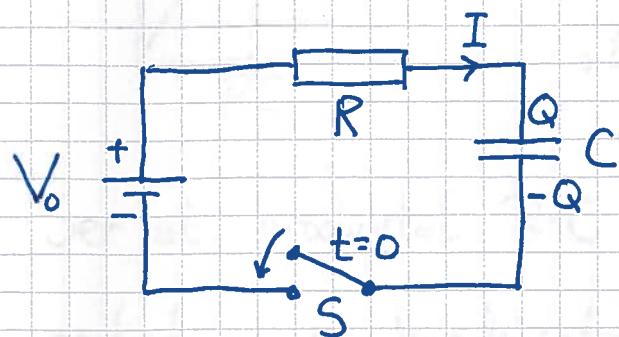
$$V = R \cdot I$$

$$\Rightarrow P = RI^2 = V^2/R$$

RC-krets [YF 26.4; LHL 22.4]

(147)

Ser på opplasting av kondensatoren i en RC-krets:

- $Q=0$ og $I=0$ før $t=0$
- Lukker bryteren ved $t=0$ med bryteren S (switch)
- Finn $Q(t)$ og $I(t) = \frac{dQ}{dt}$

$$K2: V_0 - RI - \frac{Q}{C} = 0$$

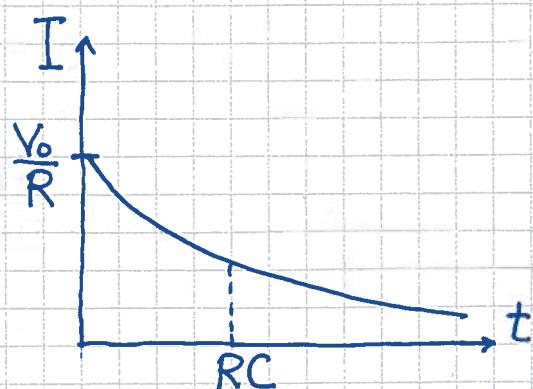
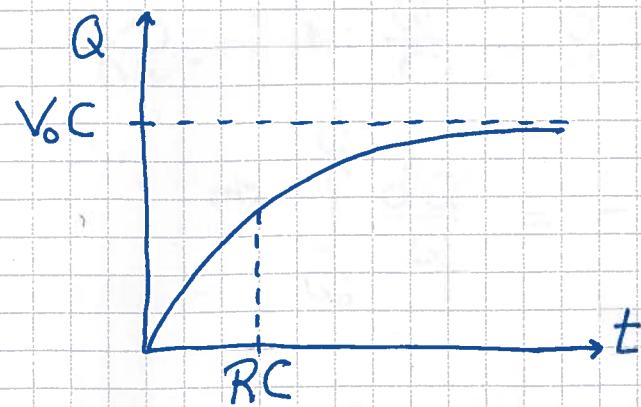
$$\Rightarrow -RC \frac{dQ}{dt} = Q - V_0 C$$

$$\Rightarrow \int_0^Q \frac{dQ}{Q - V_0 C} = - \int_0^t \frac{dt}{RC}$$

$$\Rightarrow \ln \left\{ \frac{Q - V_0 C}{-V_0 C} \right\} = -t/RC$$

$$\Rightarrow \underline{\underline{Q(t) = V_0 C \left\{ 1 - e^{-t/RC} \right\}}}$$

$$\Rightarrow \underline{\underline{I(t) = \frac{V_0}{R} e^{-t/RC}}}$$

Ser at produktet $R \cdot C$ angir en "typisk" tid for oppplading av kondensatoren i en RC-krets.

Kalles kretsens tidskonstant: $\tau = RC$

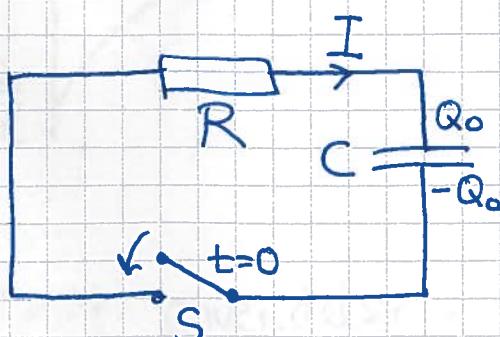
$$Q(\tau) = V_0 C (1 - 1/e) \approx 0.63 V_0 C$$

$$Q(3\tau) = V_0 C (1 - 1/e^3) \approx 0.95 V_0 C$$

$$I(\tau) = \frac{V_0}{R} \cdot \frac{1}{e} \approx 0.37 \frac{V_0}{R}$$

$$I(3\tau) = \frac{V_0}{R} \cdot \frac{1}{e^3} \approx 0.05 \frac{V_0}{R}$$

Utlading av en oppladet kondensator:

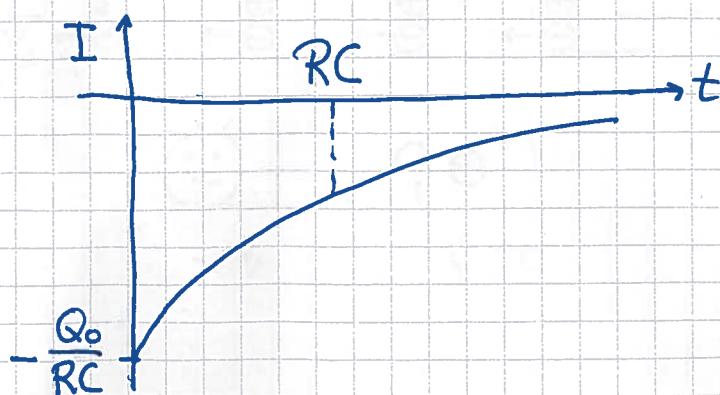
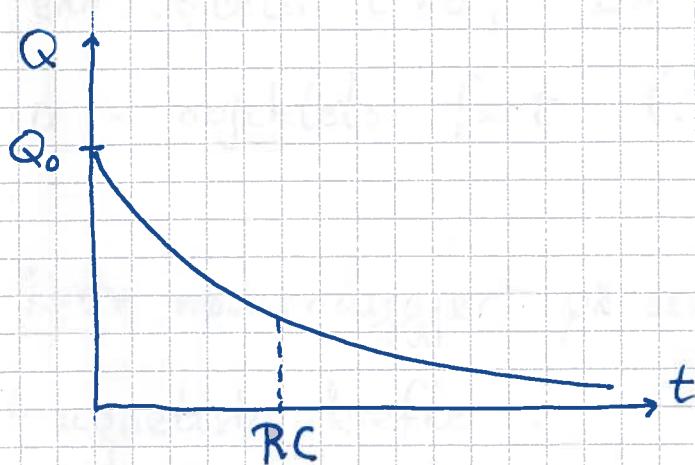
- $Q = Q_0$, $I = 0$ før $t = 0$
- Lukket krets fra $t = 0$
- Finn $Q(t)$ og $I(t)$

$$K_2: -\frac{Q}{C} - R \frac{dQ}{dt} = 0$$

$$\Rightarrow \int_{Q_0}^Q \frac{dQ}{Q} = - \int_0^t \frac{dt}{RC}$$

$$\Rightarrow Q(t) = Q_0 e^{-t/RC}$$

$$\Rightarrow I(t) = -\frac{Q_0}{RC} e^{-t/RC}$$

Diverse anvendelser: Blinklys, Blitz,--

Frekvensfilter i AC-kretser

Magnetostatikk [YF 27, 28 ; LHL 23]

(150)

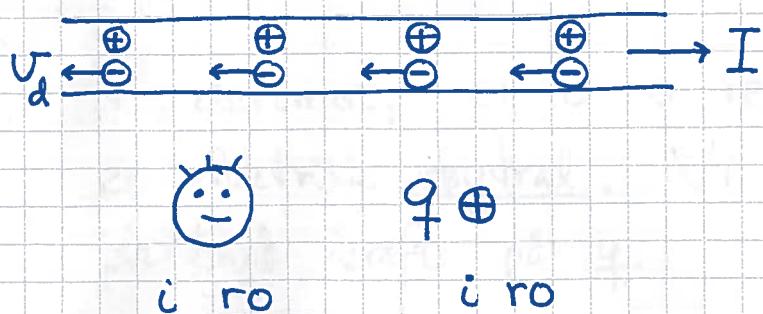
Einstein: "Alt er relativt!"

Men lysfarten (i vakuum) er c i alle inertialsystem, uavhengig av lyskildens fart.

En av flere konsekvenser av dette er såkalt

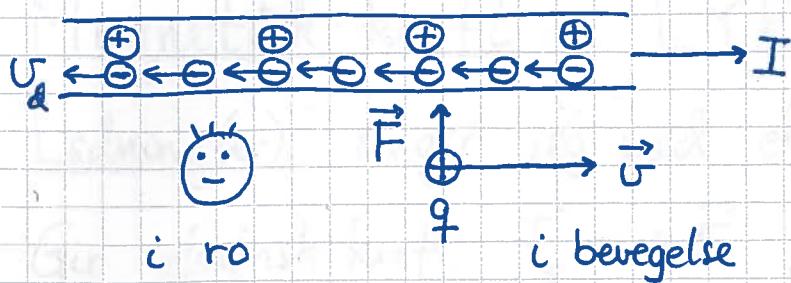
lengdekontraksjon: Objekter i bevegelse er kortere enn objekter i ro, $\Delta x = \Delta x_0 \cdot \sqrt{1 - u^2/c^2}$, der u = objektets fart (i x-retning).

Dette nødvendiggjør på sett og vis magnetfeltet og magnetiske krefter:

Ladningen q er i ro og "ser" en nøytral strømførende ledet.

$\Rightarrow F=0$; ingen nettkraft på q

Elektronene ($\ominus$) har større hastighet enn kjernene / ionene ($\oplus$) relativt ladningen q :

$$U_- \approx U + U_d ; \quad U_+ = U$$

Dermed størst lengdekontraksjon for avstanden mellom elektronene ($\ominus$). Dermed "ser" ladningen q en negativt ladet leder når q er i bevegelse (langs lederen). Dermed påvirkes q av en elektrisk kraft $\vec{F}$ (tiltrekkende huis $q > 0$).

Vi, desimot, er i ro relativt lederen, som for oss er elektrisk nøytral. Vi mäter derfor ingen elektrisk kraft på q .

Vi mäter en magnetisk kraft $\vec{F}_m$. Denne utnyttes ved hjelp av et magnetfelt $\vec{B}$. Magnetfeltet $\vec{B}$ skapes av strømmen I .

Magnetisk kraft [YF 27.2; LHL 23.4]

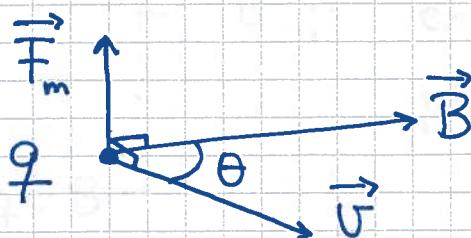
(152)

Ladning(er) omgir seg med elektrisk felt $\vec{E}$.

Gir elektrisk kraft $\vec{F}_e = q\vec{E}$ på en annen ladning q

Strøm(mer) omgir seg med magnetfelt $\vec{B}$.

Gir magnetisk kraft $\vec{F}_m = q\vec{v} \times \vec{B}$ på ladning q ,
når denne er i bewegelse med hastighet $\vec{v}$

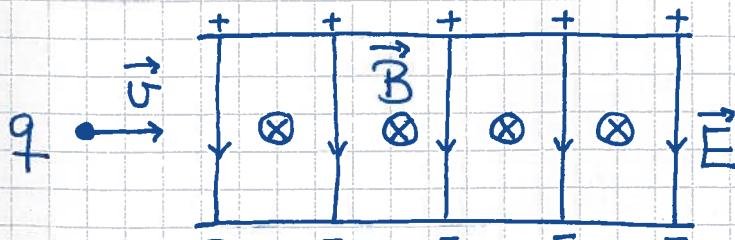
$$\vec{F}_m = qvB \sin\theta ; \quad \vec{F}_m \perp \vec{B} \text{ og } \vec{F}_m \perp \vec{v}$$

$$\text{Enhet: } [B] = \frac{N}{C \cdot m/s} = \frac{N}{A \cdot m} = T \text{ (tesla)}$$

Når både $\vec{E}$ og $\vec{B}$ er til stede:

$$\vec{F} = \vec{F}_e + \vec{F}_m = q\vec{E} + q\vec{v} \times \vec{B}$$

Eks:

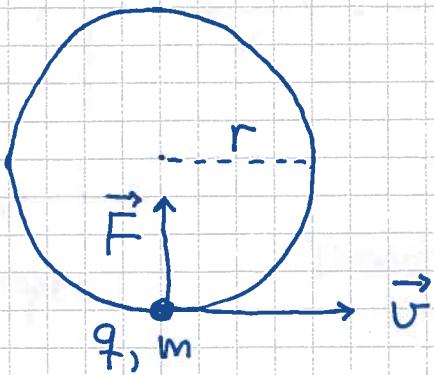
$\otimes \vec{B}$ inn
 $(\odot \vec{B}$ ut)

Her er $v = E/B$, er $\vec{F} = 0 \Rightarrow$ ingen avbøyning!

Ladning i uniformt magnetfelt

[YF 27.4 ; LHL 23.1 + 4]

$\vec{B}$ $\otimes$
(inn i planet)

Antar $\vec{v} \perp \vec{B}$; en komponent av $\vec{v}$ $\parallel \vec{B}$ påvirkes ikke

$$\Rightarrow F = qvB$$

Merk: Med $\vec{F} \perp \vec{v}$ er tilført effekt $P = \vec{F} \cdot \vec{v} = 0$.
Magnetisk kraft kan ikke gjøre arbeid!

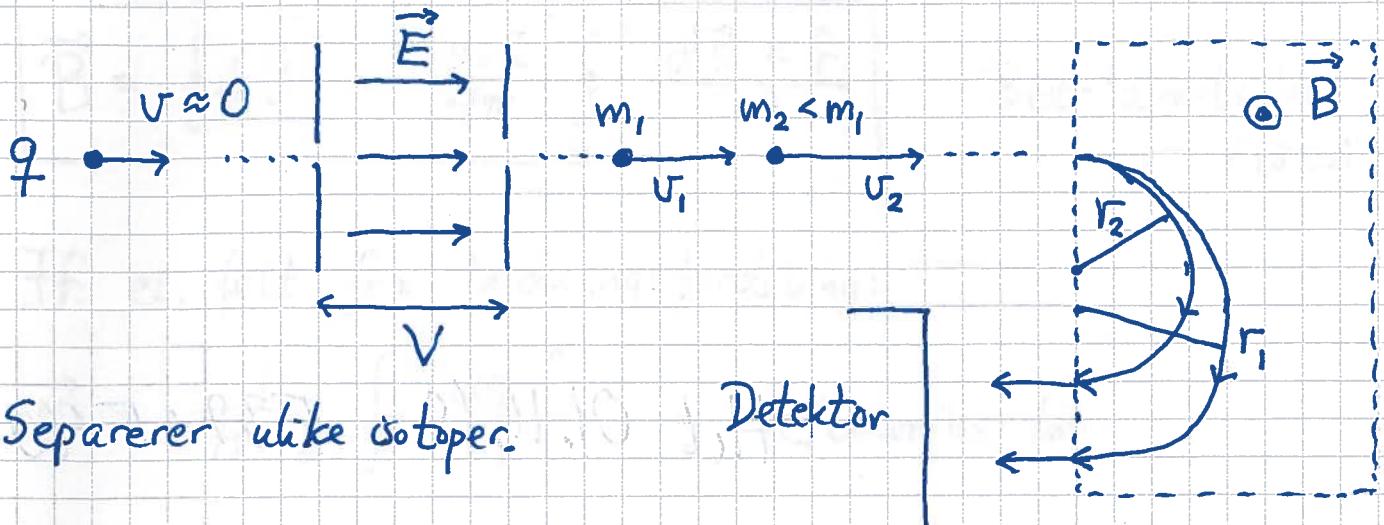
$\Rightarrow K = \frac{1}{2}mv^2 = \text{konstant}$; vi får uniform sirkelbevegelse

$$N2: qvB = \frac{mv^2}{r} \Rightarrow r = \frac{mv}{qB}$$

$$\omega_c = \frac{v}{r} = \frac{qB}{m} = \text{syklotronfrekvensen}$$

Eks: Massespektrometer [YF 27-5] (Øv. 12)

(154)

Separerer ulike isotoper.

Biot - Savarts lov

[YF 28.2 ; LHL 23.5]

Magnetostatikkens analogi til Coulombs lov:

Hver liten del $d\vec{s}$ av strømsløyfa gir bidrag $d\vec{B}$ til totalt felt $\vec{B}$:

$$d\vec{B} = \frac{\mu_0}{4\pi} \frac{I d\vec{s} \times \hat{r}}{r^2}$$

$$\mu_0 = 4\pi \cdot 10^{-7} \frac{T \cdot m}{A} = \text{vakuumpermeabiliteten};$$

$$c = 1 / \sqrt{\epsilon_0 \mu_0} \approx 3 \cdot 10^8 \text{ m/s}$$

Totalt felt fra lukket strømsløyfe:

$$\vec{B} = \oint d\vec{B} = \frac{\mu_0 I}{4\pi} \oint \frac{d\vec{s} \times \hat{r}}{r^2}$$

Biot-Savarts lov
(1820)

Jf. el. felt fra ladningsfordeling:

$$\vec{E} = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \int \frac{dq \hat{r}}{r^2}; \text{ Coulombs lov}$$

Vi ser på tre sentrale eksempler, uten matematiske detaljer. (Et 5-siders pdf-notat ligger på websiden, for den som er interessert!)

Vi kan benytte oss av at

$$d\vec{B} \sim I d\vec{s} \times \hat{r} \quad (\text{evt. } I d\vec{s} \times \vec{r})$$

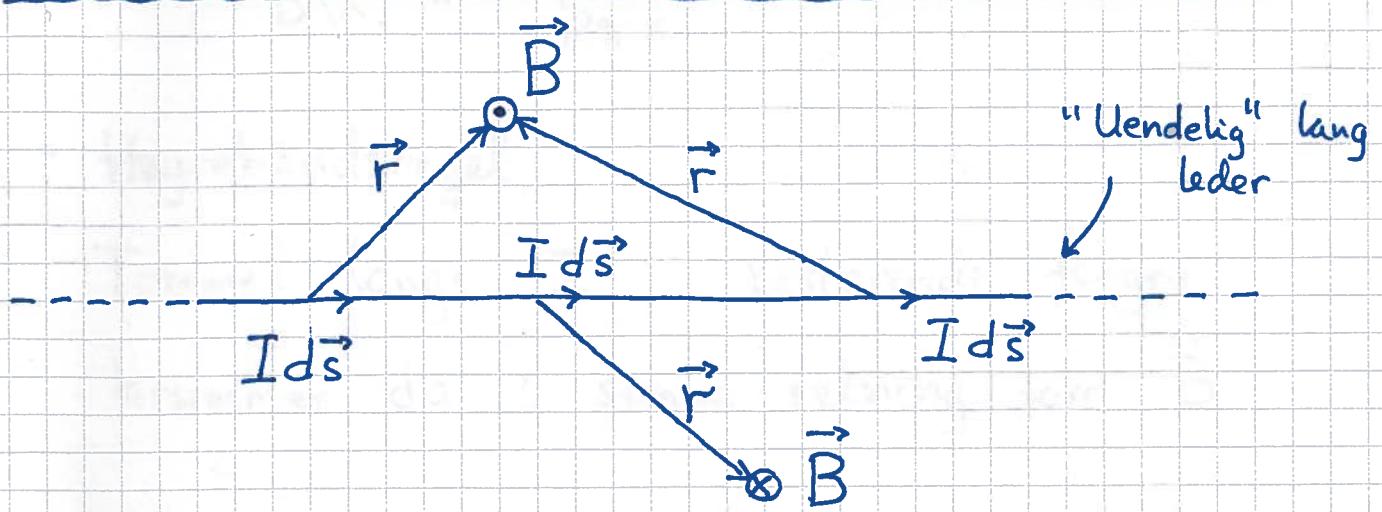
for å argumentere for retningen til $\vec{B}$
på ulike steder.

Ellers vil alltid $|\vec{B}|$ inneholde faktoren $\mu_0 I$,
samt en faktor med enhet $1/m$.

$|\vec{B}|$ vil avta med avstanden fra strømlederen på
ulike vis, avhengig av formen på strømlederen / strømsløyfa.

Eks 1: $\vec{B}$ fra lang og rett strømførende

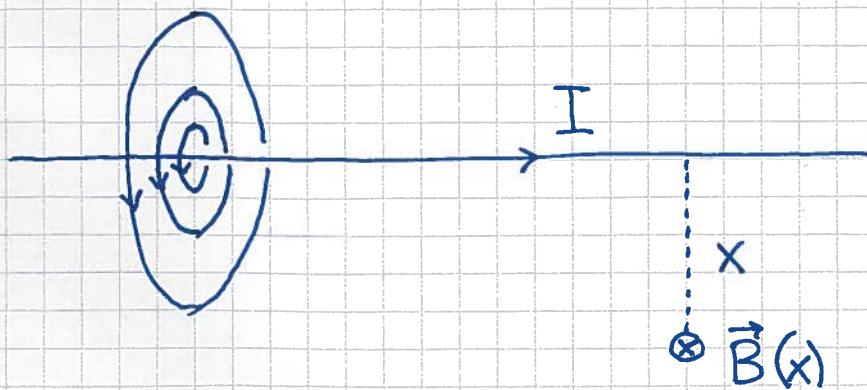
leder [YF 28.3; LHL 23.5]

Siden $d\vec{B} \sim I d\vec{s} \times \vec{r}$, peker alle bidrag ut på oppsiden og alle inn på nedsiden av lederen.

$\Rightarrow \vec{B}$ må være tangentiell til sirkel med sentrum på lederen

Feltneser for $\vec{B}$ (som for $\vec{E}$ -felt: linjer $\parallel \vec{B}$; linjetetthet prop. med feltstyrken $| \vec{B} |$) blir sirkler med sentrum på lederen.

- Biot - Savarts lov gir

$$B(x) = \frac{\mu_0 I}{2\pi x}$$

- Høyrehåndsregel :

Tommel langs I ; resterende fingre krummer da i samme retning som $\vec{B}$

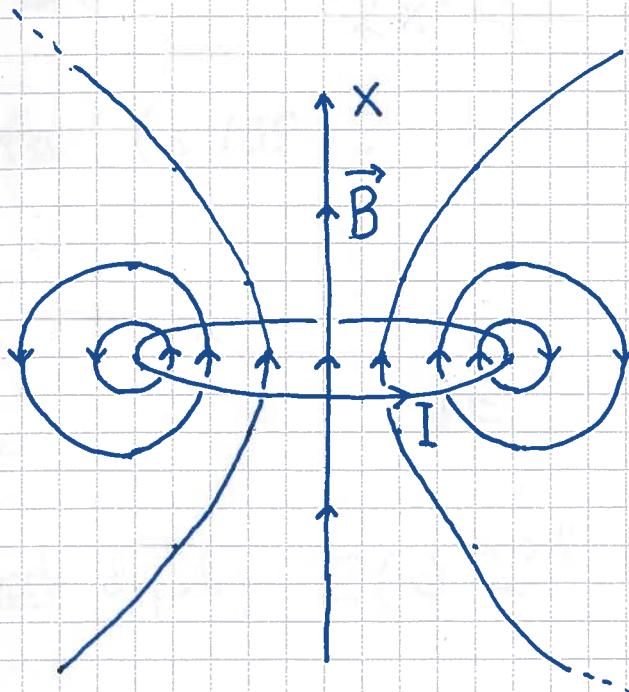
- Merk at feltlinjer for $\vec{B}$ alltid er lukkede kurver.

Dette uttrykker at vi ikke har "magnetiske ladninger".

Men: Vi har magnetiske dipoler;
se nest eksempel!

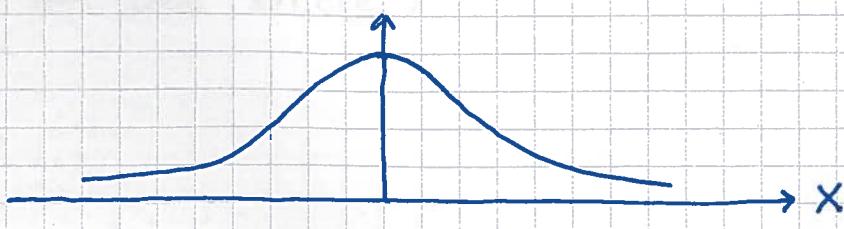
Eks 2: $\vec{B}$ fra sirkulær strømsløyfe

[YF 28.5 ; LHL 23.6]

- Strømsløyfe i yz-planet, strøm I , radius R .
- Nær lederen er $\vec{B}$ omrent som for lang rett ledet.
- På x-aksen er $\vec{B} \parallel \hat{x}$ pga symmetri
- Biot - Savarts lov gir, på x-aksen:

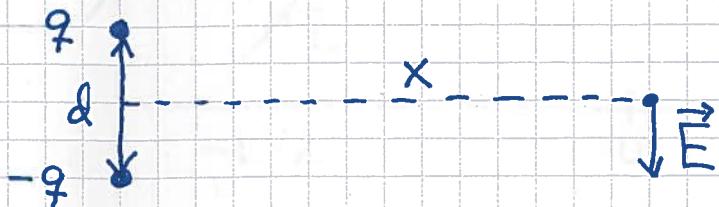
$$B(x) = \frac{\mu_0 I R^2}{2(x^2 + R^2)^{3/2}}$$

- Langt unna strømsøyfa, $x \gg R$:

$$B(x) \approx -\frac{\mu_0 I R^2}{2x^3} \sim \frac{1}{x^3}$$

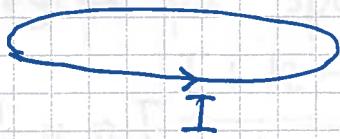
Fra før (s. 105):

Elektrisk dipol; $E(x) \stackrel{x \gg d}{\approx} \frac{qd}{4\pi\epsilon_0 x^3} \sim \frac{1}{x^3}$

Strømsøyfa er en magnetisk dipol:

N (nord)

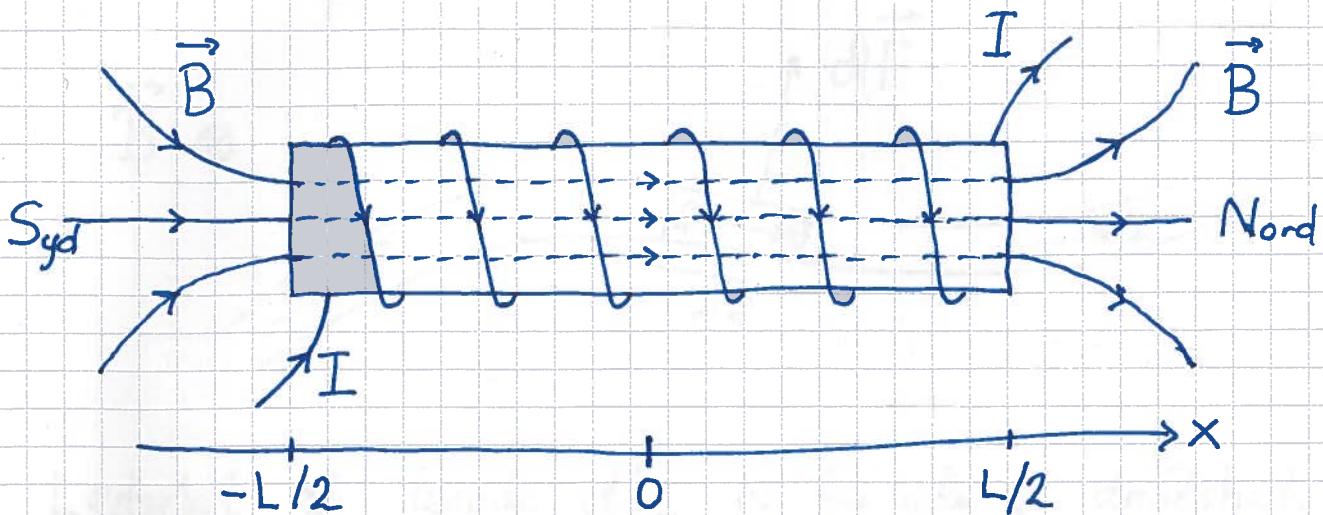

S (syd)

Atomer og molekyler er små magnetiske dipoler.

(Mer om det senere.)

Eks 3: $\vec{B}$ fra strømførende spole [YF 28.7; LHL 23b] (160)

- N viklinger på lengde L ; tverrsnitt $A = \pi R^2$
- Tette viklinger $\Rightarrow \vec{B}$ fra N sirkulære strømslayfer jevnt fordelt på lengde $L \Rightarrow$ Kan summere (integrere) $\vec{B}$ fra Eks 2 (se notat).

- Feltstyrke på spolens akse:

$$B(x) = \frac{1}{2} \mu_0 n I \left\{ \frac{L/2 - x}{\sqrt{(L/2 - x)^2 + R^2}} + \frac{L/2 + x}{\sqrt{(L/2 + x)^2 + R^2}} \right\}$$

$n = N/L =$ antall viklinger pr lengdeenhet; $[n] = 1/m$

- Lang spole, $L/2 \gg R$:

$$B(\pm L/2) = \frac{1}{2} \mu_0 n I$$

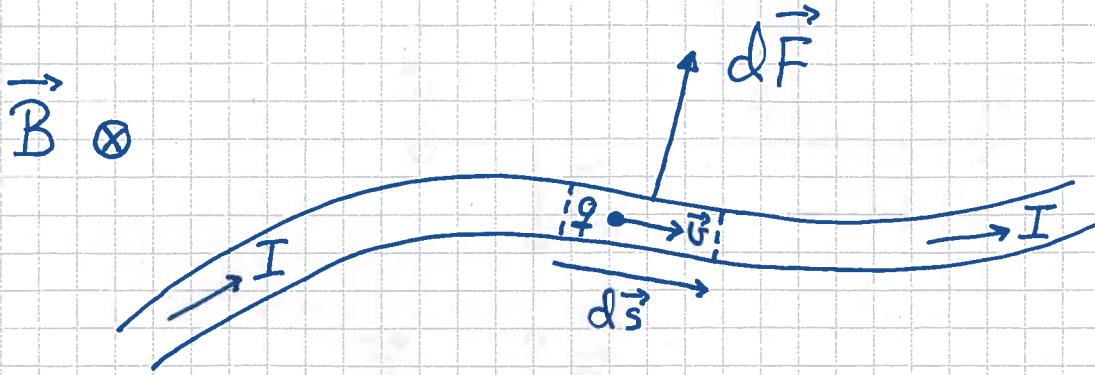
$$B(|x| \ll L/2) = \mu_0 n I$$

(overalt inni spolen)

$B \approx 0$ utenfor spolen

Magnetisk kraft på strøm [YF 27.6 ; LHL 23.2]

(161)

Lederbit , lengde $d\vec{s}$, N frie ladn. q , driftshast. $\vec{v}$

$$\Rightarrow d\vec{F} = Nq\vec{v} \times \vec{B} = \text{kraft på lederbitten}$$

$$I = \frac{dQ}{dt} = \frac{Nq}{ds/v} = \frac{1}{ds} Nqv \Rightarrow Nqv = I d\vec{s}$$

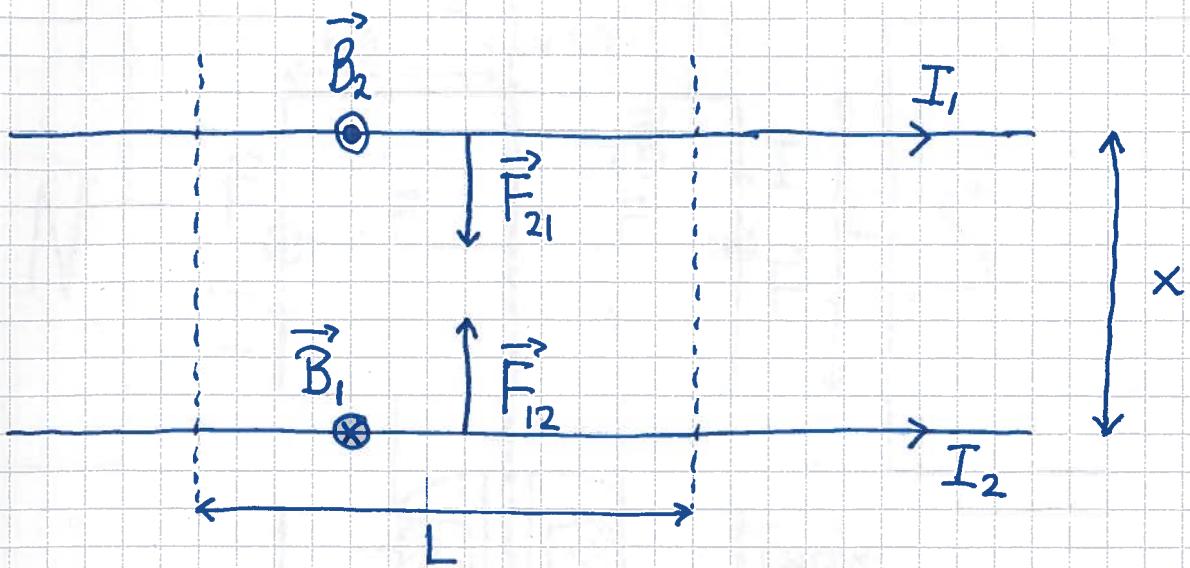
$$\Rightarrow d\vec{F} = I d\vec{s} \times \vec{B}$$

$\Rightarrow$ Kraft på hele lederen:

$$\vec{F} = \int d\vec{F} = I \int d\vec{s} \times \vec{B}$$

Eks 1: Parallelle strømmer [YF 28.4; LHL 23.5]

(62)

$$B_{1,2} = \frac{\mu_0 I_{1,2}}{2\pi x} = \text{feltstyrke i avstand } x \text{ fra } I_{1,2}$$

Innbyrdes kraft på lengde L :

$$F_{12} = F_{21} = F \quad (\text{N3})$$

$$F_{12} = I_2 L B_1 = \frac{\mu_0 L}{2\pi x} I_2 I_1$$

$$F_{21} = I_1 L B_2 = \frac{\mu_0 L}{2\pi x} I_1 I_2 = F_{12} \quad (\text{OK!})$$

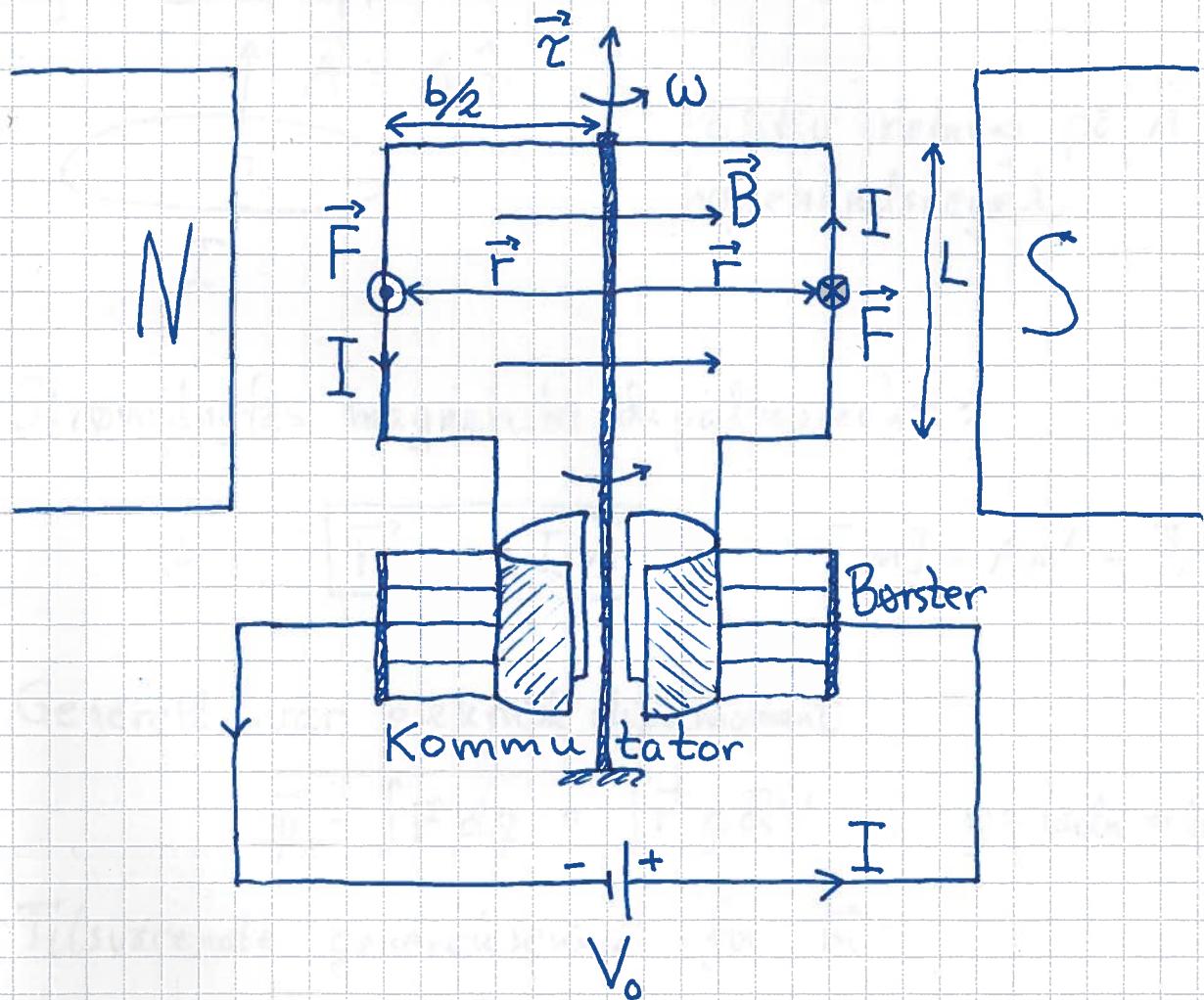
Kraft pr lengdeenhet: $f = \underbrace{\frac{F}{L}}_{= \frac{\mu_0 I_1 I_2}{2\pi x}}$

Tilfrekning når I_1 og I_2 i samme retning.

Fra støtning ————— II ————— motsatt ————— II —————.

Eks 2: Likestrømsmotor [YF 27.8; LHL 26.3]

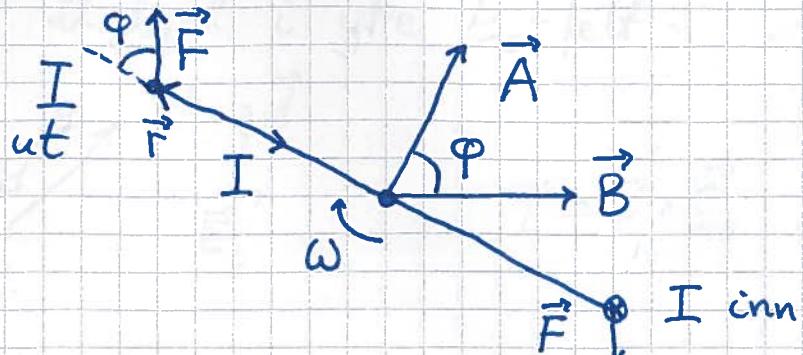
(163)

Kommutator roterer med sløyfa (eut spolen) og gir strømretning som i figuren; dermed dreiemoment $\vec{\tau}$ i samme retning hele tiden:

$$\begin{aligned}\tau &= |\vec{\tau}| = 2 \cdot \frac{b}{2} \cdot I L B \cdot \sin\varphi \\ &= IA \cdot B \cdot \sin\varphi ; \quad A = b \cdot L\end{aligned}$$

Sett ~~ut~~ langs rotasjonsaksen ($\vec{z}$ inn):

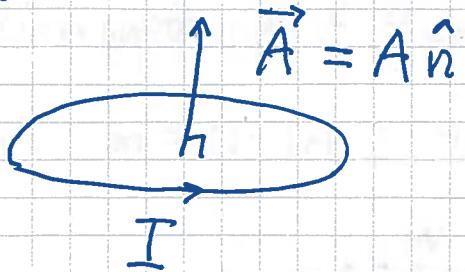

$$\vec{F} = I \vec{L} \times \vec{B}$$

$$\vec{\tau} = I \vec{A} \times \vec{B}$$

(N vinklinger:
 $\vec{\tau} = N \cdot I \vec{A} \times \vec{B}$)

Magnetisk dipolmoment [YF 27.7; LHL 23.3, 26.2]

Positiv retning på $\vec{A}$ med høyrehåndsregel.

Strømslyfas magnetiske dipolmoment:

$$\vec{m} = IA$$

$$[m] = Am^2 = J/T$$

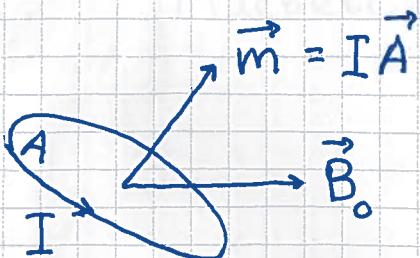
[Generelt var elektrisk dipolmoment

$$\vec{p} = \int \vec{r} dq = \int \vec{r} \rho dV ; \rho = \text{ladv. tetthet}$$

Tilsvarende generalisering for $\vec{m}$:

$$\vec{m} = \frac{1}{2} \int (\vec{r} \times \vec{j}) dV ; \vec{j} = \text{strømtetthet}$$

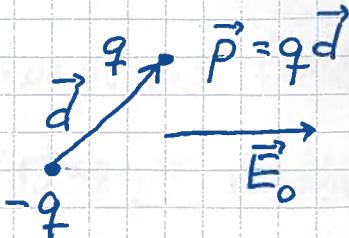
Magn. dipol i ytre $\vec{B}$ -felt (jf DC-motoren):

$$\begin{aligned} \vec{\chi} &= \vec{m} \times \vec{B}_0 \\ U &= -\vec{m} \cdot \vec{B}_0 \end{aligned}$$

(Øv.13)

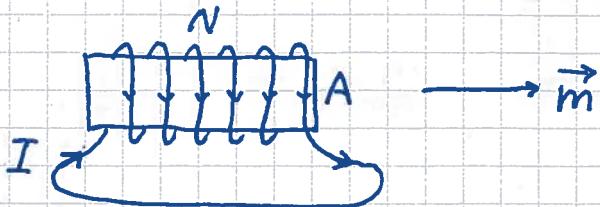
Jf. el.dipol i ytre $\vec{E}_0$ -felt: (s.125; Øv.9)

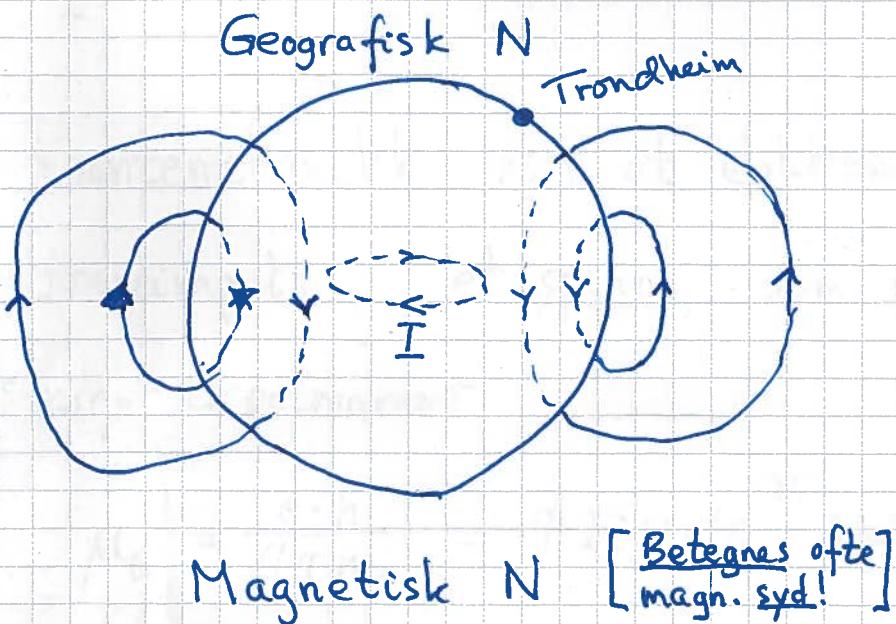
$$\vec{\chi} = \vec{p} \times \vec{E}_0 , \quad U = -\vec{p} \cdot \vec{E}_0$$

Eks 1: Hva er $|\vec{m}|$ for spole med $N = 400$ viklinger og tuverrsnitt $A = 4 \text{ cm}^2$ når strømmen er $I = 0.2 \text{ A}$?

$$\text{Løsn: } m = N \cdot IA = 400 \cdot 0.2 \text{ A} \cdot 4 \cdot 10^{-4} \text{ m}^2 = \underline{0.032 \text{ Am}^2}$$

Eks 2: Jordkoden

Magn. poler der
 $\vec{B}$ er vertikal.
World Magnetic
Model 2015:

Magn. Nord:
 $64.3^\circ S, 136.6^\circ S$
Magn. Syd:
 $86.3^\circ N, 159.2^\circ V$

$$\downarrow \vec{m} \quad m \approx 8 \cdot 10^{22} \text{ Am}^2$$

I følge ngdc.noaa.gov online calculator er,
i Trondheim: $|\vec{B}| \approx 52 \mu\text{T}$, med vertikal
komponent (ned) ca $50 \mu\text{T}$ og horisontal komp. ca $13.6 \mu\text{T}$
($13.58 \mu\text{T}$ nordover, $0.81 \mu\text{T}$ østover). $\frac{d|\vec{B}|}{dt} \approx 27 \text{ nT pr år}$

Materialers magnetiske egenskaper: Magnetisme

[YF 28.8; LHL 26.1 - 26.6]

Atomer er små strømsløyfer, og derfor små magn. dipoler:

$$I = \frac{e}{T}, T = \frac{2\pi r}{v}, A = \pi r^2$$

$$\Rightarrow m = IA = \frac{1}{2} e v r$$

$$\approx 10^{-19} C \cdot 10^6 m/s \cdot 10^{-10} m$$

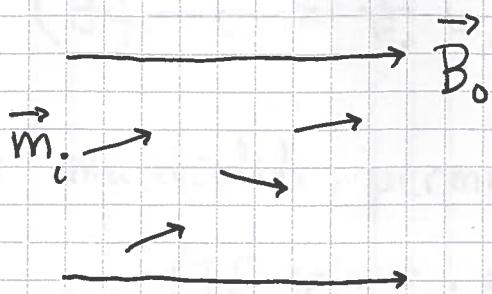
$$\approx 10^{-23} Am^2$$

Kvantemekanikk viser at elektroner har indre dreieimpuls, et spinn, som tilsvarer et magn. dipolmoment

$$\mu_B = \frac{e \cdot h}{4\pi M_e} \approx 9.274 \cdot 10^{-24} Am^2 = \text{et Bohr magneton}$$

med $h \approx 6.6 \cdot 10^{-34} Js = \text{Plancks konstant}$

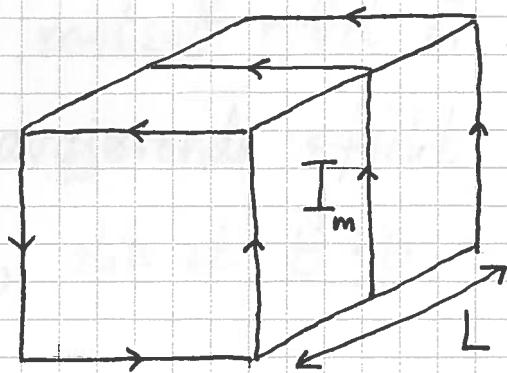
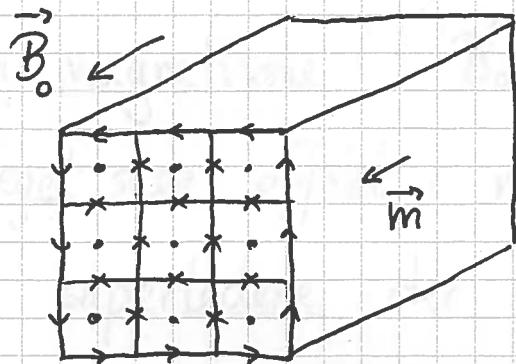
Materialer kan magnetiseres ved at atomære dipoler rettes inn med $\vec{m}$ langs ytre felt $\vec{B}_0$:

$$\vec{M} = \sum_i \vec{m}_i / V \neq 0$$

$$\vec{M} = \text{magnetiseringen } (A/m)$$

Netto makroskopisk effekt er en overflatesstrøm:

- bundet strøm i hvert atom:
- indre strømmer kansellerer
- induserer overflatesstrøm pr lengdeenhett: $\dot{i}_m = \frac{I_m}{L}$
- ligner en spole!
- magnetfeltet styrkes inni materialet: $\vec{B} = \vec{B}_0 + \vec{B}_m$
- lineær respons: B_m prop. med $B_0 \Rightarrow B$ prop. med B_0
- materialets relative permeabilitet μ_r :

$$B = \mu_r B_0 \quad [\mu_r] = 1$$

(Jf. $E = \frac{1}{\epsilon_r} E_0$ for dielektrikum)

- materialets permeabilitet: $\mu = \mu_r \cdot \mu_0$
(Jf. $\epsilon = \epsilon_r \cdot \epsilon_0$)

Paramagnetisme: svak innretting av $\vec{m}$ langs $\vec{B}_0$. Eks: $\mu_r = 1.00002$ for Al

Diamagnetisme: $\vec{B}_0$ induserer motsatt rettet $\vec{m}$.

Meget svak effekt i metall, avgjørende effekt i superledere der $\vec{B}_m = -\vec{B}_0$, slik at $\vec{B} = 0$.

Ferromagnetisme

"Nabospinn" vekselvirker slik at parallele $\vec{m}$ gir lavest energi:

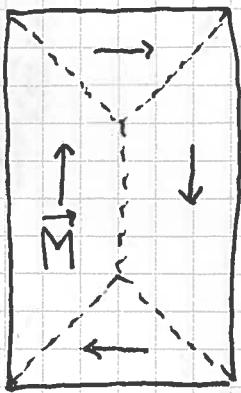
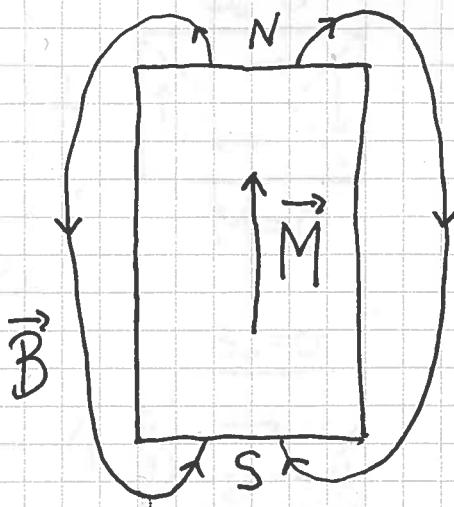
Eks: Fe, Ni, Co, $Nd_2Fe_{14}B$ (Nd = neodym)

μ_r opp til 10^3 og mer

Gurie-temperaturen: Økende temp. T ødelegger innretningen av $\vec{m}$. Gir faseovergang fra ferromagnet til paramagnet ved kritisk temp. T_c

Eks: Fe; $T_c = 770^\circ C$

Permanent-magnet vs umagnetisk ferromagnet:

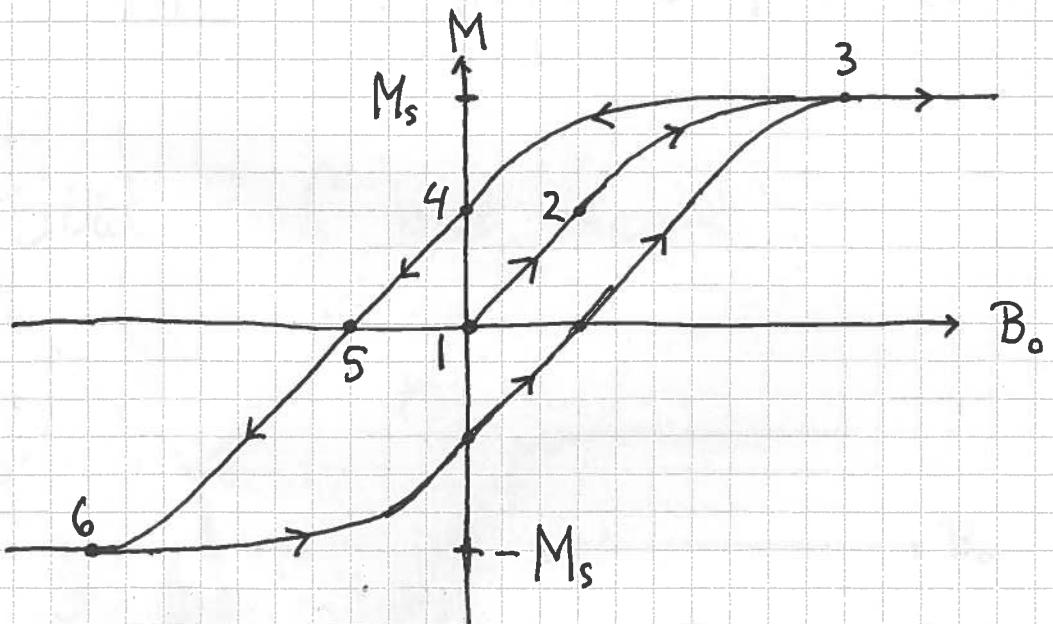
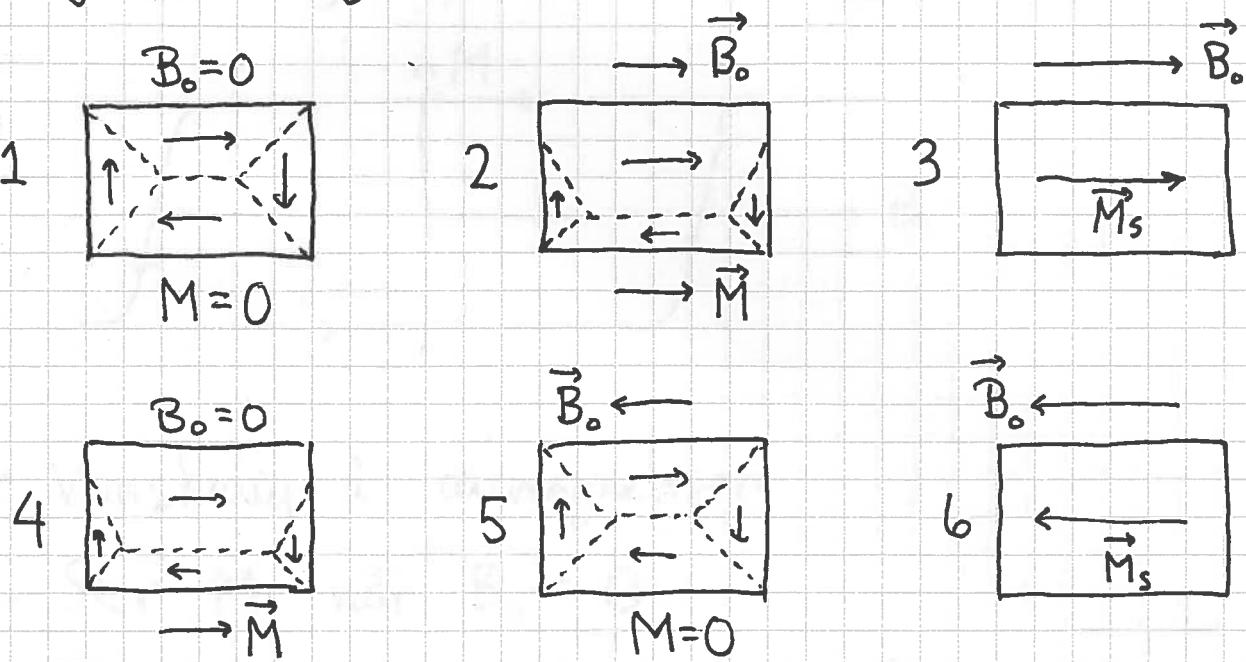

$B \approx 0$
utenfor

- Stor energi omkring magneten, $U_B = B^2 / 2\mu_0$
- Minimal vekselvirkningsenergi mellom atomære magnetiseringer $\vec{m}$
- Eks: Neodymmagnet
- Liten energi omkring ($B \approx 0$)
- Større v.v. energi når domeneveggene (----)
- Typisk domene-størrelse: $10^{-4} - 10^{-6} \text{ m}$
- Eks: Stål
- Magnetiseres i ytre felt $\vec{B}_0$

Magnetisk hysterese :

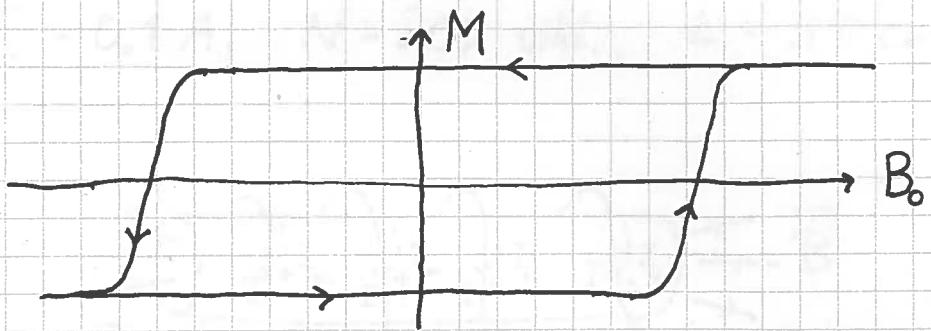
(170)

M_s = metningsmagnetisering ; alle $\vec{m}$ peker
i samme retning ("saturation")

Permanentmagnet ("hard magnet") :

(171)

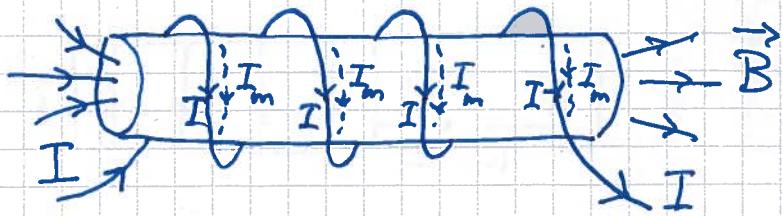
- Vanskelig å armagnetisere
- Stor M når $B_0 = 0$
- Egnet som kjerne i spole (i AC-kretser)

Stål ("soft magnet") :

- Lett å (ar-)magnetisere
- Liten M når $B_0 = 0$
- Egnet som kjerne i spole

Eks 1: B i spole med jernkjerne, $\mu_r = 1000$,
 $I = 0.1 \text{ A}$, $N = 200$ vikl., $L = 40 \text{ cm}$

Spolestrøm $I \Rightarrow$ "ytre felt" $\vec{B}_0 = \mu_0 n I$ inni spolen,
 der jernkjernen er. Jernet magnetiseres, med $\vec{M}$
 langs $\vec{B}_0$. Overflatesstrøm, I_m pr vikling, induseres.

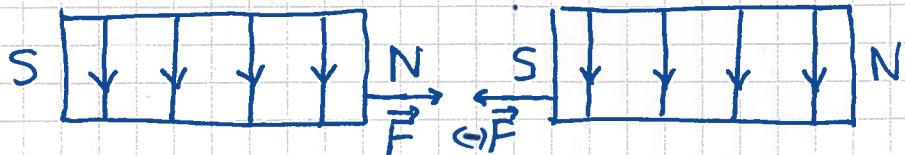
Magnetfeltet skyrkes med faktor μ_r

$$\Rightarrow B = \mu_r B_0 = \mu_r \mu_0 n I \quad (= \mu n I)$$

$$= 1000 \cdot 4\pi \cdot 10^{-7} \cdot \frac{200}{0.40} \cdot 0.1 \quad \text{T}$$

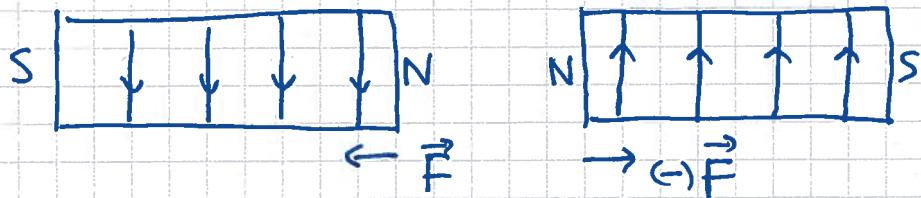
$$= 0.063 \text{ T} = \underline{\underline{63 \text{ mT}}}$$

Eks 2: Tilfrekning mellom motsatte poler (N og S), frastøtning mellom like poler.

Parallelle strømmer nærmest hverandre

⇒ Tilfrekning! (se s. 162)

Antiparalle strømmer nærmest hverandre

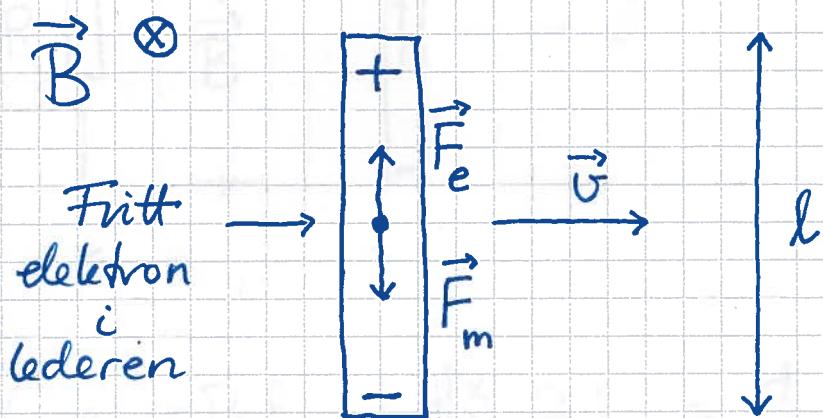
⇒ Frastøtning!

Elektrodynamikk

[YF 29-31 ; LHL 24, 25, 27]

Faradays induksjonslov [YF 29.1+2+4 ; LHL 24.1]

Vi drar en ledet med lengde l gjennom et uniformt magnetfelt $\vec{B}$, med hastighet $\vec{v} \perp \vec{B}$:

$\vec{F}_m = -e \vec{v} \times \vec{B}$ har retning nedover og gir overskudd av elektroner nederst, underskudd øverst.

Et elektrisk felt $\vec{E}$ er indusert i lederen, med retning fra pos. mot neg. ladning, dvs nedover.

Men da er det også indusert en spenning i lederen: $\Delta V = E \cdot l$

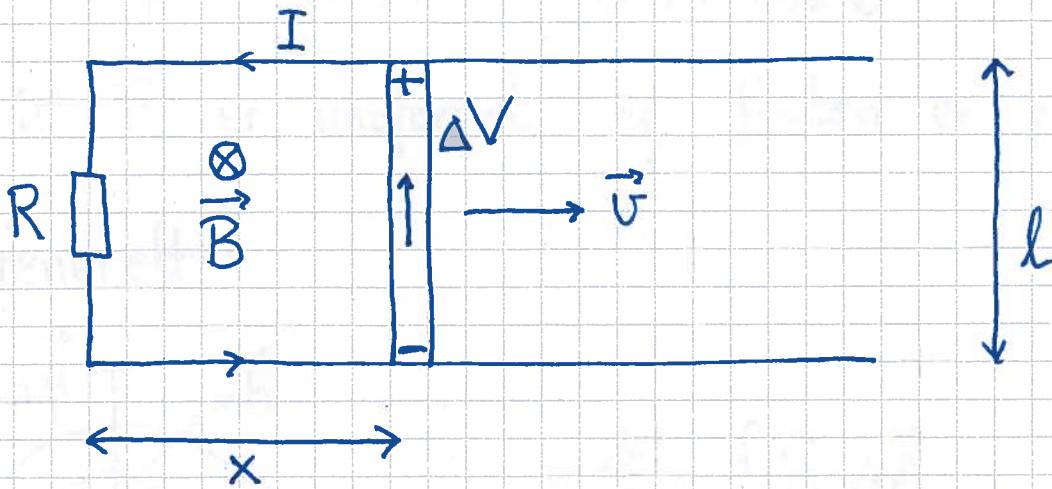
Likevekt når $\vec{F}_m + \vec{F}_e = 0$

(175)

$$\Rightarrow eE = evB \Rightarrow E = vB$$

$$\Rightarrow \Delta V = vBl$$

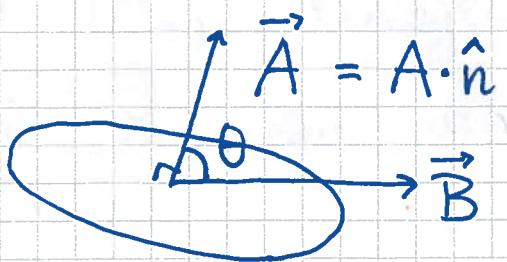
Spenningen ΔV vil drive en strøm hvis vi lager lukket krets: $I = \Delta V/R = vBl/R$

$$\Delta V = vBl = \frac{dx}{dt} Bl = \frac{d}{dt} (Blx) = \frac{d}{dt} (B \cdot A)$$

med $A = lx$ = areal omsluttet av strømsløyfa

Magnetisk fluks [YF 27.3; LHL 23.7 (19.7)]

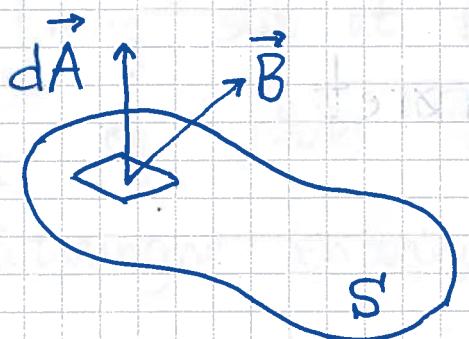

Magnetisk fluks gjennom flaten er

$$\phi = \vec{B} \cdot \vec{A} = B \cdot A \cdot \cos \theta$$

når $\vec{B}$ er uniformt og flaten er plan.

Generelt:

$$\phi = \int_S \vec{B} \cdot d\vec{A}$$

I eksemplet s. 175 har vi nå:

$$\Delta V = \leftrightarrow \frac{d\phi}{dt}$$

Faradays induksjonslov

Indusert spenning i sløyfe er lik endring i omsluttet magnetisk fluks pr tidsenhet.

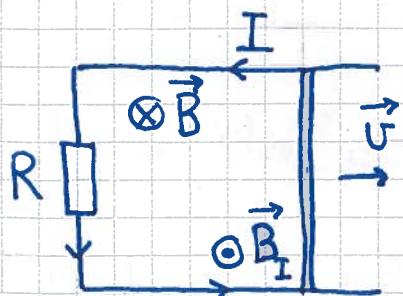
Dette viser seg å gjelde generelt, enten det er $|\vec{A}|$, retningen på $\vec{A}$, $|\vec{B}|$ eller retningen på $\vec{B}$ som varierer med tiden t .

Lenz' lov [YF 29.3 ; LHL 24.1]

"Naturen motsetter seg endringer"

Mer presist: Fortegnet på indusert spenning ΔV er slik at (en eventuell) indusert strøm I får retning slik at tilhørende indusert magnetfelt $\vec{B}_I$ og fluks $\Phi_I = \vec{B}_I \cdot \vec{A}$ motvirker den påtvingne endringen representert ved $\Delta\phi$.

Eks:

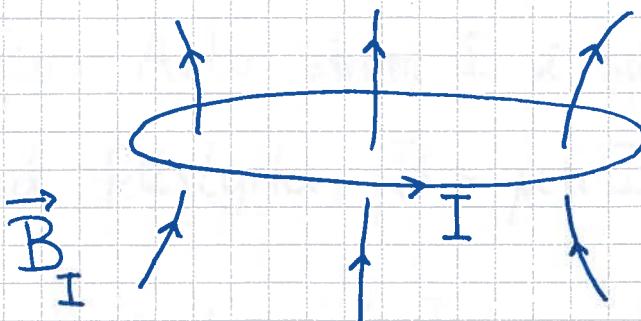
Påtvingen endring: Økt omsluttet fluks inn i planet (pga større areal)

Naturens svar: Indusert strøm

I mot klokka, som gir omsluttet fluks $\Phi_I = \int \vec{B}_I \cdot d\vec{A}$ ut av planet, som motvirker endringen.

Induktans [YF 30.2; LHL 25.1]

Selvinduktans :

Fra Biot - Savarts lov følger det at $\vec{B}_I$ er proporsjonal med I , og dermed at omsluttet fluks

$$\phi = \int \vec{B}_I \cdot d\vec{A}$$

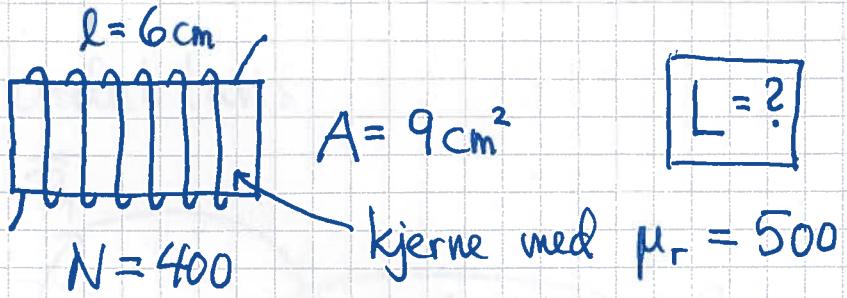
også er prop. med I :

$$\boxed{\phi = L \cdot I}$$

L = sløyfes (selv-) induktans

Enhet: $[L] = [\phi/I] = [B \cdot A/I] = T \cdot m^2/A$
 $= H$ (henry)

Eks:

179

Løsn: Anta strøm I i spoletråden, og ideell spole med feltstyrke $B = \mu_r \mu_0 A I$ overalt inni spolekjernen.

$$\Rightarrow B = \mu_r \mu_0 \frac{N}{l} I$$

$$\Rightarrow \Phi = NBA = N^2 \mu_r \mu_0 A I / l$$

$$\Rightarrow L = \Phi / I = \underline{N^2 \mu_r \mu_0 A / l}$$

$$= 400^2 \cdot 500 \cdot 4\pi \cdot 10^{-7} \cdot 9 \cdot 10^{-4} / 6 \cdot 10^{-2}$$

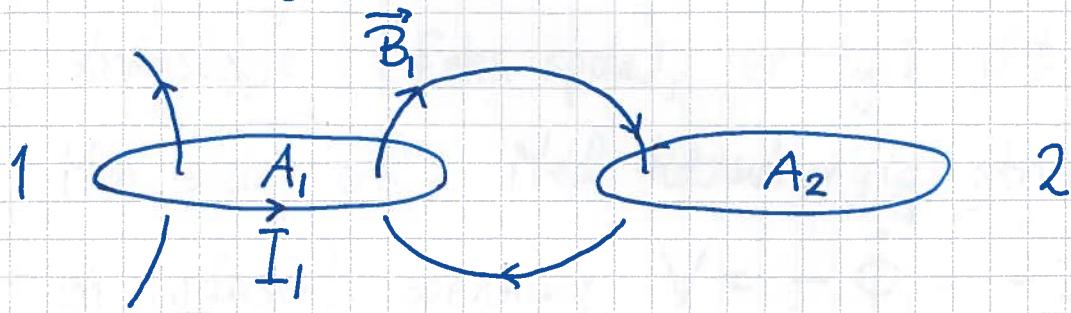
$$\approx \underline{1.5 \text{ H}}$$

- Merk at L øker med N^2

- Med $[L] = \text{H}$ og $[A/l] = \text{m}$ ser vi at
 $[\mu] = [\mu_0] = \text{H/m}$.

$$(\text{Jf } [\varepsilon] = [\varepsilon_0] = \text{F/m})$$

Gjensidig induktans

Strøm I_1 i sløyfe 1 $\Rightarrow$ Fluks $\phi_2 = \int \vec{B}_1 \cdot d\vec{A}_2$
 omsluttet av sløyfe 2. Siden B_1 er prop. med I_1 ,
 blir ϕ_2 prop. med I_1 : $\phi_2 = M_{21} \cdot I_1$

Og omvendt: I_2 i sløyfe 2 $\Rightarrow \phi_1 = \int \vec{B}_2 \cdot d\vec{A}_1$
 omsluttet av sløyfe 1, prop. med I_2 : $\phi_1 = M_{12} \cdot I_2$

Kan vises at $M_{21} = M_{12} = M$, dvs

$$\phi_2 = M I_1 \quad ; \quad \phi_1 = M I_2$$

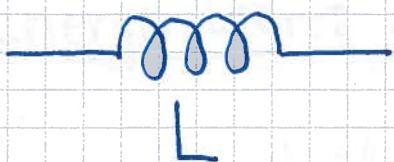
M = sløyfenes gjensidige induktans

$$[M] = H \text{ (henry)}$$

Induksjon: Dersom $dI/dt \neq 0$ i ei strømslayfe (f.eks. spole), er også $d\phi/dt \neq 0$.

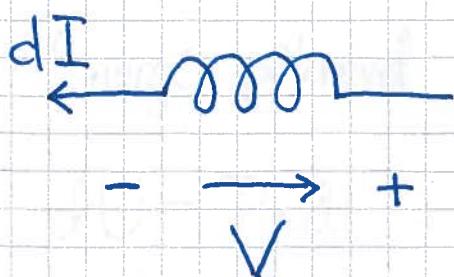
Med andre ord: Med tidsavhengig strøm I får en indusert spennning $V = -\dot{\phi} = -L\dot{I}$, med retning i tråd med Lenz' lov, dvs slik at påtrukningen endring i strømmen I motvirkes.

Spole som kretselement:

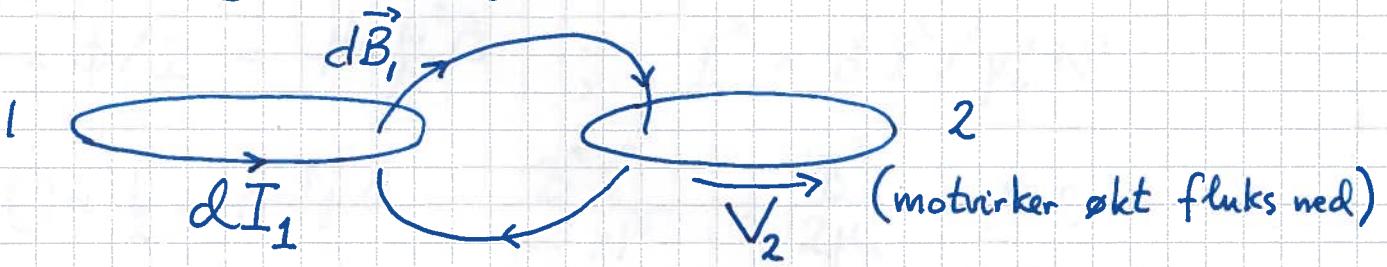

$$V = -L \frac{dI}{dt}$$

Retning på V :

Gjensidig induksjon:

$$\dot{I}_1 \neq 0 \Rightarrow V_2 = -\dot{\phi}_2 = -M\dot{I}_1$$

$$\dot{I}_2 \neq 0 \Rightarrow V_1 = -\dot{\phi}_1 = -M\dot{I}_2$$

Energi lagret i $\vec{B}$ -felt [YF 30.3 ; LHL 25.3]

Regner ut arbeidet som må gjøres mot den induserte spenningen for å øke strømmen fra $i=0$ til $i=I$ i en ideell spole (dvs $B=\mu_0 n I$ inni spolen).

Energi påkrevd for å øke strøm fra i til $i+di$:

$$dU = P \cdot dt = -v \cdot i \, dt = L \frac{di}{dt} \cdot i \, dt = L \cdot i \cdot di$$

Fra $i=0$ til $i=I$:

$$U = \int dU = \int_0^I L i \, di = \underline{\underline{\frac{1}{2} LI^2}}$$

(183)

$$B = \mu_0 \frac{N}{l} I ; \quad \phi = NAB = \frac{\mu_0 N^2 A}{l} I ;$$

$$L = \phi / I = \frac{\mu_0 N^2 A}{l} ; \quad I^2 = B^2 l^2 / \mu_0^2 N^2$$

$$\Rightarrow U = \frac{1}{2} \cdot \frac{\mu_0 N^2 A}{l} \cdot \frac{B^2 l^2}{\mu_0^2 N^2} = \frac{B^2}{2\mu_0} \cdot \underline{A \cdot l}$$

= volum i spolen,
der $B \neq 0$

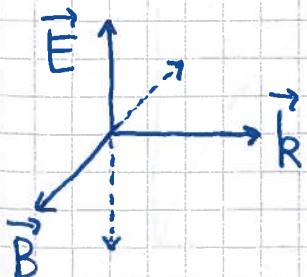
$\Rightarrow$ Energi pr volumenhet i magnetfelt :

$$u_B = \frac{1}{2\mu_0} B^2$$

Energitetthet i elektromagnetisk felt :

$$u = u_E + u_B = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2 + \frac{1}{2\mu_0} B^2$$

Eks: Elektromagnetiske bølger (lys etc) er forplantning av $\vec{E}$ -felt og $\vec{B}$ -felt som begge står normalt på bølgens forplantningsretning, og på hverandre:

$$k = \frac{2\pi}{\lambda}, \quad c = \lambda f, \quad f = \frac{\omega}{2\pi} \Rightarrow c = \frac{\omega}{k}$$

$$E = c \cdot B \Rightarrow u_B = \frac{E^2/c^2}{2\mu_0} = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2 = u_E$$

(siden $\epsilon_0 \mu_0 = 1/c^2$)

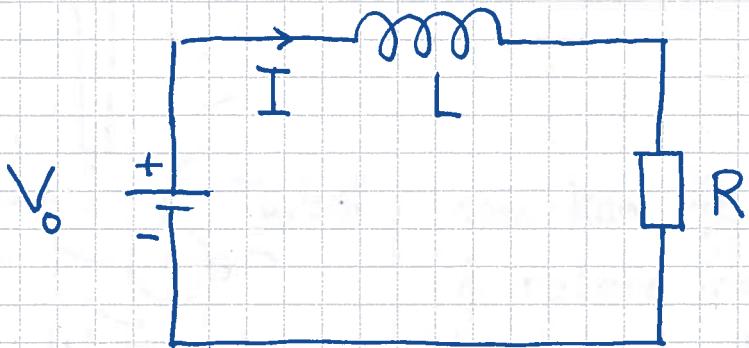
$$\Rightarrow u = 2u_E = \epsilon_0 E^2$$

Kretser og anvendelser ; DC og AC

(184)

[YF 30.4+5+6 ; LHL 25.2, 27.1+2+3+5]

① RL-krets ; DC

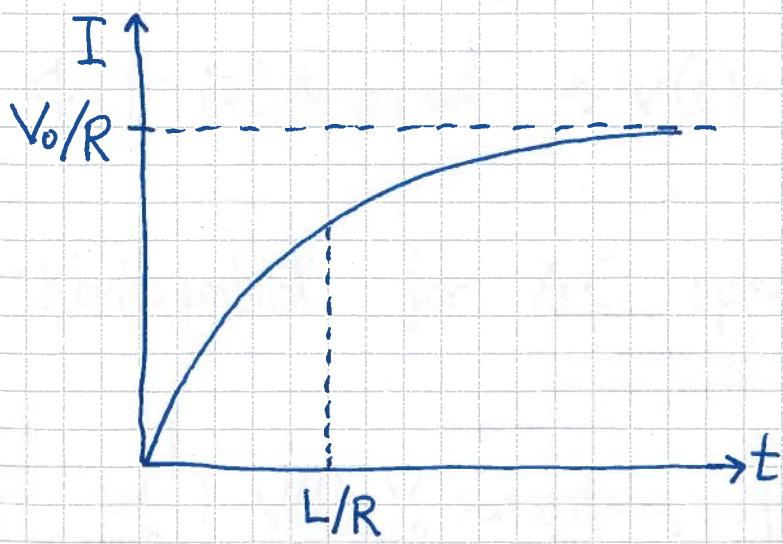
V_o kobles til ved $t = 0$

$$K2 : V_o - L \frac{dI}{dt} - RI = 0$$

Samme ligning for I som for Q i RC-kretsen

$$\Rightarrow \text{Tilsvarende løsning: } I(t) = \frac{V_o}{R} (1 - e^{-t/\tau})$$

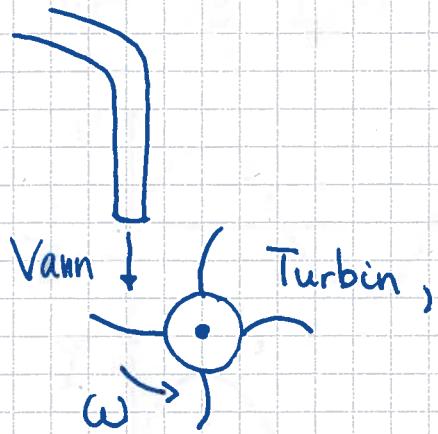
med tidskonstant $\tau = L/R$

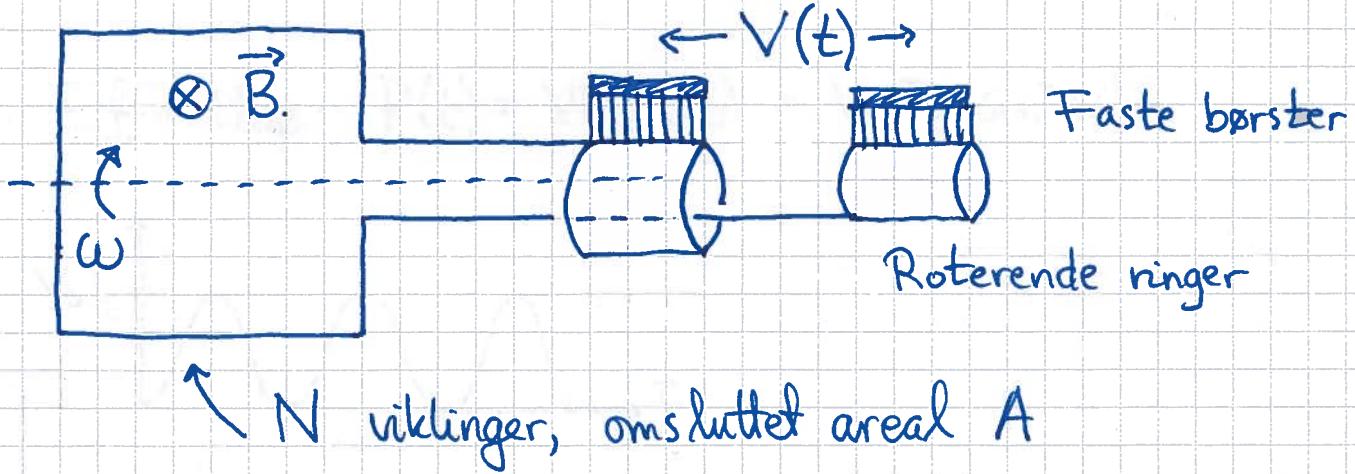
Induktansen L gir indusert motspenning i kretsen når vi med V_o prøver å øke strømmen. Derved blir I ikke umiddelbart lik V_o/R ; det tar litt tid; tidskala gitt av $\tau = L/R$

AC spenningskilde ($AC = \text{alternating current}$ = vekselstrøm)

AC-generator ; prinsipp :

som kan få magnetter eller spoler til å rotere relativt hverandre og gi harmonisk tidsavhengig omsluttet fluks.

$$\Phi(t) = NBA \cos \omega t \Rightarrow V(t) = V_0 \sin \omega t ; V_0 = NBA\omega$$

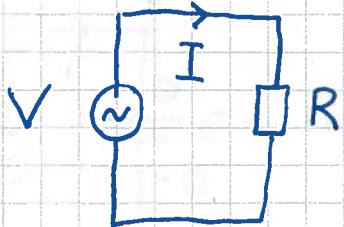
Kretssymbol for AC spenningskilde :

$$V(t) = V_0 \sin \omega t ; \text{ frekvens } f = \frac{\omega}{2\pi}$$

Europa: 50 Hz (USA: 60 Hz)

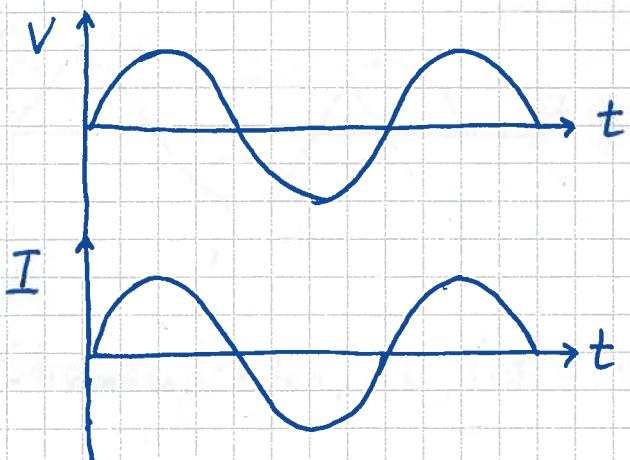
②

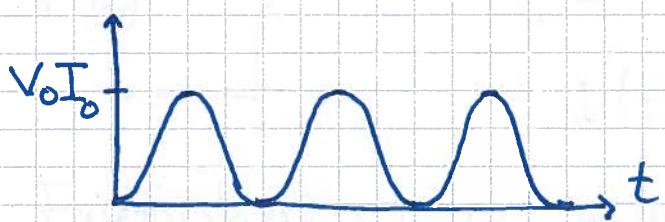
$$K2: V_0 \sin \omega t - RI = 0$$

$$\Rightarrow I(t) = I_0 \sin \omega t ; \quad I_0 = \frac{V_0}{R}$$

$V(t)$ og $I(t)$ "svinger" fram og tilbake i fase:

$$\text{Effekttap: } P(t) = V(t)I(t) = V_0 I_0 \sin^2 \omega t$$

$$\text{Midlere effekttap: } \langle P \rangle = V_0 I_0 \langle \sin^2 \omega t \rangle = \frac{1}{2} V_0 I_0$$

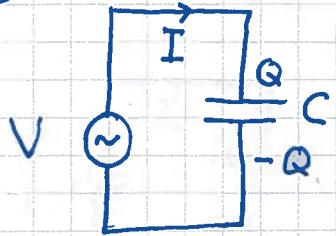
$$\text{Effektivverdier: } \langle P \rangle = V_{\text{rms}} \cdot I_{\text{rms}} \text{ med}$$

$$V_{\text{rms}} = V_0 / \sqrt{2}, \quad I_{\text{rms}} = I_0 / \sqrt{2}$$

$$I \text{ veggkontakten: } V_{\text{rms}} \approx 230 \text{ V} ; \quad V_0 \approx 325 \text{ V}$$

$$(\text{Root Mean Square: } V_{\text{rms}} = \sqrt{\frac{1}{T} \int_0^T V(t)^2 dt} = V_0 / \sqrt{2})$$

③

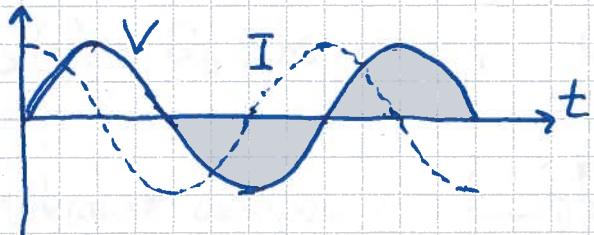

$$K2: V_0 \sin \omega t - \frac{Q}{C} = 0$$

$$\Rightarrow Q(t) = V_0 C \sin \omega t$$

$$\Rightarrow I(t) = V_0 \omega C \cos \omega t$$

Dvs faseforskjell $\pi/2$ mellom $V(t)$ og $I(t)$:

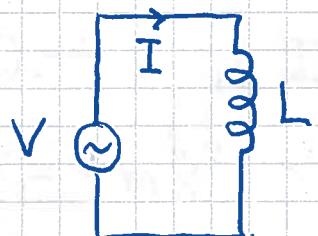

$$\langle P \rangle = V_0 I_0 \langle \sin \omega t \cdot \cos \omega t \rangle \\ = \frac{1}{2} V_0 I_0 \langle \sin 2\omega t \rangle = 0$$

Tapsfritt kretselement.

Strømamplittuden, $I_0(\omega) = V_0 \omega C$, øker med frekvensen.

④

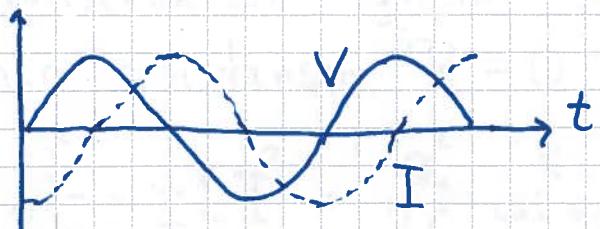

$$K2: V_0 \sin \omega t - L \dot{I} = 0$$

$$\Rightarrow \dot{I} = \frac{V_0}{L} \sin \omega t$$

$$\Rightarrow I(t) = - \frac{V_0}{\omega L} \cos \omega t$$

Faseforskjell $\leftarrow \pi/2$ mellom $V(t)$ og $I(t)$:

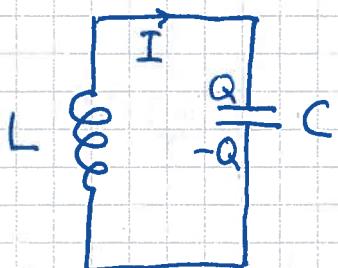

$$\langle P \rangle \sim \langle \sin \omega t \cdot \cos \omega t \rangle = 0$$

Tapsfritt.

$I_0(\omega) = V_0 / \omega L$ avtar med frekvensen.

(5) LC-krets

Anta $Q(0) = Q_0$

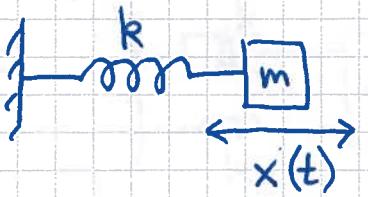
$$K2: -LI - Q/C = 0 ; I = \dot{Q}$$

$$\Rightarrow \ddot{Q} + \frac{1}{LC} Q = 0$$

 $\Rightarrow$ Harmonisk oscillator!

$$Q(t) = Q_0 \cos \omega_0 t ; \omega_0 = \frac{1}{\sqrt{LC}}$$

Mekanisk analogi:

$$\ddot{x} + \frac{k}{m} x = 0$$

$$x(t) = x_0 \cos \omega_0 t$$

$$\omega_0 = \sqrt{k/m}$$

Analoge størrelser:

$$Q \leftrightarrow x ; I \leftrightarrow \dot{x} ; L \leftrightarrow m ; C \leftrightarrow 1/k$$

$$K = \frac{1}{2} m \dot{x}^2 \leftrightarrow \frac{1}{2} L I^2 = \text{energi i } \vec{B}\text{-feltet i spolen}$$

$$U = \frac{1}{2} k x^2 \leftrightarrow \frac{1}{2} \frac{1}{C} Q^2 = -\text{ii} \quad \vec{E}\text{-feltet i kondensatoren}$$

Konservert system, ingen dissipasjon av energi
når resistansen $R = 0$:

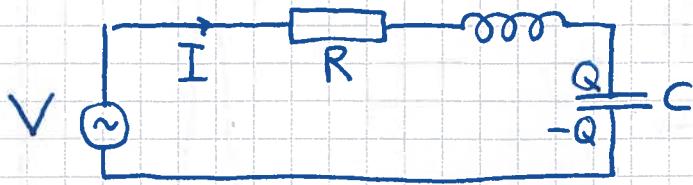
$$\frac{Q^2}{2C} + \frac{1}{2} L I^2 = \frac{Q_0^2}{2C} \cos^2 \omega_0 t + \frac{1}{2} L Q_0^2 \underbrace{\omega_0^2}_{=1/LC} \sin^2 \omega_0 t$$

$$= \frac{Q_0^2}{2C} = \text{konstant}$$

6

RLC resonanskrets

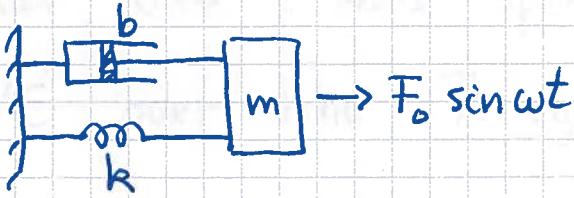
(189)

$$K2: V_0 \sin \omega t - RI - LI - \frac{Q}{C} = 0$$

$$\Rightarrow L \ddot{Q} + R \dot{Q} + \frac{1}{C} Q = V_0 \sin \omega t$$

Mekanisk analogi:

$$N2: m \ddot{x} + b \dot{x} + kx = F_0 \sin \omega t$$

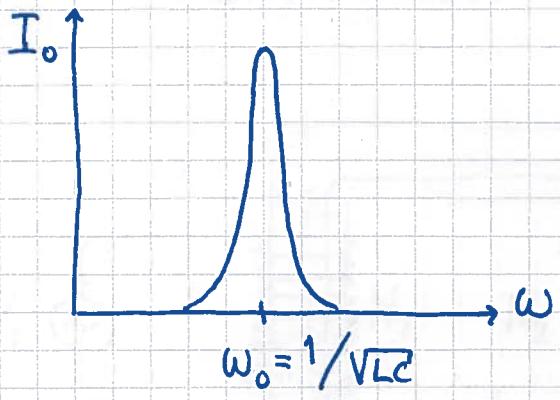
dvs $b \leftrightarrow R$ og $F_0 \leftrightarrow V_0$

$\Rightarrow$ Resonans når $\omega \approx \omega_0 = 1/\sqrt{LC}$, dvs maksimal strømamplitude I_0 når $\omega \approx \omega_0$. Alt vi kan om det mek. syst. kan "oversettes" til RLC-kretsen:

$$Q(t) = Q_0(\omega) \sin(\omega t + \varphi)$$

$$Q_0(\omega) = \frac{V_0/L}{\sqrt{(\omega^2 - \omega_0^2)^2 + (2\gamma\omega)^2}} ; \quad 2\gamma = R/L$$

$$\Rightarrow I(t) = I_0(\omega) \cos(\omega t + \varphi) \text{ med } I_0(\omega) = \omega Q_0(\omega)$$

Halverdibredde:

$$\Delta\omega = 2\delta = R/L$$

Kvalitetsfaktor:

$$\frac{\omega_0}{\Delta\omega} = \frac{f_0}{\Delta f} = \frac{\sqrt{L/C}}{R}$$

Møler $I_0(\omega)$ og $Q_0(\omega)$ ved å måle spenningene

$V_R = RI$ og $V_C = Q/C$ over hhv R og C .

Impedans:

$Z(\omega) = \frac{V_0}{I_0(\omega)}$ = kretsens impedans; en slags

generalisert motstand for AC-kretser. Vi ser at

$[Z] = \Omega$, og at $Z_R = R$ (uavh. av ω),

$Z_C = 1/\omega C$, $Z_L = \omega L$.

For RLC resonanskretsen:

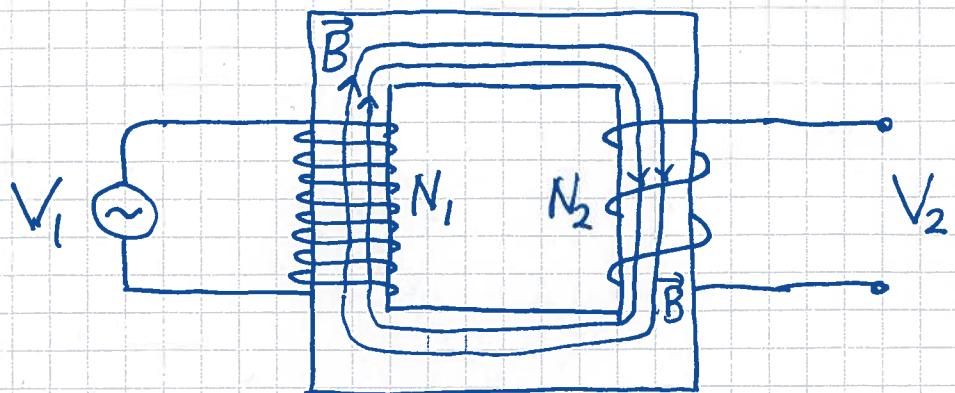
$$Z(\omega) = \omega L \cdot \sqrt{(1 - \omega_0^2/\omega^2)^2 + (2\delta/\omega)^2}$$

som blir spesielt liten når $\omega = \omega_0$

(7)

Transformator

(191)

Jernkjernen fører til at feltlinjene for $\vec{B}$ følger jernet
 $\Rightarrow$ samme $|\vec{B}|$ i begge spoler

$$\phi_1 = N_1 AB, \quad \phi_2 = N_2 AB$$

$$\Rightarrow \frac{V_1}{V_2} = \frac{\dot{\phi}_1}{\dot{\phi}_2} = \frac{N_1}{N_2}$$

$\Rightarrow$ Spenningen inn (V_1) kan transformeres
 til spenning ut (V_2), med redusert
 eller økt amplitude, med hhv $N_2 < N_1$
 og $N_2 > N_1$:

$$V_2 = \frac{N_2}{N_1} V_1$$